

Sorin Fortiu

(Timișoara)

Csanad arx ex pacto Pacis [Carlovitzensis] destructa.

Demantelarea¹ fortificațiilor medievale din Banatul istoric este un subiect rău cercetat în istoriografia bănățeană/românească², care nu a reușit încă să depășească informațional momentul pozitivist de la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX. În istoriografia de limbă maghiară din acel moment se vehicula numele grofului *Oettingen Farkas* ca cel care ar fi fost răspunzător cu demolarea fortificațiilor, în conformitate cu prevederile păcii de la Karlowitz (1699). Astfel încât, și azi, acesta, devenit între timp *general* (!)³, apare a fi fost cel însărcinat cu operațiunile, iar *Oamenii lui au lichidat atunci* (i.e. începutul veacului al XVIII-lea) *tot ce era considerat potențial utilizabil – fortificațiile exterioare ale Ciacovei⁴, cetăți de pe Dunăre⁵*. Inutil să mai spun că Ciacova a fost demantelată mai devreme, în alte condiții (și nu de către habsburgi!⁶), că de cetățile de pe Dunăre nu s-a atins nimeni, iar fortificațiile care au fost chiar demantelate de către habsburgi nu sunt menționate. Cât privește cetatea Cenad, autorul invocat este contradictoriu; afirmă că ar fi fost distrusă între 1696-1699⁷, pentru ca apoi să scrie că *Fortificațiile [cetății Cenad] au fost demolate în urma păcii de la Karlowitz (1699)⁸*. Mai mult, în întreaga istoriografie,

sorinfortiu@gmail.com, www.banat.ro/academica.htm

Notă: în acest studiu citarea se face prin intermediul textului oferit *italic* (înclinat). Dacă textul citat conține la rândul său text *italic*, atunci acesta este oferit aici cu scris normal.

Acest articol face parte dintr-un studiu extins dedicat demantelării tuturor fortificațiilor medievale bănățene.

1 *DEMANTELÁ vb. tr. 1. a demola sistematic dispozitivele de apărare ale unei cetăți spre a o scoate din sistemul defensiv* (Marcu, 2000).

2 Nici cea maghiară nu stătea cu mult mai bine până în urmă cu 13 ani. Schimbarea a fost adusă de cercetările lui OROSS András.

3 Cotoșman, 1935, p. 26; Rusu, 2005, p. 27.

4 *Perimetrul incintei a fost distrus la 1701* (Rusu, 2005, p. 511).

5 Rusu, 2005, p. 27. Autorul crede că demantelarea s-ar fi realizat odată cu ocuparea Banatului (i.e. post 1716), pentru a preîntâmpina re folosirea cetăților în cazul unor viitoare războaie și nu are cunoștință de prevederile tratatului de la Karlowitz (1699).

6 Subiectul este tratat separat într-un studiu dedicat cetății Ciacova.

7 Rusu, 2005, p. 27.

8 Rusu, 2005, p. 508.

dacă nu se cunosc circumstanțele distrugerii vreunei fortificații bănățene se invocă aproape invariabil drept responsabil groful *Oettingen Farkas*. Dar cine a fost el?

Oettingen Farkas

La începutul anului 1886, pe 11 ianuarie, FEJÉRPATAKY László citește studiul lui SZENTKLÁRAY Jenő, membru corespondent al *Magyar Tudományos Akadémia* (MTA), despre cetatea Zrenjanin¹⁰ în cadrul unei ședințe a secției a II-a (filologie, științe sociale și istorice) a MTA, iar lucrarea este acceptată spre publicare¹¹. Aici, Szentkláray

Fig. 1. Wolfgang IV, Graf zu ÖTTINGEN-WALLERSTEIN¹² (Istanbul, 1699).

lansează informația că *Pentru demantelarea cetăților, pe lângă supravegherea grofului Oettingen Farkas, au fost numiți separat ofițeri imperiali și ingineri în mod individual¹³*. De asemenea, citând informația furnizată de

9 Identitatea lui era deja cunoscută pentru BOROVSZKY Samu, care oferea destule elemente pentru identificare: *gr[óf]. Oettingen Farkas császári kamarás és birodalmi udvari tanácselnök* (Borovszky, 1897, p. 79).

10 Nagybecskerek (l.m.), Becicherecu Mare (l.r.), Großbetschkerek (l.g.).

11 MTA Értesítője, 20, p. 4; vide Szentkláray, 1886.

12 Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Inventar-nummer: oai:baa.onb.at:5307573, on-line <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/5307573.jpg> (25.07.2019).

13 *A várak lebontásához, gróf Oettingen Farkas felügyelete mellett, külön-külön császári tisztek és mérnökkari egyének neveztek ki* (Szentkláray, 1886, p. 49). Apoi, mai târziu, SZENTKLÁRAY Jenő le mai înflorește puțințel când susține că cetatea (Nagy)Becskerek (azi, Zrenjanin, RS), care fusese inițial cetatea lui Glad (*Glád vára*), a fost demantelată

către Osman Aga, dragoman de Timișoara, se menționează că activitatea, în cadrul căreia au fost folosiți și țărani rascieni neplătiți, a început în luna martie a anului 1701 și s-a încheiat în mijlocul verii¹⁴. Această informație a fost preluată apoi, sub diferite forme, mai lapidar ori în întregime, punctual ori generalizator, de întreaga istoriografie pozitivistă maghiară¹⁵ și a supraviețuit chiar până la sfârșitul sec. XX¹⁶.

Numele *Oettingen Farkas* este doar forma maghiarizată¹⁷ pentru Wolfgang IV, Graf zu ÖTTINGEN-WALLERSTEIN¹⁸, care a fost un om de stat și diplomat al Casei de Habsburg. Din anul 1683, acesta devine *Präsidenten des Reichshofrats* (Consiliul aulic), este unul dintre cei doi reprezentanți plenipotențieri imperiali în cadrul tratatelor de pace de la Karlowitz (13.11.1698–26.01.1699), iar între 20.10.1699¹⁹ și 29.01.1701²⁰ este *Großbotschafter* (ambasador plenipotențiar / extraordinar) la Istanbul (Fig. 1), la întoarcere revine *Präsidenten des Reichshofrats*, iar din anul 1705 devine *Reichsvizekanzler*. Fără a avea posibilitatea de a clarifica situația în detaliu²¹, în opinia mea, nu *Reichshofrats*, ci *Hofkammer*, *Hofkriegsrat* (Consiliul aulic/imperial de război) și *Ofner Cameral Administration*²² au fost organismele mai implicate în demantelarea cetăților bănățene, astfel încât *grof Oettingen Farkas* nu a supravegheat și nici nu a fost însărcinat cu vreo activitate în acest sens.

de către corpul inginerilor ofițeri ai camerei imperiale [de sub] groful Oettingen Farkas (gróf Oettingen Farkas császári kamarás mérnökari tisztek -Szentkláray, 1900, p. 76, nota 1).

14 azon évi nyár derekáiig befejezték (Szentkláray, 1886, p. 49).

15 Borovszky, 1896, p. 264 (Cenad); Borovszky, 1897, p. 70 (Cenad); Reiszig, 1912a, p. 34 (Ciacova); *Idem*, 1912b, p. 83 (Cenad); *Ibidem*, p. 408 și 560 (Zrenjanin).

16 de exemplu, Gilicze, 1996, p. 45.

17 *Farkas* (l.m.) = *Wolfgang* (l.g.), iar cum *Oe=Ö* se ajunge imediat la Wolfgang ÖTTINGEN.

18 [* 1.02.1629, Schloß Wallerstein; † 5.10.1708, Wien].

19 Pregătită de la mijlocul lunii iulie, marea ambasadă la curtea otomană pleacă din Wien (*Foglio Aggiunto all'Ordinario*, 18.07. 1699, 24.10.1699).

20 ambasada condusă de Öttingen-Wallerstein ajunge la Wien (*Foglio Aggiunto all'Ordinario*, 2.02.1701).

21 demers care implică cercetare în arhivele din Wien, pentru care nu dispun de mijloacele financiare necesare.

22 *Budai Kamarai Adminisztráció* (l.m.), *Administrația camerală din Buda* (l.r.).

La data de 7 aprilie, Stephan Christoph Khuess, conducătorul unei trupe de 30 de soldați din Caransebeș, scrie Administrației camerale din Buda că, după terminarea distrugerii fortificațiilor la Caransebeș, nu știe unde urmează să fie transferat (Oross, 2011, pp. 70–71). Sunt forțat să citez din teza de doctorat a lui OROSS András (manuscris disponibil on-line), care a fost publicată în anul 2013, pentru că nu am avut acces și la cartea lui.

Pacea de la Karlowitz (1699)

După un război²³ epuizant purtat vreme de 16 ani, reprezentanții plenipotențieri ai împăratului Leopold I de Habsburg și ai sultanului Mustafa al II-lea semnează, la Karlowitz²⁴ (16/26.01.1699), o pace pentru cel puțin 25 de ani²⁵.

Chiar dacă, drept precondiție a negocierii unui tratat de pace, principiul *uti possidetis*²⁶ a fost acceptat de toate părțile, otomanii au solicitat anumite modificări punctuale ale acestuia încă din 26.01.1698, acceptate inițial de către împăratul Leopold I, iar apoi de către toți ceilalți membri ai Ligii Sfinte²⁷:

– râurile Tisza și Mureș să fie granițele provinciei otomane a cetății Timișoara;

– abandonarea ori demolarea unor fortificații (Titel, Petrovaradin, Ilok, Osijek, Brod) și interdicția de a construi altele noi (Titel);

– fortificațiile (palâncile) de pe frontiera bosniacă a râului Una, împreună cu teritoriul aferent, care erau în posesia Casei de Habsburg, urmau să revină otomanilor, iar restul fortificațiilor de pe același râu urmau să fie evacuate.

Culisele negocierilor sunt extrem de interesante²⁸:

13.11.1698: sâmbătă, la ora 9 am, încep tratativele de pace de la Karlowitz. Primele trei zile au fost cruciale pentru soarta *provincia subjecta Arci Temesvariensi* (provincia supusă cetății Timișoara - tr.m.).

14.11.1698: delegația otomană a insistat ca ceea ce inițial fusese o concesie (rectificarea frontierelor și demantelarea fortificațiilor) să devină un principiu egal cu *uti possidetis*, ultimul s-ar fi aplicat teritoriilor otomane acum în mâini habsburgice, iar evacuarea și demolarea doar exclusiv habsburgilor. Delegația habsburgică cere ca această concesie să fie aplicată reciproc; pentru fiecare fortificație demolată/abandonată de către o parte cealaltă tabără să facă echivalentul. Otomanii replică cu exemplul frontierei comune transilvano-bănățene, unde habsburgii

23 *Marele Război contra Otomanilor* (1683–'99), cunoscut și drept *Războiul Ligii Sfinte* / *Der Grosse Türkenkrieg* (l.g.) / *Szent Liga törökellenes háborújában* (l.m.) / *War of the Holy League* sau *Great War on the Turks* (l.e.).

24 Karlowitz (l.g.) / Karlóca (l.m.), Carloviț, Carlovăț (l.r.), Karlofça (l.t.); azi, Sremski Karlovci, RS.

25 art. XX (cu posibilitatea de prelungire pentru încă câțiva ani).

26 (l.l.), literal, *așa cum posezi*.

27 Abou-El-Haj, 2004, p. 109, nota 10; voi menționa aici doar pe cele care au legătură (in)directă cu demantelarea fortificațiilor din Banatul istoric.

28 Îi datorăm lui Rifa'at A. ABOU-EL-HAJ clarificarea tuturor acestor aspecte încă din anul 1967 (Abou-El-Haj, 2004, pp. 95–98). În studiul final dedicat demantelării fortificațiilor medievale bănățene, voi oferi și traducerea paginilor care se referă la problematica *provincia subjecta Arci Temesvariensi*.

trebuie să-și retragă forțele lor militare. Contrareplica a invocat faptul că teritoriul provinciei Timișoara, cu excepția cetății omonime, a fost cucerit de către armatele împăratului, care dețin și câteva fortificații importante. De aceea, prin solicitările otomane și cerința ca provincia să fie abandonată, otomanii sunt nerezonabili și se încalcă axioma militară a cuceririi: cine deține cea mai mare parte a teritoriului este îndreptățit să beneficieze de întregul acestuia. Răspunsul otoman a subliniat toate locațiile deținute aici de sultan, subliniind că cetatea Timișoara, care are capacitatea de a găzdui o garnizoană de 1.000 de soldați, era capitala provinciei și era în mâinile lor și pe cale de consecință și districtele și dependențele ei trebuiau să rămână în continuare sub jurisdicție otomană. Fortărețele invocate de împărat erau doar redute cu o capacitate maximă de câteva zeci de oșteni fiecare. Chiar dacă, teoretic, acestea sunt considerate mai mult decât redute, totuși, dependența lor de Timișoara le fac parte a provinciei, iar cetatea Timișoara, fiind de rang mai înalt, este mai importantă decât suma totală a dependențelor sale. De aceea, reprezentanții otomani au insistat ca fortificațiile și districtele din provincia Timișoara aflate în posesie habsburgilor să fie evacuate. Pentru că părțile insistau în pozițiile lor rigide, mediatorii au propus amânarea negocierilor pe subiectul evacuării și demolării și concentrarea pe alte subiecte.

15.11.1698: în cea mai crucială zi a negocierilor, sugestia anterioară a mediatorilor a fost ignorată, iar dezbaterile referitoare la provincia Timișoara a continuat. Habsburgii au avansat două compromisuri. În primul rând, ei erau gata să predea fortăreața Lugoj otomanilor, dar în schimb cereau ca râul Bega să devină frontieră. Cum erau privați de accesul la râurile Mureș și Tisza și invocând că râul Bega are apă curgătoare doar 9 luni pe an (!), otomanii au replicat că Bega nu este o linie de demarcație bună și au respins acest prim compromis. Habsburgii au răspuns la obiecții acceptând să evacueze zona la nord de râul Bega, cu condiția ca zona să rămână neutră, nelocuită și necultivată, servind ca tampon între posesiunile sultanului și cele ale împăratului. Otomanii au obiectat subliniind că acest aranjament era contrar spiritului de pace. Spre sfârșitul zilei, habsburgii au redus dimensiunea acestei zone tampon la un sector de 3–4 mile în adâncime, delimitată de râurile Mureș și Tisza.

16.11.1698: delegații împăratului au insistat pe subiectul zonei tampon, subliniind că este concesiunea maximă în cazul Timișoarei. În acest moment era vizibil că, în fapt, controlul total al râurilor Mureș și Tisza era punctul cel mai important în litigiu. Doar când a devenit clar că otomanii nu vor ceda, habsburgii au convenit ca râurile Mureș și Tisza să devină frontieră comună în N și V regiunii²⁹, iar otomanii au obținut ce au solicitat încă din 26.01.1698. Habsburgii au fost obligați să

abandoneze toate cuceririle lor din Banatul istoric.

În final, articolul al II-lea al tratatului de pace prevedea demantelarea tuturor fortificațiilor din Banatul istoric, mai puțin cetatea Timișoara; sunt menționate explicit *Caransebes* (**Caransebeș**), *Lugas* (**Lugoj**), *Lippa* (**Lipova**), *Csanad* (**Cenad**), *Kis Canisia*³⁰, *Betsche* (**Becej**), *Betskerek* (**Zrenjanin**), & *Sablia* (**Žabalj**). La acestea se vor mai adăuga **Făget**, **Mehadia**, **Jdioara** și **Kimin**³¹, din estul Banatului, **Ezeriș**³², **Bocșa**, **Vârșeț**, **Vepries** (**Chelmac-Cetate**)³³ și **Felnac**³⁴, ultimele două aflate pe malul bănățean al râului Mureș. Pe malul stâng al râului Tisza, în dreptul localității Titel, mai apare și un **Turris**³⁵ *ex pacto pacis destructa*³⁶. În total, este vorba de 17 fortificații³⁷ de sine stătătoare, care au fost demantelate de către habsburgii în anul 1701, fără a mai fi reconstruite vreodată³⁸. O situație specială întâlnim la Arad³⁹, Szeged⁴⁰ și Žabalj⁴¹, unde doar redutele bănățene ale cetăților, care protejau poduri peste râurile Mureș și Tisza, au fost desființate⁴². În primul caz, otomanii au insistat 6 luni ca fortificația habsburgică, ridicată de către trupele lui Eugeniu de Savoya⁴³ în toamna anului 1698⁴⁴ pe o insulă a

30 *Kis Canisia* nu este Kanjiža, RS (i.e. Stara Kanjiža / Kanizsa / Magyarakanizsa) de pe malul drept al Tiszei, ci *Küciük-Kanizse* (l.tr.) / *Klein Kanisa* (l.g.) / *Kis Kanizsa* (l.m.) / *Canija Mică* (l.r.), localitate care a dispărut, situată pe malul bănățean al râului, la N de Novi Kneževac, RS. Planul fortificației la Gilicze, 1996, p. 32.

31 *Lugos et Kimin, ultima vero Lugos solum* (*Relazioni*, II, p. 509). Fortificația *Kimin* nu este încă identificată.

32 *vide* Forțiu, 2016a.

33 *vide* Forțiu, 2016a, nota 15.

34 *vide* Forțiu, 2016b, p. 922.

35 i.e. *turn* (l.l.).

36 *Mappa Geographico Limitanea ...* (1703), Sectio XXXIX.

37 denumite în diferite feluri (*arx* - Cenad și Felnac; *castellum* - Becej; *fortalitium* - Lipova veche și *Kis Canisia*).

38 cerință a articolului II din tratatul de pace de la Karlowitz.

39 pentru planul cetății Arad *vide Livre Troisieme*, 1698, p. [52].

40 pentru planul fortificațiilor de la Szeged, *vide Livre Troisieme*, 1698, pp. [42]–[44].

41 pentru planul fortificațiilor de la Žabalj *vide Livre Troisieme*, 1698, pp. [34]–[35].

42 deci, în total sunt 17 + 3 fortificații.

43 7 regimente sub directă sa comandă și alte 5 comandate de către generalul *de Trucksas*^a și toată cavaleria, cu 20 de piese de artilerie și încă alte 5 regimente sau 9 batalioane (*Livre Troisieme*, 1698, p. [51]).

^a Veit Heinrich, Freiherr Truchseß von Wetzhausen [* 29.02.1644; † 15.11.1710]; 24.12.1691: general-maior, 14.01.1695: general-locotenent, 30.07.1708: general de cavalerie (ASB, 2006, p. 103).

44 între 30.10.–28.11. (*Livre Troisieme*, 1698, p. [51]).

29 rezumat după Abou-El-Haj, 2004, pp. 95–98.

Mureșului, cu o redută bănățeană, care apăra podul lung de ~116 m⁴⁵ peste un braț al râului Mureș, să fie și ea distrusă, fără ca acest lucru să se întâmple⁴⁶. Cazul fortificațiilor de la Žabalj este și mai particular pentru că, spre deosebire de Arad și Szeged, locația este menționată distinct în *Articulus secundus* al tratatului de pace ca fiind supusă demantelării totale, dar acest lucru nu se întâmplă⁴⁷.

Planul habsburgic al cetății Cenad

Planul cetății Cenad demantelate de către habsburgi în conformitate cu prevederile tratatului de pace de la Karlowitz a supraviețuit printr-o schiță aflată în fondul Marsigli de la Biblioteca Universitaria di Bologna, IT⁴⁸ (Fig. 2). Aici există și un plan al cetății *post* demolare⁴⁹.

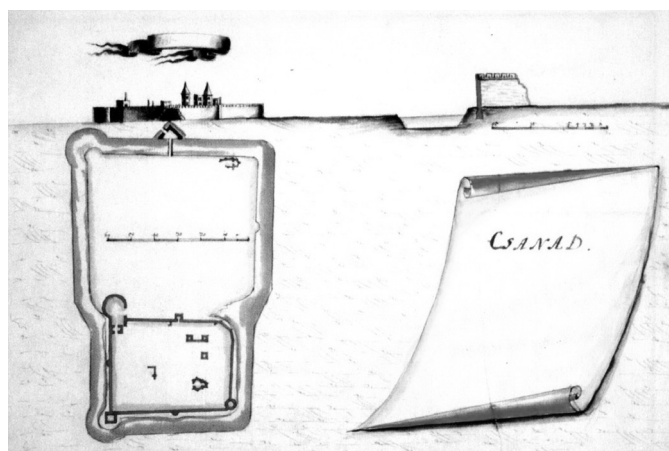

Fig. 2. Planul cetății Cenad înainte de demantelarea din primăvara anului 1701⁵⁰.

Nici unul dintre cele două planuri⁵¹ nu este semnat ori datat

⁴⁵ 58 toises (*Livre Troisieme*, 1698, p. [51]).

⁴⁶ Stoye, 1994, pp. 202-203, 211. Capul de pod bănățean a fost desființat.

⁴⁷ *Mappa Geographico Limitanea... (Sectio XXXVIII)* din anul 1703 ne arată că fortificațiile de pe malul drept al râului Tisza au rămas în picioare. Pentru întreg sistemul de fortificare de aici, *vide Livre Troisieme*, 1698, p. [35].

⁴⁸ Biblioteca Universitaria di Bologna (BUB), Ms. 21/23 (42) (*apud* Kisari Balla, 2005, p. 184, 32. *Csanád – Csanad*).

⁴⁹ VERESS Endre menționa și schița fortificației demantelate a Cenadului: 31. *Csanád. (A vár látképével együtt.)* 32. *Ugyanaz lerombolva.* (Veress, 1906, p. 9). BÓNA István a publicat ambele planuri ale cetății Cenad: *Marosvár/Csanád alaprajza látképe 1697 (fals?) őszén (a) és 1699-ben (fals!) (b)* (probabil Bóna, 1995 -non vide); *vide Fig. 2 și 3*.

⁵⁰ Kisari Balla, 2005, p. 299, 32. *Csanád – Csanad*, hartă manuscris, acuarelă color, 41 × 28 cm, scara: 60 stânjeni vienezi = 8,9 cm [cca. 1:1300], disponibilă la Biblioteca Universitaria di Bologna, IT (BUB), Ms. 21/23 (42).

⁵¹ Fondul Marsigli de la Biblioteca Universitaria di Bologna (BUB) are peste 1000 de hărți. Pentru că nu toate au fost realizate de L. F. Marsigli, KISARI BALLA György (2005)

și ambele aparțineau unui preconizat, niciodată finalizat, volum marsiglian intitulat *Acta executionis pacis*.

După studiul lui Gheorghe SEBESTYÉN (1984)⁵², în istoriografia românească s-a lăsat ideea că *planul așezării [Cenad a fost], realizat în [toamna⁵³] anul 1697 de ofițerul austriac (sic!), contele Luigi Fernando Marsigli (sau de corpul de ingineri militari de sub comanda sa – sic!⁵⁴)⁵⁵. În fapt, după cum am arătat deja, acesta nu avea cum să execute planul în acel an⁵⁶, iar datarea este doar circumstanțială. Nu știm cu siguranță când a fost realizat planul și nici cine este autorul, dar am putea bănuși cu temei⁵⁷ că este vorba despre Johann Christoph MÜLLER⁵⁸, secretarul personal al lui Marsigli, dacă nu*

folosește, probabil după exemplul arhivei Marsigli din Bologna (BUB), titulatura de *Officina / műhely Marsigli. Officina* (l.it.) înseamnă *atelier* (l.r.), ori nici vorbă de așa ceva în campanie ori pe câmpul de luptă. Este vorba de *Marsigli's own secretaries ori assistants*, care produceau *cleaner copies from his rough memoranda* (Stoye, 1994, p. 129, 134). De asemenea, aceștia copiau hărți realizate de către alții (de exemplu, în timp ce Giovanni Morandi Visconti s-a aflat în anturajul lui L. F. Marsigli la Lugoj, în octombrie 1700, secretarul Johann Christoph MÜLLER a copiat multe dintre hărțile acestuia – Stoye, 1994, pp. 205-206).

⁵² Sebestyén, 1984, p. 41. Gheorghe SEBESTYÉN doar preia datarea greșită a lui VERESS Endre din 1906 (Veress, 1906, p. 9). Aceasta este încă în uz și în istoriografia maghiară (Kisari Balla, 2005, p. 184, 32. *Csanád – Csanad*; Karczag, Szabó, 2010, p. 252; G. Tóth, 2014, p. [63]). Pentru explicații amănunțite, *vide* Forțiu, 2016a, pp. 1-2.

⁵³ Ioan HAȚEGAN este mai imaginativ; *În aceeași vară [1697,] Luigi Ferdinando de Marsigli vizitează Cenadul, cu o garnizoană imperială și face o schiță a cetății* (Hațegan, 2016, p. 90).

⁵⁴ Marsigli a fost promovat *inspector general al lucrărilor de asediu* (1686), dar a primit comanda unui regiment de infanterie propriu (cunoscut drept Salzburger Hausregiment / Infanterie-Regiment Nr. 59) încă din luna februarie a anului 1693 și avea gradul de colonel (Stoye, 1994, p. 42, 119).

⁵⁵ Móre Heitel, 2005, p. 11 și 17, 20. Datarea 1997 este arhigeneralizată (*vide* și Micle, 2013a, p. 207; *Ibidem*, 2013b, p. 164 etc.).

⁵⁶ Forțiu, 2016a.

⁵⁷ L. F. Marsigli nu a fost un bun desenator, astfel încât este exclus ca el să fi desenat planul cetății Cenad.

⁵⁸ Johann Christoph MÜLLER [* 15.03.1673, Vorstadt Wöhrd bei Nürnberg; † 21.06.1721, Wien]; matematician și cartograf german, *Genie-Offizier (Ingenieurhauptmann)* în armata habsburgică. După studii umanistice, devine ucenicul lui Georg Christoph EIMMART, *cel tânăr* [* 1638; † 1705] pentru 4 ani. Eimmart îl recomandă pe Müller lui Luigi Ferdinando MARSIGLI, iar acesta îl angajează drept secretar și cartograf personal (martie 1696-8.01.1704) (Stoye, 1994, p. 135-137, 153, 241). Lucrările sale sunt importante pentru că se bazează pe observații și măsurători directe.

ar exista și un plan al cetății Cenad după demolare⁴⁹. Ori, Marsigli și Müller știm sigur că nu au fost la Cenad când are loc această operațiune de distrugere. Dar, în fapt, poate să fie vorba doar un singur desen original, care apoi a fost doar redesenat pentru a indica demantelarea prin hașuri⁵⁹?! Dacă așa au stat lucrurile, prezența lor/lui la Cenad nu mai este necesară. Când a fost realizat desenul original?

Regimentul de infanterie Marsigli a participat și la campania militară habsburgică din anul 1695. Scopul acesteia era de-a ataca cetatea Timișoara din mai multe direcții. La data de 10 septembrie, armata habsburgică își face tabăra la o oră depărtare de Cenad, care nu este sub control otoman, unde vor rămâne pentru repaus și ziua următoare. Pe 12.09., întreaga armată trece râul Mureș pe un pod de vase construit lângă Cenad. În aceeași zi, se ridică tabăra pe malul drept al râului⁶⁰, înainte de Nădlac. Dispunerea trupelor de aici a supraviețuit într-un plan⁶¹, care relevă regimentul *Marsillie* (i.e. Marsili / Marsigli⁶²) chiar în mijlocul dispozitivului. Nu știm dacă proprietarul era cu regimentul său în acel moment, ori acesta era sub comanda locotenent-colonelului Salzer von Rosenstein⁶³. Acesta a fost primul prilej, dar nu și unicul⁶⁴, de care am cunoștință în care L. F. Marsigli s-ar fi aflat destul de aproape de Cenad pentru realizarea unui plan al cetății de aici. În acest moment, Johann Christoph MÜLLER nu era încă în slujba lui. Putem crede că L. F. Marsigli, ori cineva

59 *vide* desenul cetății Mehadia înainte (Sebestyén, 1984, p. 43) și după demantelare (Groza, 1998, p. 46; Forțiu, 2016a, p. 2, Fig. 1.). Nu văd vreun impediment pentru ca acest lucru să nu se fi întâmplat și în cazul cetății Cenad (*vide* Fig. 2 și 3).

60 *Foglio aggiunto all'ordinario*, 21. Settembre 1695., p. [1]. și 24. Settembre 1695., p. [1], În: *Avisi italiani, ordinarii, e straordinarii dell'anno 1695*, Vienna, Appresso Gio[vanni]. van Ghelen, p. [309], [313].

61 Gilicze, 1996, p. 33, [Fig.] 3.: *Campement den 12. Septembr: Anno 1695.*; în rest, cronologia lui GILICZE János are erori.

62 Numele lui L. F. conte Marsigli a fost grafiat diferit în funcție de limbă, autor etc. Eu am optat pentru Marsigli.

63 probabil Johann Melchior Salzer, Freiherr von Rosenstein [*~1644; † 1724]; 1695: locotenent-colonel, 12.04.1708 cu rangul și din 22.04.1705: general-maior, 4.05.1716: general-locotenent, 7.10.1723: general (ASB, p. 87).

64 În 1696, regimentul *Marvillij* este pe malul drept al râului Mureș, undeva în amonte de Cenad, dar în aval de Nădlac, așa cum ni-l arată un plan al taberei imperiale între 27.06.–6.07. (Gilicze, 1996, p. 39, [Fig.] 9: *Campement beij Chonatt von 27 Junij vis den 6 Julij 1696.*). Dar acest regiment este probabil cel al lui Franz Xaver, Cavaliere di Marulli. În acest timp, L. F. Marsigli era la vest de râul Tisza și construia poduri la Titel și Žabalj (Stoye, 1994, pp. 136–138). Chiar dacă la începutul lunii septembrie Marsigli este la Szeged, de unde apoi trece Tisza pentru a ajuta armata imperială în retragere, nu se știe dacă a ajuns până la Cenad.

din anturajul său, a realizat acum o schiță a viitorului plan, care a fost redesenat de către J. Ch. Müller, probabil în anul 1697⁶⁵, ori ulterior. Acest plan redesenat a fost folosit apoi de către același Müller în primăvara anului 1701 pentru a ilustra și demantelarea cetății Cenad. Dar parcă există o explicație și mai bună!

În vederea delimitării graniței dintre Banatul de Timișoara⁶⁶, principatul Transilvaniei și Valahia, L. F. Marsigli și suita sa⁶⁷, din care J. Ch. Müller făcea parte, se deplasează pe traseul Brod (18.08.1700) – Szeged – Arad (la începutul lunii septembrie) – trece pe malul bănațean al Mureșului – Lipova (întâlnire cu Kapuci Başı Ibrahim Effendi) – Făget – Lugoj⁶⁸. Cum deplasarea de la Szeged la Arad s-a realizat pe malul drept al Mureșului, Marsigli și Müller au fost îndeajuns de aproape pentru a vedea clar cetatea Cenad, care se afla doar la o depărtare de o aruncătură de săgeată de riul Mureș⁶⁹ și a îi face planul (J. Ch. Müller). Poate acesta este și motivul pentru care clădirile din *cetatea interioară* și cele din *cetatea de mijloc* sunt atât de schematic redate⁷⁰. În final, nu știm cu

65 în acest an, aflat la/lângă Wien în marea majoritate a timpului, deoarece era implicat într-o anchetă militară, Marsigli decide să realizeze o hartă a Dunării... *What he* (i.e. Marsigli) *ultimately decided was to hand over to Muller his old materials, instructing him to copy them in a more professional and elegant manner* (Stoye, 1994, p. 137). Chiar dacă acest lucru se referă la o hartă generală a regiunii, putem bănui cu teamei că și alte materiale cartografice au fost incluse în comanda sa.

66 denumire uzitată des de către L. F. Marsigli.

67 secretarul său particular, J. Ch. Müller, secretarii *Commissione limitanea*, traducători^a, escorta militară, lucrătorii care puneau pietrele de hotar, tăiau copacii, săpau șanțuri, demantelau fortificații etc.

^a de exemplu, Johann Michael von THALMANN / Talman, Talmann, Tallmann, Dallmann [* ?; † ?]; absolvent al școlii de limbi orientale de la Wien, traducător și interpret (*Sacræ Cæsareæ Majestatis Linguarum Orientalium Interpretis; a great pioneer* – Slottman, 1997, p. 367), 1699 – interpretul lui L. F. Marsigli, de la începutul anului 1703 este reprezentantul Casei de Austria la Istanbul cu rang de secretar, apoi (30.01.1704) *residentem Ministrum* și *Internuncio* din 15.04.1712 (Slottman, 1997, pp. 337-368, 370, 422). În anul 1702, el a editat catalogul colecției orientale a lui L. F. Marsigli.

68 Stoye, 1994, pp. 202-203.

69 Conform mărturiei lui Evlya Celebi din vara anului 1663 (*Călători străini ...*, VI, p. 647) și a celei habsburgice din 1687^a. Brațul Mureșului, care curgea în proximitatea Cenadului era încă la mai puțin de 570 m de cetate (*Franziszische Landesaufnahme*, 1819-'69). Azi, după ce râul a fost regularizat, Mureșul este la peste 1,3 km de presupusa fortificație.

^a *acest loc [Cenad] are un bun și foarte puternic castel, care este situat pe malul râului Mureș (questo luogo (i.e. Chonad – n.m.) hà un buon, & assai forte Castello, stà situato alle sponde dell Fiume Maros – Foglietto straordinario, 6.04.1687, p. 1).*

70 a se compara cu planul cetății Lipova, care este mult

exactitate când a fost realizat planul cetății Cenad și de către cine. Oportunități au fost mai multe. În opinia mea, varianta a doua este mai plauzibilă (*novacula Occami*).

Pe cât de important este acest plan al cetății Cenad, pe atât de puțin a fost el studiat⁷¹. Nici măcar unitatea de măsură folosită pentru a indica scara lui nu este cunoscută istoriografiei românești⁷²! Aceasta era stânjenul vienez (1,896 m)⁷³, astfel încât dimensiunile cetății interioare sunt de 72 × 98 m (0,7 ha)⁷⁴, iar cele ale cetății exterioare de 119 × 132 m (1,57 ha). Zidurile exterioare ale cetății aveau o înălțime de ~6,75 m și grosimea de 1,5 m. Și cum planul nu avea o roză a vânturilor, el a fost "răsucit" în toate direcțiile⁷⁵ în

mai bogat în informații (Kisari Balla, 2005, p. 300: 34. *Lippa*).

⁷¹ Sebestyén, 1984, p. 49; Iambor, 2001, pp. 99–100; *Idem*, 2003, pp. 26–27; Rusu, 2005, pp. 508–509. Dar pentru un studiu aplicat este nevoie de o copie digitală de bună calitate, la rezoluție mare, care poate fi cumpărată doar de la Biblioteca Universitaria di Bologna, IT. Altfel, riști să vezi un turn *hexagonal* (Iambor, 2003, p. 26; *Ibidem*, 2005, p. 83; Rusu, 2005, p. 508), care, în fapt, este *circular*.

⁷² În istoriografia maghiară primul care a alocat un studiu dedicat acestei reprezentări este G. TÓTH Péter în anul 2014.

⁷³ hartă manuscris, acuarelă color, dimensiunea 41 × 28 cm, scara: 60 *bécsi őla* = 8,9 cm [*cca. 1:1300*]^b (Kisari Balla, 2005, p. 184, 32. *Csanád – Csanad*).

^a i.e. stânjen vienez (l.r.); 1 stânjen vienez (sau klafter -l.g.) = 1,89648384 m.

^b fără a putea să verific, pentru că reproducerea lui KISARI BALLA György nu permite acest lucru, am impresia că, de fapt, sunt două scări distincte, pentru că există două rigle gradate diferit, cea a fortificației (pe mijlocul ei) și cea care se referă la șanț și zid (dreapta sus).

⁷⁴ *o cetate interioară cu dimensiuni aprox. de 135/140 x 105/110 m* (Rusu, 2005, p. 508, după Iambor, 2003, p. 26). Gheorghe SEBESTYÉN nu menționează vreo mărime, dar măcar știe că este vorba despre niște *stânjeni* (Sebestyén, 1984, p. 49).

⁷⁵ În lipsa unor repere exacte pe teren până și așezarea acestui plan pe harta localității actuale a fost propusă în *poziție greșită* (sb.m.) de regretatul Petru Iambor [în anul 2001^a], care a considerat că nordul nu s-ar afla în partea de sus a desenului ci pe latura sa din dreapta (Móré Heitel, 2005, p. 11). Această orientare provine din mențiunea lui Evlya Celebi, care spune că *cetatea-varoș (de mijloc) are o poartă spre apus*^b. Planul habsburgic are o singură ieșire în partea superioară, peste un pod protejat de o redută. Dacă există identitate între descrierea lui Evlya Celebi și planul habsburgic, pare că acesta trebuie rotit spre stânga cu 90° (sau 45° dacă luăm în considerare poziția efectivă a porții din redută), pentru ca nordul să fie în susul desenului (după cum suntem azi obișnuiți). G. TÓTH Péter consideră că *the map is west-up oriented*^c și subscrive, astfel, la orientarea lui P. Iambor. Nu este scopul acestui articol de-a oferi o soluție la această dilemă spațială. În opinia mea, problema trebuie reluată de la "zero" (și fără idei preconcepute!), cu o

tentativa de a îl suprapune peste realitatea de azi din teren. Dar concluzia lui G. TÓTH Péter nu poate fi chiar ignorată; în acest moment, schița habsburgică nu poate fi suprapusă peste planul orașului de azi pentru că lipsesc sursele scrise clarificatoare și cercetările arheologice⁷⁶, care să faciliteze identificarea elementelor relevante de schiță⁷⁷. Și mai trebuie observate încă două lucruri:

Clădirile din cetatea interioară (**Fig. 2**) au fost considerate a fi biserici de către istoriografia contemporană, care au fost transformate în moschei în timpul ocupației otomane, pentru a redeveni biserici (>1686), din nou moschei (>1701) și din nou biserici *post* 1716. Toate acestea apar a fi fost distruse conform planului care înfățișează cetatea Cenad demantelată (**Fig. 3**). Dacă aceste clădiri chiar au fost biserici⁷⁸, fără vreun rost a fi distruse, cel care a realizat planul cetății Cenad după demantelare (1701) nu a fost la Cenad și a realizat-o

analiză critică a tuturor săpăturilor și localizarea lor pe un plan general, achiziția unei copii digitale la rezoluție mare a planului habsburgic de la Biblioteca Universitaria di Bologna (costă doar ~50 €), cu realizarea unor semnificative cercetări arheologice noninvazive (tomografie electrică, GPR) acolo unde realitatea din teren o permite. Doar apoi se va putea trece la interpretări ...

^a Iambor, 2001, p. 108.

^b *Călători străini* ..., VI, p. 647.

^c G. Tóth, 2014, p. [63]. Nu are rost să discutăm varianta oferită de către Ioan HAȚEGAN, care "răstoarnă" cu totul planul habsburgic și-l reproduce cu susul în jos (fără vreo roză a vânturilor!) și cu o scară greșită (Hațegan, 2016, p. 94, *Foto 58 Plan detaliat Marsigli*).

⁷⁶ Toate considerațiile lui Petru IAMBOR referitoare la *ce* exact reprezintă descoperirile arheologice din campania anului 1987 (Iambor, 2005, pp. 85–86) *par* că sunt viciate de faptul că el a considerat o cetate cu ~102,5–120% mai mare (adică, cel puțin dublă ca mărime!) decât cea relevată de planul habsburgic.

⁷⁷ *In the city churches and steeples are indicated, but unfortunately they cannot be identified due to the lack of written sources and archaeological findings. As a consequence, Marsigli's map cannot be projected on the present layout of the city* (G. Tóth, 2014, p. [63]). Nu știu dacă el are cunoștință (nu le amintește) de cercetările arheologice invazive desfășurate în Cenad în anii 1974–'75, 1987, 1994–'95, 2000–2002 (Cod RAN: 156268.01). Poate se îndură cineva să publice și rezultatele săpăturilor lui Petru IAMBOR rămase în manuscris.

În anul 2013, arhitectul Cătălin J. HANCHEȘ a realizat și el o astfel de suprapunere, pe care am văzut-o, dar care a rămas până azi în manuscris (din păcate!). Ea seamănă mult cu cea realizată ulterior de către BUZÁS Gergely (Buzás, Kovács, *on-line*).

⁷⁸ în fapt, nu știm ce reprezintă ele! Evlya Celebi menționează și clădiri administrative în interiorul *cetății interioare* (*Depozitul de muniții, magazia de grîne -Călători străini* ..., VI, p. 647).

doar după schița inițială, astfel încât lucrarea este fără vreo valoare informațională complementară.

Csanad arx

La Cenad au existat mai multe fortificații distincte de-a lungul timpului. Un *castrum* atestat documentar în anul 1230⁷⁹, dar care nu mai apare menționat în 1241⁸⁰ și nici ulterior. Târziu, în perioada 1459-'62⁸¹, este (re) construită cetatea Cenad de către episcopul Adalbertus de Hangács⁸², care este refăcută apoi, după ce trupele lui Dózsa György au ocupat-o, jefuit-o și incendiat-o (27.05.1514⁸³), tot de un episcop de Cenad, Franciscus de Chahol. Apoi, 27.09.1529, Valentin Török jefuiește Cenadul, dar nu avem informații că ar fi avut loc vreun asediu⁸⁴. La începutul/mijlocul lunii septembrie a anului 1550, trupele conduse de către Nicolae CHEREPOVICI de Sásvár⁸⁵ ard târgul Cenad și asediază cetatea, provocând mari pagube zidurilor și clădirilor din interior⁸⁶, fără a

reuși să o cucerească⁸⁷. Imediat se știe că *Gaspar Perusics adună cu greu provizii în cetatea Cenadului, din cauza mulțimii locuitorilor, care se adunaseră în mare număr în întăriturile fortăreței lui, târgul fiind ars de rascieni, iar castelanul ar fi cerut subsidii de la maestrul trezoreriei, Andrei Báthory de Ecséd*⁸⁸. Cenadul devine otoman îndată după cucerirea cetății Timișoara (25.07.1552).

Călătorul otoman Evlyia Celebi, care a fost la Cenad în vara anului 1663 pentru a inspecta cetatea, amintește de o *cetate interioară*, de formă pătrată, cu *ziduri tari* (i.e. de piatră?) de jur împrejur, în lungime de 700 de pași. Doar această *cetate interioară* este dotată cu un șanț⁸⁹. Apoi o *cetate-varoș* (sau *de mijloc*), cu perimetrul de 1000 de pași, care este o *palancă împrejmuită cu un zid de pământ bătătorit, iar poarta ei este spre apus. Orașul cel mare din exterior ... e o palancă înconjurată de un singur zid din grinzi mari de yalvan. Are trei porți trainice ... Și în afara orașului [cel mare din exterior] mai sînt multe case*⁹⁰.

Planul cetății Cenad din colecția Marsigli nu mai reprezintă grafic și orașul cel mare din exterior cu fortificația sa și cele trei porți consemnate de către Evlyia Celebi. Găsim doar o mică redută exterioară lângă *cetatea-varoș*, care protejează un pod peste un șanț umplut cu apă⁹¹, care avea dimensiunile de ~18 m lățime și ~3 m adâncime și înconjură *cetatea-varoș* pe trei laturi și cetatea interioară pe încă una (Fig. 2). Aceste inadvertențe, și altele⁹², mă determină să

Toma de Nadasd că *Cianadinum oppidum, salva arce, igne consumptum, posteaque remiasam esse nonnihil oppugnationem propter caedem, quae ex arce in illos edebatur* (DRH, II/4, pp. 485–485, doc CCXCVIII).

^a Nádasdi és fogarásföldi Nádasdy Tamás (l.m.)

^b Antun Vrančić (l.cr.), Verancsics Antal (l.m.), Anton Verancici (l.r.).

87 Ioan HAȚEGAN afirmă greșit contrariul (Hațegan, Boldea, Țeicu, 2006, p. 345 (cu indicație bibliografică greșită); Hațegan, 2016, p. 72 - fără indicație bibliografică).

88 La 2.10.1550, din Eger, Antonius Verantius scrie lui Toma de Nadasd că *Allatum postremo est, Gasparem Perussium gravissime in arce Cianadiensi annona laborare propter multitudinem oppidanorum, qui magno numero intra ejus arcis munitiones confluerant, incenso a Rascianis oppido, misisseque ad Andream Bathoreum pro subsidio, quandoquidem ne adhuc quidem oppugnari a Rascianis, desiisset* (DRH, II/4, pp. 489–490, doc CCCI).

^a Ecsedi Báthory András (l.m.), membru al partidei habsburgice, între 1544-'54 a fost maestru al trezoreriei.

89 iar pe planul habsburgic pare că această realitate este reflectată, deoarece cetatea interioară pare că este dotată cu două rânduri de șanțuri cu apă! Ne-o arată succesiunea cromatică roșu–alb–verde–alb–verde; dacă nu cumva s-a făcut doar economie de vopsea...

90 *Călători străini...*, VI, pp. 647–648.

91 nicicare menționat de către Evlyia Celebi!

92 de exemplu, perimetrul fortificației interioare.

79 *Item aliam terram nomine Chykam in Chenadiensi Comitatu sitam et ad ipsum Castrum pertinentem...* (ÁÚO, XI, pp. 218–220, [doc. 161]); Szentpetery, 1923, pp. 150–151, nr. 467 (cu bibliografia). Spre dezamăgirea unora, atestarea documentară a unei fortificații la Cenad nu poate fi "împinsă" înainte de acest an.

80 Chiar dacă nu este subiectul acestui studiu, mă întreb *ce fel de castrum* exista (dacă mai exista?) la Cenad, în anul 1241, dacă Rogerius din Apulia vorbește doar despre *Chanadinum ciuitatem*^a, iar *soldăți și multe doamne* s-au refugiat la 16 km distanță, în mănăstirea Igriș, *în care se strânseseră ca într'o fortăreață întărită (munito castro)* (Popa-Lisseanu, 1935, p. 51/91).

^a dar Gheorghe Popa-Lisseanu traduce *cetatea* (sic!) *Chanad* (Popa-Lisseanu, 1935, p. 47/87).

81 printr-o scrisoare din 11.10.1459 episcopul de Cenad doar cere papei Pius al II-lea ca acesta să intervină, iar capitulul să-și asume partea de cheltuieli care îi reveneau cu fortificarea localității (construcția unui șanț și a unui zid de piatră de jur împrejur). În 17.08.1462, când regele Matia Corvin este la Cenad, zidurile cetății erau deja ridicate (Borovszky, 1897, p. 77).

82 Borovszky, 1897, pp. 76–77.

83 greșit 15-20 iunie la Hațegan, 2016, p. 71.

84 în acel moment scaunul episcopal era vacant.

85 Sásvár-i CHEREPOVITH / CSEREPOVICS Miklós (l.m.) / Nikola CREPOVIĆ (Forțiu, 2016b, p. 906, nota 145).

86 *Cserepovics Miklós, Petrovics [Péter] egyik szerb kapitánya ostrom alá fogta Csanádott 1550. szept[ember]. végén^a. A hetekig tartó ostromnak, mely alatt a vár falai roppantul megromlólódtak, épületei leégtek, a vége az lett hogy a Perusics [Gáspár] fölmentésére érkezett Varkocs Tamás váradi parancsnok a Cserepovics hadait teljesen szétverte s Csanádott felszabadította* (Borovszky, 1897, p. 78).

^a datarea este imprecisă; la data de 21.09.1550, din Eger, deci de la aproape 200 km depărtare de Cenad, *Nicolaus C. a Salmis et Neuburg S. R. M. generalis capitaneus*, scrie deja comitelui Toma de Nadasd^a că *Cenad chiar a ars (Csanad gar verbren[n]t -DRH, II/4, p. 484, doc CCXCVII)*. Trei zile mai târziu, tot din Eger, Antonius Verantius^b îl informa pe același

avansează ipoteza că planul din colecția Marsigli ilustrează o cetate refortificată de către habsburgi⁹³, după ce au ocupat Cenadul în anul 1686⁹⁴, iar în întreprinderea lor au refolosit elementele de fortificare anterioare.

Demantelarea

Timp de mai bine de doi ani de la momentul Karlowitz nu s-a întâmplat nimic. Într-o scrisoarea către

Conform planului habsburgic, acesta este de 320 m. Evlyia Celebi spune că *cetatea interioară* avea 700 de pași în lungime. Rezultă că un pas este egal cu 0,486 m (320:700). Dar în cazul cetății Jdioara^a avem un pas de 0,752 m (301:400). Diferența între cele două valori este consistentă^b! Doar dacă considerăm valorile maxime de 140 × 110 m pentru fortificația interioară a Cenadului vom obține un pas comparabil (0,714 m; 500:700). Dar metrul nu era în uz la cumpăna sec. XVII–XVIII...

Apoi, raportul dintre lungimea perimetrului cetății interioare și cel al *cetății-varoș* este de 0,7 (700:1000) dacă luăm în considerare dimensiunile menționate de către Evlyia Celebi și mai mic de 0,66 dacă luăm în considerare informațiile furnizate de către planul habsburgic.

^a Evlyia Celebi menționează că cetatea Jdioara avea perimetrul de *vreo patru sute de pași; a spus-o meșterul constructor în timpul renovării ei* (Călători străini..., VII, p. 534). Cercetările arheologice de aici au determinat o lungime a perimetrului de 301 m (Măruia et alii, 2011, p. 257, Fig. 3.: *Perimetru SIT [Jdioara]: 301 m.*).

^b mă mir cum poate afirma G. TÓTH Péter că datele oferite de Evlyia Celebi pentru lungimea perimetrelor celor două cetăți (cea interioară și *cetatea-varoș*) ar corespunde cu datele citite de pe planul din colecția Marsigli (Cselebi a belső és középső vár kerületeként 700 és 1000 lépést adott meg, ami arányait tekintve tökéletesen megfelel a várfalak térképről leolvasható hosszúságának - G. Tóth, 2014, pp. 65-66).

93 cel puțin șanțul de apă care înconjoară întreaga cetate, podul și reducta de protecție, nicidecum menționat de către Evlyia Celebi, par să le aparțină.

94 Încă nu știm circumstanțele cuceririi, pe care o constatăm doar la începutul lunii aprilie 1687. Este neverosimilă ipoteza unui Cenad aflat sub controlul unor *haiduci creștini*, care schimbă tabăra mai în fiecare an (Hațegan, 2016, p. 88). Subiectul Cenad 1685-1701 trebuie reluat prin studiu aplecat al documentelor de epocă. Până atunci, să notăm *en passant* că **nu** generalii imperiali Heisler și Eugeniu de Savoya asediază Cenadul după 9 decembrie 1685 (*Ibidem*), ci cavaleria, dragonii și usarii de sub comanda *Tenente Maresciallo Barone [Claudius Florimund] di Mercy*, veniți de la *Wasserhell*^a, care traversează râul Mureș, prin vadul de lângă satul *Tzika*^b, probabil undeva la mijlocul lunii martie a anului 1686 și încearcă să cucerească cetatea Cenad, dar din cauza sloiurilor de gheață nu au putut fi trecute artileria și infanteria. Mercy se retrage la auzul veștii că vin otomanii în ajutorul Cenadului (*Foglietto straordinario*, 7.04.1686, p. 1).

^a Hódmezővásárhely, HU, aflat la ~37 km NV de Cenad, RO.

^b *vadum* și *Csika pag[us/i]. ol[im]*. s-au aflat în amonte de Cenadul Unguresc (*Mappa Geographico Limitanea...*, Sectio XXXIV).

Ungher⁹⁵, datată 14.03.1701 și trimisă din tabăra de la Bistra, Luigi Ferdinando, conte MARSIGLI, reprezentantul imperial⁹⁶ în *Commissione limitanea*⁹⁷, menționează că demolarea fortificațiilor de pe râurile Mureș (deci, și Cenad) și Tisza încă nu începuse, din cauza lipsurilor a toate cele și menționează și responsabili: comandanții de pe acele râuri⁹⁸. Demantelarea Cenadului, realizată concomitent cu cea a cetății Felnac, a început în aceeași lună martie, iar cel care a dirijat-o a fost comandantul cetății Arad, numit în această funcție în vara anului 1699⁹⁹, colonelul Georg Wilhelm, Reichsfreiherr von Löffelholz & Kolberg¹⁰⁰, care a folosit, pe lângă soldații din subordine și 300-400 de țărani din regiune, care nu au fost plătiți pentru munca lor¹⁰¹ (**Fig. 3**). Același comandant al cetății Arad a fost responsabil și cu demantelarea cetății Felnac.

Lipova¹⁰² și probabil *Vepries* (Chelmac-Cetate) au fost distruse de către militari din regimentul Neipperg¹⁰³, care tocmai ce încheiaseră lucrul la

95 Pe care nu am reușit să-l identific. Numele său apare sub formele *Ungher / Ungar* și el este *The commander of the frontier force, Captain Ungher...* (Stoye, 1994, p. 210), ori *sargente maggiore Ungher* și *Supremum Vigiliarum Magistrum Dominum Ungar* (*Relazioni*, II, p. 482; *Ibidem*, p. 509) sau *Comandantul suprem al străjilor* (Groza, 1998, p. 31).

96 *Commissario Cesareo / Commissarius Plenipotentarius* (l.l.); *kaiselichen Grenzscheidungskommissär* (l.g.).

97 comisia mixtă de trasare a noii granițe otomano-habsburgice.

98 *Li comandanti sul Marusio* (i.e. Mureș – n.m.) e *Tibisco* (i.e. Tisza – n.m.), *benché abbiano dietro di loro tutto il paese pieno e il comando de' fiumi, contutto ciò mi scrivono che, per mancanza di tutto, non hanno ancora cominciato le demolizioni...* (*Relazioni*, II, pp. 482-487, p. 487).

99 în luna iunie apare deja în funcție (Oross, 2011, p. 96).

100 Georg Wilhelm, Reichsfreiherr von Löffelholz & Kolberg/Colberg [* 9.06.1661, Gibitzenhof (azi, Nürnberg, DE); † 10.08.1719, Buda (azi, Budapest, HU)]; 1699: colonel; între 1701-04/7(?) comandantul cetății Arad; 16.04.1704: general-maior; 20.05.1707: general-locotenent/de divizie; 2.05.1716: (General) Feldzeugmeister/general de artilerie / infanterie / geniu (ASB, 2006, p. 58). Pentru mai multe informații despre cariera lui militară *vide Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 19 (1884), pp. 88-90 (*on-line*).

101 Oross, 2011, p. 71.

102 La demantelarea Lipovei și construcția cetății Arad au lucrat *mulți ostași* și circa 600 de iobagi (Oross, 2011, p. 71).

103 OROSS András menționează un *Neuburg-ezredet* (colonelul *Neuburg* – tr.m.; Oross, 2011, p. 71). Dintr-un raport al lui L. F. Marsigli, adresat împăratului (14.03.1701), știm că acesta ceruse ca în activitatea de demantelare din estul Banatului să se implice *la maggior parte della milizia confinaria, altr'alli due battaglioni del regimenti Palphy* (i.e. Pálffy^a – n.m.) e *Naiburg* (i.e. Neipperg^b – n.m.; *Relazioni*, II, p. 483).

^a Erdődi gróf Pálffy Miklós (l.m.), Nikolaus VI Graf Pálffy von Erdőd (l.g.), Nicolae Pálffy de Ardud (l.r.).

Caransebeș. Cetatea Șiria a fost aruncată în aer doar în anul 1703, într-un alt context.

Fortificațiile de pe râul Tisza, în aval de Szeged – i.e. *Kis Canisia*¹⁰⁴, Becej, Zrenjanin, Žabalj și turnul din dreptul localității Titel –, au fost distruse de către trupele de sub conducerea comandantului cetății Szeged, Johann Friedrich, Freiherr von Globitz¹⁰⁵, cel care a supervizat lucrările, dar munca efectivă a fost condusă de către inginerul militar Christoph Collet, venit pentru acest lucru de la Arad. Acțiunea s-a desfășurat *între lunile martie și mai 1701, iar pentru ea Prefectura Szeged a plătit 400 de guldeni*¹⁰⁶. Chiar dacă Collet primea solda întreagă la Arad, el a solicitat să fie plătit suplimentar cu 3 florini pe zi¹⁰⁷.

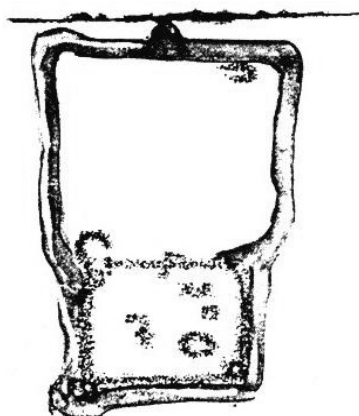

Fig. 3. Cetatea Cenad după demantelare (1701)¹¹⁰.

C o n f o r m unei știri, primite din Transilvania și publicate într-un ziar vienez¹⁰⁸ la data de 21 mai, toate fortificațiile din Banatul istoric erau deja demantelate¹⁰⁹ la începutul/mijlocul lunii mai a anului 1701, în conformitate cu tratatul de pace semnat la Karlowitz.

Mappa Geographico Limitanea... (1703)

După ce, în cadrul unui ceremonii oficiale, a semnat un *Stromento generale*¹¹¹ cu emisarul otoman Ibrahim Effendi, colegul său în *Commissione limitanea* (Bistra, 5.03.1701), Marsigli, cu întreaga delegație care îl acompania, intră în carantină lângă Marga, unde a trecut noua graniță cu Transilvania¹¹². În Banat bântuia încă ciuma¹¹³ (*Yersinia pestis*)¹¹⁴, care-l determinase să evite orașele Lugoj și Caransebeș și să-și stabilească cartierul general la confluență râurilor Bistra și Timiș încă din luna noiembrie a anului 1700. La începutul lunii aprilie, aflat încă în carantină¹¹⁵, de unde *se așteaptă să iasă în curând*, Marsigli transmite la Wien știrea că *demolarea tuturor locurilor [din Banat] cu neîntreruptă sollicitudine avansează către final*¹¹⁶. Marsigli va ajunge la Wien doar luna următoare¹¹⁷. Cu aceasta implicarea sa în trasarea granițelor și demantelarea fortificațiilor din estul Banatului istoric se încheie. Dar îi mai rămăsese un lucru de făcut.

În urma păcii de la Karlowitz trebuia trasată noua graniță otomano-habsburgică, de la Marea Adriatică și până în Podolia. Printre instrucțiunile transmise de către împăratul Leopold I, în martie 1699 la Wien¹¹⁸, lui Luigi Ferdinando, conte MARSIGLI, reprezentant imperial în *Commissione limitanea*, se număra și aceea de-a realiza o hartă detaliată a noii granițe¹¹⁹. Cel care a realizat efectiv¹²⁰ această lucrare a fost secretarul personal

111 *act general* (tr.m.).

112... *il Sig. Generale Conte Marsigly con tutta la Cesarea Commissione ritirandosi nel Lazaretto dentro i Confini di Transilvania, per fare la sua contumacia. (Foglio Aggiunto all'Ordinario, 26.03.1701).*

113 Stoye, 1994, p. 202, 206, 207, 212.

114 Pentru *focarele temporare* de ciumă reprezentate de vestul Balcanilor, Moldova și Valahia, *vide* Panzac, 1985, pp. 105-133.

115 *Per il ritorno di un Corriere rispedito dal Sig. Generale Conte Marsigly da' i Confini della Transilvania s'intende, qualmente egli con tutta la Cesarea Commissione si trovati già nel Lazaretto, & in istato da uscire ben presso dalla contumacia; ... (Foglio Aggiunto all'Ordinario, 6.04.1701).*

116 *...le demolizioni di tutt'i Luoghi con non interrotta sollecitudine si avanzavano al fine (Foglio Aggiunto all'Ordinario, 6.04.1701).*

117 Stoye, 1994, p. 216.

118 Stoye, 1994, p. 178-179, 181.

119 *But the most interesting requirement of all was laid down in clause 25 of his instructions [received from Leopold I at Wien, in March 1699]: a detailed map was to be made of all the routes, ways, rivers, marshes, mountains and forests in order to have complete information regarding them in the future. (Stoye, 1994, p. 179).*

În testamentul său din 3.02.1710, Marsigli susține că el a comandat aceste hărți lui Müller *by his own initiative* și le-a plătit *with his own money* (Deák, 2005, p. [24]).

120 una dintre cele două hărți mari conține în josul

^b Eberhard Friedrich, Freiherr von Neipperg [* 17.02.1655; † 10.8.1725]; 25.09.1701: general-maior, 14.05.1704: general-locotenent, 16.03.1708: general de infanterie, 2.05.1717: mareșal.

104 pentru planul fortificației de aici *vide* Gilicze, 1996, p. 32.

105 [* ?; † ?]; baron, 1695: maior; 1697: colonel; .09.1695–1696, .03.1699–.11.1707: comandantul cetății Szeged; 3.05.1704: general-maior; 23.03.1710: general-locotenent (și ASB, 2006, p. 35).

106 Oross, 2011, p. 71. Cu 5 ani înainte OROSS András menționa *400 forintot* (i.e. florini -n.m.) (Oross, 2006, p. 1452).

107 Oross, 2006, p. 1452.

108 Nu este vorba de orice fel de ziar, ci de monitorul oficios în limba italiană al Casei de Habsburg.

109 *...e ch'essendo ormai affatto demoliti li Forti nel Territorio di Temeswar, siasi con ciò pienamente eseguito il Trattato di Pace trà ambi gl'Imperii (Foglio Aggiunto all'Ordinario, 21.05.1701).*

110 *on-line* <https://varak.hu/latnivalo/index/2602-Nagycsanak-Csanadvar/> (acces *Alaprajzok*; 29.07.2019). Planul a fost publicat de către BÓNA István (probabil în lucrarea sa despre cetățile arpadiene -Bóna, 1995 – *non vide*).

al lui Marsigli, Johann Christoph MÜLLER. Cele două hărți mari, două *folio* cu explicații cartografice suplimentare¹²¹ și hărțile celor 39 de secțiuni au fost terminate¹²² la Nürnberg în luna mai a anului 1703¹²³.

Cele 39 de *Sectio*, ...*Pars Confinium* prezintă, în general¹²⁴, granița otomano-habsburgică pe o lățime de 4 ore (2 ore pe o parte, 2 pe alta)¹²⁵, astfel încât acestea *conțin informații importante*¹²⁶, care clarifică multe lucruri rămase încă obscure. În *Sectio, XXXIV. \ Pars \ Confinium, \ qvæ \ Marus fl[uvii]. ripa meridional[is]. \ efficit.* este reprezentată și *Csanad arx ex pacto \ Pacis [Carlovitzensis] destructa / Cetatea Cenad distrusă din pricina pactului de Pace de la Karlowitz* (tr.m.) (Fig. 4). *Csanad*, la N de *Marusius sive Maros fl.*¹²⁷ (i.e. râul Mureș), este azi Magyarcsanád, HU. Aici cetatea Cenad este prezentată a fi fost chiar paralelă cu râul Mureș, cu *cetatea interioară* orientată spre amonte, iar *cetatea-varoș* spre avalul râului.

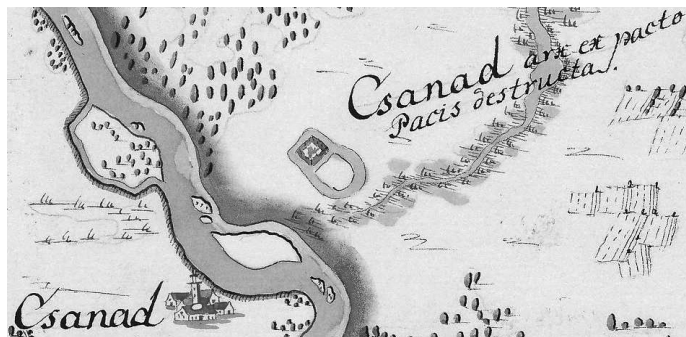

Fig. 4. *Mappa Geographico Limitanea ..., Sectio, XXXIV (1703)*¹²⁸.

cartușului legenda (*Notarum Explicatio*) Joh[annes]: Christoph[orus]: Müller; Norimbergens. Fecit. Cealaltă hartă (copia?) nu conține această menționare, ci un mult mai discret Ch[ristophorus]: Ercibsch(?) fecit.

¹²¹ pentru delimitarea frontierei în *Sectionem* III–IV, XV–XXIV și XXVI–XXIX.

¹²² probabil au fost începute în anul anterior.

¹²³ J. Ch. Müller îl anunță pe patronul său că a terminat lucrul într-o scrisoare trimisă din Nürnberg la data de 12.05.1703 (Deák, 2005, p. [24]). El menționează 41 de secțiuni, dar aceasta deoarece a numărat aici și cele două folio cu explicații cartografice suplimentare.

¹²⁴ sunt și excepții unde zone aflate mai în adâncime sunt reprezentate.

¹²⁵ *The border region is an area as wide as a four hour walk, that is two hours into the Austrian (sic!) and two [hours] into the realm of the Turkish (sic! ottoman - n.m.) emperor (sic! sultan - n.m.)* (Deák, 2006, p. 18).

¹²⁶ *pentru creștinătate* – acesta a fost argumentul lui Marsigli din testamentul său din 3.02.1701, care a fost citit pe 11.08.1731 în senatul Universității din Bologna, pentru ca hărțile să ajungă în posesia împăratului. După ce o copie a hărții generale a fost făcută, aceasta a fost predată ambasadorului imperial la Veneția pe 28.10.1732 (Deák, 2005, p. [24]).

¹²⁷ *Sectio, XXX. \ Pars \ Confinium ...*

¹²⁸ Harta are o roză a vânturilor cu N în susul ei.

Este ultima reprezentare cartografică de epocă a cetății Cenad. *Harta districtului Timișoara* (1720¹²⁹; Fig. 5) și *Harta districtului Cenad* (1721¹³⁰; Fig. 6), realizate

Fig. 5. *Mappa von den Temesva[r]er. District* (1720).

de către cartografii militari habsburgi după cucerirea Banatului (1716), ne relevă doar ce par a fi niște ruine la Cenad, în timp ce la Magyarcsanád și într-o insulă a

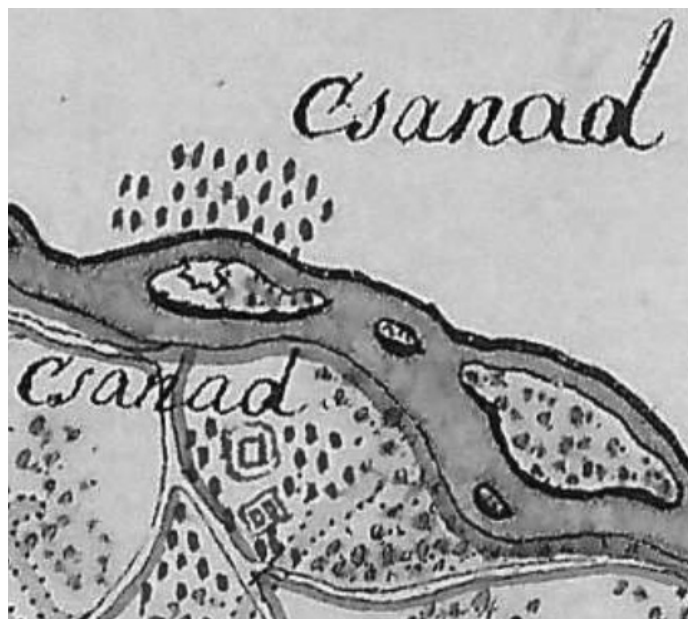

Fig. 6. *Mappa von den Csanader District* (1721).

râului Mureș au apărut fortificații ridicate după anul 1702 de către soldații din noul confiniu militar mureșan.

¹²⁹ *Mappa von den Temesva[r]er. District* (1720).

¹³⁰ *Mappa von den Csanader District* (1721).

Rezumat

Nu cunoaștem autorul și nici data exactă când a fost realizat planul cetății Cenad dinainte de demantelarea din primăvara anului 1701. Bănuiesc că este vorba de Johann Christoph MÜLLER și sfârșitul verii anului 1700. Acțiunea de distrugere a fortificațiilor de la Cenad a căzut în sarcina comandantului cetății Arad, colonelul Georg Wilhelm, Reichsfreiherr von Löffelholz & Kolberg, care a folosit, pe lângă soldații din subordine și 300-400 de țărani din regiune. Acțiunea s-a desfășurat în primăvara anului 1701, între sfârșitul lunii martie și începutul lunii mai. La Cenad nu va mai fi construită vreodată o altă fortificație. Fără serioase cercetări dedicate nu avem decât a bâjbâi printre presupuneri și opinii, cele mai multe greșite.

BIBLIOGRAFIE

Abou-El-Haj, 2004 = Rifa'at A. ABOU-EL-HAJ, *Ottoman diplomacy at Karlowitz*, În: A[hmet]. NURI YURDUSEV (ed), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?*, Palgrave Macmillan UK, Basingstoke & New York, 2004, X + 202 pg., ISBN 978-0-333-71364-8, 978-1-349-40306-6, 978-0-230-55443-6; pp. 89-113 (publicat inițial în *The Journal of American Oriental Society*, vol. LXXXVII (1967), pp. 498-512).

ÁÚO = WENZEL Gusztáv, *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus • Árpád-kori Új Okmánytár*, I-XII kötet, Monumenta Hungariae Historica • Magyar Történelmi Emlékek, Pest-Budapest, 1860-1874.

ASB, 2006 = Dr. Antonio SCHMIDT-BRENTANO (München), *Kaiserliche und k.k. Generale (1618-1815)*, Österreichisches Staatsarchiv / A. Schmidt-Brentano, 2006, 115 pg.

Bóna, 1995 = BÓNA István, *Az Árpádok korai várai: 11-12. századi ispáni várak és határvárak*, Ethnica, Debrecen, 1995 (*editio secunda* 1998), 136 pg., ISBN 9634720048.

Borovszky, 1896 = BOROVSZKY Samu, *Csanád vármegye története 1715-ig*, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából irta ..., Első Kötet: *A vármegye általános története*, Budapest, 1896, A Magyar Tudományos Akadémia Palotájában, HORNYÁNSZKY Viktor sajtója, XVIII + 500 pg.

Borovszky, 1897 = BOROVSZKY Samu, *Csanád vármegye története 1715-ig*, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából irta..., Második Kötet. *A vármegye részletes története*. Térkép-melléklettel, Budapest, 1897, A Magyar Tudományos Akadémia Palo-tájában,

HORNYÁNSZKY Viktor sajtója, XI + 647 pg. + 1 kihajtható térkép (hartă).

Buzás, Kovács, on-line = BUZÁS Gergely, *A csanádi vár és templomok elhelyezkedésének rekonstrukciója*, În: BUZÁS Gergely, KOVÁCS Olivér, IV. László: *a Csanádi királytemetkezés*, În: *Altum Castrum Online Magazin, on-line* <https://archeologia.hu/iv-laszlo-a-csanadi-kiralytemetkezés> (25.06.2018).

Călători străini..., VI = *Călători străini despre țările române*, Vol. VI, M[aria]. M[atilda]. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, N[icolae]. STOICESCU, Mustafa Ali MEHMET, † Aurel DECEI, Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, Institutul de Istorie „N. Iorga”, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, VIII + 822 pg.

Călători străini ..., VII = *Călători străini despre țările române*, Vol. VII, Maria HOLBAN, M[aria]. M[atilda]. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1980, 622 pg.

Cotoșman, 1935 = Gheorghe COTOȘMAN, *Din trecutul Bănatului: Comuna și bisericile din Giridava-Morisena-Cenad (Monografie istorică)*, Cu o prefață de Pr. Dr. Nicolae M. POPESCU, Profesor universitar, membru al Academiei Române, Cartea IV., Timișoara, Tipografia Sonntagsblatt, 1935 (*editio secunda*, îngrijită de prof. Gheorghe DORAN, Ed. Marineasa, Timișoara, 2009, ISBN 978-973-631-554-1), 88/116 pg. (se citează după *editio secunda*).

Deák, 2005 și Idem, 2006 = DEÁK Antal András, *Térképek a félhold árnyékából / Carte geografice dall'ombra della mezzaluna / Landkarten aus dem Schatten des Halbmondes / Maps from under the shadow of the crescent moon*, Duna Múzeum, Esztergom, 2006, 436 pg. + 1 CD-ROM (*editio princeps*, 2005, Vizügyi Múzeum Levéltár és Könyvgyűjtemény), ISBN 9630605724; *The Manuscript maps of L. F. Marsigli and J. C. Müller*, 40 pg.

DRH, II/4 = *Documente privitoare la istoria românilor: 1531-1552*, Culese, adnotate și publicate de Nic[olae]. DENSUȘIANU, Volumul II., Partea 4, București, 1894, XXXIII + 756 pg.

Forțiu, 2016a = Sorin FORȚIU, *Despre un Egris care nu-i Igrîș, ci Ezerîș • sau cum a apărut planul unui Schanz drept fortificație medievală la Igrîș*, În: *Morisena* (ISSN(-L) 2501-1359), Anul I, Nr. 2/2016, pp. 1-9.

Forțiu, 2016b = Sorin FORȚIU, *Fenlak (Felnac)*,

arcis rudera, În: *ArheoVest*, Nr. IV: *In Honorem Adrian BEJAN*, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 26 noiembrie 2016, Vol. 1: *Arheologie*, Vol. 2: *Metode Interdisciplinare și Istorie*, Universitatea de Vest din Timișoara, JATEPress Kiadó, Szeged, 2016, Vol. 1: pp. 1-532 + DVD, Vol. 2: pp. 533-982, ISBN 978-963-315-310-9 (Összes/General), ISBN 978-963-315-311-6 (Kötet/Vol. 1), ISBN 978-963-315-312-3 (Kötet/Vol. 2); Vol. 2, pp. 893-948.

G. Tóth, 2014 = G. TÓTH Péter, *Egy Marsigli-térkép margójára: Észrevételek Csanád város topográfijához – Comments on a Marsigli Map: Observations about the Topography of Csanád City* –, În: *Belvedere Meridionale*, XXVI (2014), 3., pp. [63]-69.

Gilicze, 1996 = GILICZE János, *Az 1695. és 1696. évi hadjáratok és térképeik*, A Makói Múzeum Füzetei, 86., Makó, 1996, 56 pg., ISSN 0324 5179, ISBN 963 03 4223 5.

Groza, 1998 = Liviu GROZA, *Restituiri istorice*, volumul 6: *Tratatetele de pace austro-otomane și Culoarul Timiș – Cerna*, Ed. „Dacia Europa Nova”, Lugoj, 1998, 172 pg.

Hațegan, Boldea, Țeicu, 2006 = Ioan HAȚEGAN, Ligia BOLDEA, Dumitru ȚEICU, *Cronologia Banatului*, Vol. II. Partea 1: *Banatul între 934-1552*, Academia Română, Filiala Timișoara, Institutul de Cercetări Socio-Umane „Titu Maiorescu” (sic!), Biblioteca Banatica, Seria Historica, Numerus IV, Ed. Banatul și ArtPress, Timișoara, 2006, 398 pg., ISBN 973-7836-56-1, 973-97121-0-3, 973-7837-72-3.

Hațegan, 2016 = Ioan HAȚEGAN, *Cenad: monografie istorică*, Ed. ArtPress, Ed. Banatul, Timișoara, 2016, 352 + [6] pg. de erate, ISBN 978-973-108-689-7, 978-606-8385-09-9.

Iambor, 2001 = Petru IAMBOR, *Archaeological Contributions to the Study of the Early Medieval Town of Cenad (Timiș County)*, În: *Transylvanian Review*, Volume X, No. 2, Summer, 2001, pp. 98-111.

Iambor, 2003 = Petru IAMBOR, *Contribuții arheologice la cunoașterea așezării medieval-timpurii de la Cenad (jud. Timiș)*, În: Avram ANDEA (ed), *Studii de istorie medievală și premodernă: omagiu profesorului Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, 514 pg., ISBN 973-610-222-X; pp. 23-29.

Iambor, 2005 = Petru IAMBOR, *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX-XIII)*, Ediție îngrijită: dr. Tudor SĂLĂGEAN, Cuvânt înainte:

prof. univ. dr. Nicolae EDROIU, Cluj-Napoca, Seria: Documente • Istorie • Mărturii, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2005, 408 pg., ISBN 973-7710-77-0.; pp. 82-87, 203-206 (*Cenad*).

Karczag, Szabó, 2010 = KARCZAG Ákos, SZABÓ Tibor, *Erdély, Partium és a Bánság erodított helyei. Várak, városfalak, templomvárak, barlangvárak, sáncok és erodítmények a honfoglalástól a 19. század végéig*, Semmelweis Kiadó, Budapest, 2010, 758 pg., ISBN 9789639879607.

Kisari Balla, 2005 = KISARI BALLA György, *Marsigli tábornok térképei / La mappe del generale Marsigli*, Budapest, 2005, Kanizsai Nyomda Kft., 540 pg., ISBN 963 460 761 6. (majoritatea hărțile reproducute sunt manuscrise. Excepție fac cele cu nr. 161-227, pp. 420-486).

Livre Troisieme, 1698 = *Livre Troisieme. \ Contenant Les Marches et Compemens de L'Armée \ Imperiale en Hongrie sous les Ordres de Son \ altesse Serenissime Le Prince Eugène de \ Savoie en 1698.*, un volum, autor anonim, 52 folio, text în limba franceză, 25 de vedute color, planuri ale unor fortificații, disponibil la *Hadtörténeti Intézet és Múzeum*, Budapest, HU • H III c (1651-1700) • H III Újkori háborúk (1492-1789) • H Háborúk, cota H III c 285.

Marcu, 2000 = Florin MARCU, *Marele dicționar de neologisme*, Ed. Saeculum I.O., 2000, 960 pg., ISBN 978-973-8455-26-9 (*on-line*).

Mappa Geographico Limitanea... (1703) = Johann Christoph MÜLLER [& Luigi Ferdinando MARSIGLI], *Mappa Geographico Limitanea \ in qua \ Imperiorum Cæsarei et Ottomanici Confinia \ in almæ pacis Carlovitzensis Congressu Decreta \ et a Duobus Utriusque Imperi Commissaris Intituta Solenni Expeditione \ Partium naturaliter Per Montes Flumina et Fluviolos Partium artificialiter erectis suo loco terræ lapidumve cumulis \ Stabilita atque statuta \ exceptis iisque Transylvaniam Valachia et Moldavia distingunt \ Iam antea notis et in antiquo suo Statu Permanentibus \ Generali delineatione exhibentur \ in subsequentium sectionum mappis topographicis \ quibus heic lineolæ transversales iisque interpositi numeri \ Correspondent multo specialissime representanda*; hărți manuscrise color, 41 folio, două 104 × 49 cm, restul 49 × 62 cm (doar *Sectio XIX* este mai mică; două folio cu *Signa limitanea ad vivum delineata...* pentru *Mappa prior.* și *Mappa altera.*), [1:500000^a (*Mappa prior.*, *Mappa altera.*); 1:37500 (*Scala unius Hora*)], Norinbergæ. (Nürnberg); disponibile la *Hadtörténeti Intézet és Múzeum*, Budapest, HU, Fondul B IX Ausztria-Magyarország • B

IX c szaktudományos térképek (XVIII. századtól 1918-ig), Cota B IX c 634.

^a scara este oferită în *horæ pro equitante* (ore de călărie).

Mappa \ Von dem \ Temesva[r]er. District. \ Worinen Alle Bewohnte Dorffschafften, Sambt denen Prædien, Flüssen, bäch, Morasten, und \ Waldungen Enthalten, nach Vorgenommener Geometrischer accurater Abmessung \ Im Jahr 1720. [Legenda:] *Bewohnte Dörffer, / Unbewohnte Dörffer oder Prædien / Districts = Granitz \ Mastab von 6000 Geometrischen Schritten, Zweyer Stunden oder einer Teutschen Meillen.* Hartă manuscris, fără autor(i), copie color, 82 × 59 cm, scara [1:122000]¹³¹, disponibilă la *Hadtörténeti Intézet és Múzeum*, Budapest, HU, Fondul: B IX Ausztria–Magyarország • B IX a politikai, közigazgatási térképek (XVI. századtól 1918-ig), Cota: B IX a 659.

Mappa \ Von den \ Csanader \ District. \ Worinen Alle bewohnte Dorffschafften, Sambt denen Prædien, flüssen, \ Morasten und Waldungen enthalten, nach Vorgenommener Geome=trischer accurater abmessung im Jahr 1721. [Legenda:] *bewohnte dörffer, / Unbewohnte dörffer / Districts granitz \ Mastab von 6000. Geometrischen Schritt oder Zweyen Stunden.* Hartă manuscris, copie color, 75 × 55 cm, [1:126000], disponibilă la *Hadtörténeti Intézet és Múzeum*, Budapest, HU, Fondul: B IX Ausztria–Magyarország • B IX a politikai, közigazgatási térképek (XVI. századtól 1918-ig), Cota B IX a 619.

Măruia et alii, 2011 = Liviu MĂRUIA, Dorel MICLE, Adrian CÎNTAR, Mircea ARDELEAN, Andrei STAVILĂ, Lavinia BOLCU, Oana BORLEA, Cu contribuții de: Petru HORAK, Călin TIMOC, Cristian FLOCA, Lucian VIDRA, *ArheoGIS. Baza de date a siturilor arheologice cuprinse în Lista Monumentelor Istorice a județului Timiș. Rezultatele cercetărilor de teren*, Ed. BioFlux Cluj-Napoca, 2011, 601 pg., ISBN 978-606-8191-23-2.

Micle, 2013a = Dorel MICLE, *The situation of the archaeological findings in the area of Cenad (Timiș County) in the context of debates on the cultural role of this political, administrative and religious centre in the Middle Ages*, În: *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 71 (2013), pp. 206-215.

¹³¹ *Masstab von 6000. Geometrischen Schritten, Zweyer Stunden oder einer Teutschen Meillen*^a (Scara de 6000 de pași geometrice, două ore sau o milă germană – tr.m.).

^a O milă germană (*Meile*) avea 24000 de picioare (*Fuß*) germane (dar acesta varia considerabil de la o locație la alta). Mila austriacă standard, folosită în sudul Germaniei și în teritoriile Casei de Habsburg, avea lungimea de 7,586 km.

Micle, 2013b = Dorel MICLE, *Cenadul în contextul geografiei istorice. O analiză a evoluției condițiilor de habitat*, În: Claudiu MESAROS (coordonator), *Filosofia Sfântului Gerard de Cenad în contextul cultural și biografic*, JATE Press Szeged, 2013, 192 pg., ISBN 978-963-315-148-8; pp. 158–173.

Móré Heitel, 2005 = Suzana MÓRÉ HEITEL, *Despre biserica lui Ahtum de la Morisena (Cenad)*, În: *Studii și materiale de istorie medie*, XXIII (2005), pp. [9]–22.

MTA Értésítője = *A Magyar Tudományos Akadémia Értésítője*, Huszadik Évfolyam (1886.), Kiadja A Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1887, 278 pg.

Oross, 2006 = OROSS András, *Végvárakból kaszárnyák. A Budai Kamarai Adminisztráció szerepe Magyarország új katonai berendezkedésében a 17–18. század fordulóján*, În: *Századok*, 140. (2006), 6. szám, pp. 1441–1473.

Oross, 2011 = OROSS András, *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése a 17–18. század fordulóján*, PhD Disszertáció Tézisei (ms), ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, Budapest, 2011, 251 pg., on-line <http://doktori.btk.elte.hu/hist/orossandras/diss.pdf> (6.06.2016); publicată sub titlul *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Budapest, 2013, 256 pg., ISBN 978-963-08-7294-2 (*non vide*).

Panzac, 1985 = Daniel PANZAC, *La peste dans l'empire ottoman, 1700-1850*, Collection Turcica, V, Édition Peeters, Louvain, 1985, 660 pg.

Popa-Lisseanu, 1935 = Rogerius, *Carmen miserabile / Cântecul de jale*, Traducere de G[heorghe]. POPA-LISEANU, *Fontes Historiae daco-romanorum / Izvoarele Istoriei Românilor, Fasciculus / Volumul V., Tip[ografia]. «Bucovina», București, 1935, 104 pg.*

Reiszig, 1912a = REISZIG Ede (kiegészítette: VENDE Aladár szerkesztő), *Temes vármegye közséjei*, În: BOROVSZKY Samu [*et alii*], *Temes Vármegye, Magyarország vármegyéi és városai... Enciklopédiája, Országos Monografia Társaság, Budapest, s.a. [1912(?)], 464 pg. + 1 térkép/hartă; pp. 21–128.*

Reiszig, 1912b = REISZIG Ede (kiegészítette: VENDE Aladár szerkesztő), *Torontál vármegye közséjei*, În: Dr. BOROVSZKY Samu [*et alii*], *Torontál Vármegye, Magyarország Vármegyéi és Városai... Enciklopédiája, Országos Monografia Társaság, Budapest, s.a. [1912(?)], XII + 632 pg. + 1 térkép/hartă;*

pp. [14]–140; *Idem*, *Torontál vármegye története 1779-ig*, În: *Ibidem*, pp. 331–429; *Idem*, *A vármegye nemes családai*, În: *Ibidem*, pp. 519–554.

Relazioni = Luigi Ferdinando MARSILI, *Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a sua Maestà Cesarea (1699-1701)*, a cura di Raffaella GHERARDI, 2 volume (vol. I: 1699, 274 pg; vol. II: 1700–1701, 260 pg), Modena, Mucchi Editore, 1986, ISBN 88-7000-086-9.

Rusu, 2005 = Adrian Andrei RUSU, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2005, 654 pg. + CD, ISBN 973-7867-27-0.

Sebestyén, 1984 = Gheorghe SEBESTYÉN, *Unele cetăți ale Banatului și desenele lui L. F. Marsigli*, În: *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, An XV (1984), nr. 1, București, pp. 41-49.

Slottman, 1997 = William B. SLOTTMAN, *Ferenc II Rákóczi and the Great Powers*, East European Monographs, No. CDLVI, Boulder, Columbia University Press, New York, 1997, XXX + 454 pg., ISBN 0-88033-353-7.

Stoye, 1994 = John STOYE, *Marsigli's Europe, 1680-1730: the life and times of Luigi Ferdinando Marsigli, soldier and virtuoso*, Yale University Press, New Haven & London, 1994, 356 pg., ISBN 0300055420.

Szentkláray, 1886 = SZENTKLÁRAY Jenő, *A becskerekí vár* (Olvastatott a Magyra Tudományos Akadémia II. osztályának 1886. január 11-é tartott ülésén.), Magyar Tud[ományos]. Akadémia, Budapest, 1886, 50 pg.

Szentkláray, 1900 = SZENTKLÁRAY Jenő, *Krassó vármegye őshajdانا*, Kiadta Krassó-Szörény vármegye közönsége, Budapest, 1900, Athenaeum Irod[almi]. és Nyomdai R[észvény]. T[ársulat]. Könyvnyomdája (Lugos, Nemes Kálmán bizom.), 1900, IV + 208 pg.

Szentpétery, 1923 = SZENTPÉTERY Imre, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, I. kötet, 1. füzet., Budapest, 1923, XIII + [3] + 176 pg.

Veress, 1906 = VERESS Endre, *A bologna Marsigli-iratok magyar vonatkozásai (Marsigli egykorú arczképével)*, Különlenyomat a »Magyar Könyvszemle« 1906. évi folyamából [2. szám, pp. [109]–130: *Első közlemény*; 3. szám, pp. [211]–231: *Második, befejező közlemény*], Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Nyomása, 1906, 44 pg.; pp. 8-9.

Dr. Costin Feneșan
(București)

Cum au fost scoase la licitație în 1781-1782 domeniile și moșiile fiscale din Banat

Decisă prin decretul imperial din 1 februarie 1778, incorporarea Banatului imperial în regatul Ungariei a fost decontul final al unei confruntări care a opus, vreme de o jumătate de secol, politica centralizatoare a lui Carol al VI-lea și a Mariei Tereza presiunii neîntrerupte și stăruitoare a nobilimii din Ungaria, doritoare să obțină restaurarea integrală a situației constituționale anterioare cuceririi otomane din 1552 și 1658¹. Disputa s-a accentuat mai ales în deceniul al optulea al secolului al XVIII-lea, când pretențiile maghiare, al căror vârf de lance erau cancelarul aulic prinț Francisc Eszterházy și consilierul aulic conte Carol Zichy, și-au găsit aliați neașteptați în persoana arhiducesei Maria Cristina, fiica favorită a împărătesei, și soțul acesteia, ducele Albert de Sachsen-Teschen. După moartea Mariei Tereza (30 noiembrie 1780), succesorul ei, Iosif al II-lea, un adept convins al statutului constituțional special al Banatului în spiritul lui Eugeniu de Savoia, s-a văzut pus în fața faptului împlinit. El nu a mai putut împiedica desfășurarea procesului de altfel destul de sinuos de incorporare a Banatului, dar a încercat și a reușit măcar în parte să limiteze daunele acestuia pentru politica de centralizare a statului. Procesul pornise însă pe o cale fără de întoarcere. În cele ce urmează, socotim nimerit să înfățișăm câteva din elementele-cheie ale acestui proces de integrare a fostului Banat imperial într-o structură constituțională nouă.

La 25 aprilie 1778, fără a ține seama de memoriul ultimului guvernator al Banatului, baronul Pompeius de Brigido, împărăteasa Maria Tereza a dispus înființarea Comisiei aulice regale de incorporare (*Commissio incorporatoria aulico-regia / Königliche Hof-Incorporations-Commission*), care s-a constituit

1* Cercetător independent; e-mail: costinfenesan@yahoo.com.

În legătură cu desfășurarea acestui proces, vezi Szentkláray Jenő, *Száz év Délmagyarország újabb történetéből (1779-től napjainkig)*, Timișoara, 1879, p. 281-380; Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Timișoara, Editura de Vest, 1997, p. 23-38; Marlen Negrescu, *Quellenberichte über die Annexion des Banats durch die ungarische Krone*, în vol. "Das Banat im 18. Jh.", Timișoara, 1996, p. 103-109 ("Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Temesiensis", I).

la Timișoara sub președinția conelui Cristofor Niczky în calitate de comisar imperial-regal împuternicit de incorporare (*k.k. bevollmächtigter Incorporations-Commissarius*)². Această comisie, subordonată Cancelariei Aulice Ungare, a fost până la dizolvarea ei în 1782 forul local suprem de administrare politică a Banatului. A avut, în principal, două obiective: pe de o parte, să integreze, din punct de vedere politic, în mod efectiv fosta provincie imperială într-o structură nouă și să o racordeze la legislația din regatul Ungariei, pe de altă parte să elaboreze un program de politică economică, având ca unul din punctele de importanță deosebită vânzarea la licitație a domeniilor și moșiilor camerale (ale Fiscului) și deopotrivă introducerea unui urbanu general, adaptat noii situații constituționale a Banatului. De altfel contele Niczky i-a înaintat împărătesei în acest sens încă la 3 august 1778 un proiect cuprinzător (11 capitole) de organizare a Banatului³. Tot contele Niczky fusese acela care, la 6 iunie 1778, a proclamat în mod solemn incorporarea Banatului în regatul Ungariei. Predarea oficială s-a desfășurat la Timișoara, la 22 iunie 1778, în prezența vicepalatinului Anton Vörös. Până la începerea funcționării efective a celor trei comitate bănățene (Timiș, Torontal și Caraș), care a fost dispusă prin decretul imperial din 23 aprilie 1779, administrarea fostei provincii imperiale a fost asigurată mai întâi de contele Wenzel von Sauer, consilier al defunctei Administrații a Țării Banatului (*Banater Landesadministration*), apoi de consilierul aulic ungar Heinrich Georg von Bretschneider. În fine, la 1 mai 1779 administrațiile *numite* – nu *alese*, așa cum prevedea dreptul ungar – și-au preluat atribuțiile în mod efectiv în cele trei comitate: la 22 iunie 1779 Comisia de incorporare l-a instalat pe contele Niczky în funcția de comite suprem de Timiș; în comitatul Torontal funcția de comite suprem, instituită oficial la 13 iulie 1779, a fost preluată ceva mai târziu de Francisc Györffy, iar în comitatul Caraș contele Josef Haller a fost instalat în dregătoria de comite suprem la 5 august 1779⁴. Teritoriul Graniței Militare Bănățene, organizat în mod succesiv în 1766-1774 și 1783, a rămas pe mai departe sub autoritatea imperială prin Comandamentul Militar General al Banatului subordonat Consiliului Aulic de Război de la Viena⁵.

2 Cu privire la activitatea lui Niczky în această calitate, vezi I. H. Heltai, *Az első királyi komisszárius a Temesi Bánságban*, în „Századok”, vol. 47 (1913), p. 791-796.

3 „Systema welches die in dem den 6. Juny 1778 mit dem Königreich Hungarn einverleibten Temesvarer Banat errichtete Comitaten und sonstige zu diesem Geschäfte gehörige Einrichtungen betrifft“, vezi J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 328.

4 C. Feneșan, *op. cit.*, p. 36.

5 Între 1783 și 1792 Comandamentul Militar al Banatului a fost

Procesul de integrare a Banatului în regatul Ungariei a consemnat un nou pas la 1 februarie 1781, atunci când problemele camerale (fiscale) din cele trei comitate au fost trecute sub autoritatea Camerei Aulice Ungare. S-a constituit Administrația camerală a Banatului (*Banater Kameralverwaltung*), în a cărei subordine s-au aflat administrațiile camerale de la

Wir steigen stufenweis zu flüss erhabnern Späuren,
So lang die Pilgrimsjahre währen.

Paris, den 2ten
April.

Der Seeminister kam ver-
stärkten Montags, sehr
vergütet über seine ge-
machte Reise, nach Ber-
lin zurück. Die Korvette, so un-
sere Flotte bey ihrer Ausfahrt beglei-
tete, und nach Brest erst alsdann
wieder zurückkehrte, nachdem selbe
die sogenannten schwarzen Felsen pas-
sirt hatte, brachte die Nachricht,
daß Herr de Graffe gegen Westnordwest
steure, und die Witterung seinem Zuge
sehr günstig sey. Da die Nordwestwin-
de seit der beständig herrschten, so muß
unsere Flotte bereits ein schönes Stück

Weg zurück gelegt haben, ja unsere
Seelente meinen durchaus, daß sie den
29. März von Lissabon gegenüber sich
befunden haben müße. Man glaubt nicht,
daß unsere Flotte jene des Admirals Dar-
by antreffen werde, und wenn auch wirk-
lich die beyderseitigen Fregatten einander
begegnen sollten, so ist man der Meinung,
die beyderseitigen Befehlshaber hätten
eine viel zu kostbare Begleitung und
eine zu richtige Bestimmung, als daß sie
es wirklich zum Schlagen sollten kom-
men lassen. Wir haben von der eng-
ländischen Flotte keine Nachricht, sie
muß die Küsten von Irland besegelt ha-
ben, weil unsere Warfschiffe bey dem
Auslaufen aus der Manche sie nicht durch
die gewöhnlichen Laufungen verläßt

Timișoara (pentru comitatul Timiș), Becicherecul Mare (pentru comitatul Torontal) și Lugoj (pentru comitatul Caraș). De asemenea, au fost înființate 16 oficii pentru venituri (*Rentämter*): Becicherecul Mare (Zrenjanin), Madoș (Jaša Tomić), Peciu Nou, Csátád (Lenauheim), Kanjiža (Novi Kneževac), Sânnicolaul Mare, Ciacova, Denta, Moravița, Chevereșul Mare, Lipova, Mănăstiu, Recaş, Sânnandrei, Aradul Nou și Timișoara. Acestei structuri fiscale i s-au alăturat oficiile superioare de încasare (*Obereinnehmerämter*) de la Lugoj (cu filialele, *Untereinnehmerämter*, de la Făget și Căpâlnaș) și Caransebeș (cu filiala de la Brebu). În același timp a fost înființat Depozitul principal de sare (*Hauptsalzlegestatt*) de la Lipova cu oficiile de sare (*Salzämter*) subordonate

unit cu Comandamentul Militar al Slavoniei, cu sediul la Petrovaradin.

de la Valea Mare, Caransebeș, Timișoara și Biserica Albă (Bela Crkva), precum și oficiile de vamă/tricesimă (*Dreißigstämter*) de la Făget, Mehadia, Timișoara și Panciova (Pančevo), cu filialele Birchiș, Jupalnic,

În cadrul reformei administrative cu obiective centralizatoare, pe care Iosif al II-lea a inițiat-o în Ungaria, cele trei comitate din Banat au fost reunite, în temeiul decretului imperial din 18 martie 1784, în așa-numitul District al Timișoarei (*Temeswarer Distrikt*). Conducerea acestuia i-a fost încredințată, spre marea nemulțumire a stărilor privilegiate din Ungaria, contelui Anton Jankovics, în calitate de comisar districtual (*Distriktskommissar*). De acum înainte comiții supremi de Timiș, Torontal și Caraș au fost datori să-i dea ascultare atât noului comisar, o persoană de maximă încredere a suveranului, cât și Consiliului Locumtenențial Ungar, supus unui proces de reformare în spiritul politicii centralizatoare promovate de Iosif al II-lea⁸. O d a t ă cu moartea lui Iosif al II-lea (20 februarie 1790), districtul Timișoarei și-a încetat existența spre marea mulțumire a stărilor ungare privilegiate. Leopold al II-lea, fratele și urmașul împăratului reformator, a restabilit apoi situația dinainte de 18 martie 1784⁹.

Pe fondul crizei declanșate de înlocuirea aparatului birocratic german al Banatului imperial cu o adunătură de noi funcționari ai comitatelor, veniți de pretutindeni, adeseori incompetenți și de cele mai multe ori mânați doar de o cupiditate fără limite¹⁰, s-a desfășurat un proces care va influența decisiv agricultura și relațiile agrare din Banat pentru mai bine de o sută de ani: vânzarea la licitație a domeniilor și moșiilor aparținând statului¹¹. Încă din timpul administrației imperiale a Banatului atât autoritățile de la Timișoara, cât și cele de la Viena fuseseră preocupate în măsură crescândă de rezolvarea unei realități alarmante: pe de o parte, de acumularea masivă a restanțelor înregistrate la plata impozitului

pen durch den Hader-Misshand, sehr übertrieben sind. Diese Korps hätten zwar einigen Verlust erlitten, die eigentliche Armee des Generals Morrosen aber nicht angegriffen worden; und befänden sich in einer Stellung, worin sie sich allzeit wider die Versuche dieses feindlichen Heeres setzen könne. Dem ungeachtet wird der Hof sowohl, als die Compagnie nicht schämen, einen beträchtlichen Verlust dahin abzuschießen.

London den 6. April.

Gestern erhielt der Hof Berichte von seinen Ministern an den Höfen zu Wien und Petersburg. Sie beziehen sich, der Sage nach, unter andern auf den Frieden, und auf die Mittel, dazu zu gelangen. Man will, die diesfälligen Unterhandlungen hätten sich an sichern Schwierigkeiten von Seiten Frankreichs verwickelt, weil gelagerte Kronen dazu die Hände zu bieten sich weigerte, es sey dann, daß Amerika nicht nur allein mit einbezogen, sondern auch für einen freyen und unabhängigen Staat anerkannt werde. Die Flotte des Admirals Darby muß auf ihrem Laufe sehr weit seyn, und man ist begierig zu vernehmen, ob die Feinde es werden versucht haben, derselben ihre Fahrt zu verlegen. — Die Güter und Waaren, welche man zu St. Eustache gefunden hat, sind so beträchtlich, und von solchem Werthe, daß jeder Schiffscapitain, der bey dieser Ausfuhrung gewesen, für seinen Antheil 16,000 Pi. Sterl. erhalten hat.

Licit. Güter im Temeswarer Banat.

Von der röm. k. k. apost. Majest. Postanmer wird dem Publico anmit bekannt gemacht, daß, nachdem auf die unterm 3. August 1780 durch öffentliche Auktionslasterung bewirkte Veräußerung der in dem Königreich Ungarn reincorporirten Temeswarer Banat befindlichen Güter, sich bereits mehrere Competenten, und zwar an ein- und das nämliche Gut gemeldet haben, S. k. k. apost. Maj. allergnädigst zu erwählen geruht hätten, daß folgende Herrschaften und Güter, und zwar die 30000 fl. im Schätzungsverthe nicht übersteigende, zu Temeswar bey der alda aufgestellten k. k. ungarischen Incorporations-Commission, die von höherem Werthe dingegeben, bey dieser k. k. Postanmer öffentlich feilgeboten, und dem Meistbietenden, salva Altissima

Ratificatione Censuro-Regia, hinzugegeben werden sollen. Zu welcher öffentlichen Feilbietung demnach sowohl in Wien, als in Temeswar, der 1. August imlebenden Jahres bestimmt worden, und an eben diesen Tag damit angefangen, auch in jeder Woche die 3 ersten Tage fortgesetzt werden wird, und zwar werden zu Wien nachfolgende Herrschaften, und Güter, in denen hierunter zum ersten Auf ausgedrückten Preisen feilgeboten werden. Als:

Bartha	72826
Proba	85948
Donaba	37932
Groß St. Miklos	405732
Isola	82860
Schörf	140405
Elemer	150562
Gombor	62504
Nader	40790
Dasfeld	200404
Reba	204151
Marasfeld	218501
Wardan	143610
Jirbe	434529
Veriamosch	310496
Deutsch St. Peter	304101
Claro	125470
Erdő	124089
Körsel	89087
Fisler	43238
Koen	60331
Gannab	60607
Remete	75510
Schöndorf	35891
Bapcs	82095
Muran	56403
Vertobas	55243
Rebudas	34604
Wesdénia	55147
Sandak	50033
Belitigay	97882
Sereca	68465

In Temeswar hingegen werden nachfolgende Herrschaften und Güter, in dem ebenfalls hierunter zum ersten Auf ausgedrückten Preise hinzugegeben werden; als:

Reisch am	12791
Reisch	14594
Groba	21772
Sonnerz	24246
Duboslnabesch	25532
Jobosch	23987
Prešovacs	27600
Selsch	18649
Petrovafelsa	26617

Diesen kömmt aber zu bemerken, daß, da bey denen Gütern Comissa, deutsch St. Peter, Erdő, Marasfeld, und Mochniza Herrschaftgebäude

Omoljica, Cuvin (Kovin), Ostrovo, Banatska Palanka, Moldova Nouă, Vârșeț (Vršac) și Marga⁶.

Printr-un decret din 4 aprilie 1781, împăratul Iosif al II-lea a trecut cele trei comitate bănățene din subordinea Comisiei de incorporare în cea a Consiliului Locumtenențial Ungar și a Cancelariei Aulice Ungare⁷. La 18 mai 1781 un alt decret imperial a precizat domeniile de competență ale fiecăreia din cele două autorități: problemele administrative, economice și militare din cele trei comitate bănățene urmau să fie coordonate de Consiliul Locumtenențial Ungar, în vreme ce problemele de justiție erau trecute în competența Cancelariei Aulice Ungare. Ca for local suprem a funcționat pe mai departe până la desființarea ei (1782) Comisia de incorporare.

6 J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 401.

7 *Ibidem*, p. 399.

8 Vezi în acest sens Ember Győző, *A M. K. Helytartótanács ügyintézésének története 1724-1848*, Budapest, 1940, p. 98-113.

9 J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 443.

10 Vezi în acest sens Costin Feneșan, *Banatul în politica lui Iosif al II-lea după incorporarea din 1778-1779*, în "Anuar 2012. Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina", Zrenianin, 2013, p. 10-11.

11 Contele Friedrich August von Zinzendorf, președintele Curții Aulice de Conturi (*Hofrechenkammer*) din ultimii ani de domnie ai Mariei Tereza, a definit astfel bunurile fiscale: "... domenii sunt atât moșiile camerale aflate în Ungaria dar și în celelalte țări [de coroană ale monarhiei], care îi aparțin fie Maiestății Voastre, fie Băncii [vieneze], cât și bunurile Fiscului din Ungaria și Transilvania." (...*Domainen, das ist [!] die sowohl in Ungarn als in den übrigen Ländern gelegene theils Euer Mt., theils dem Banco zuständige Cameralherrschaften, nebst denen ungarischen und siebenbürgischen Fiscalitaeten*), vezi Alois Brusatti, *Die Staatsgüterveräußerungen in der Zeit von 1780-1848*, în „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs“, vol. 11, Viena, 1958, p. 254.

agricol (în jur de 1,5 milioane de florini)¹², pe de altă parte de rentabilitatea sub nivelul scontat al producției agricole. De aceea Maria Tereza și consilierii ei au socotit că incorporarea Banatului în Ungaria și mai cu seamă vânzarea la licitație a domeniilor și moșiilor fiscale (camerale) ar reprezenta o soluție salvatoare pentru finanțele publice tot mai afectate de criză. Încă la 6 ianuarie 1779 contele Niczky, președintele Comisiei de incorporare, i-a înaintat împărătesei un plan detaliat (7 capitole) cu privire la vânzarea la licitație a domeniilor și moșiilor fiscale din Banat¹³. De la vânzare au fost însă exceptate mai multe zone din Banat în care Camera Aulică vieneză (*Hofkammer*) avea interes să-și păstreze controlul: cele 82 de sate, toate aflate în comitatul Caraș, care făceau parte din domeniul minier al Banatului, domeniul Căpâlnaș (aflat tot în comitatul Caraș) cu 23 de sate, districtul privilegiat Kikinda cu târgul Becicherecul Mare (toate în comitatul Torontal), plantațiile de orez de la Omor (azi Rovinița) și din cele patru sate învecinate (toate aflate în comitatul Timiș), comunitatea privilegiată Vinga (tot în comitatul Timiș) și, firește, toate localitățile de pe teritoriul Graniței Militare Bănățene¹⁴. Pentru a se obține un venit cât mai mare din vânzarea domeniilor și moșiilor camerale, s-a evitat, pe cât a fost cu putință, parcelarea/fărâmițarea acestora de către Administrația camerală de la Timișoara¹⁵.

La 3 august 1780 atât la Viena, cât și la Timișoara a fost făcută publică știrea despre scoaterea la vânzare prin licitație a mai multor domenii și moșii fiscale aflate pe teritoriul fostului Banat imperial. Anunțul s-a bucurat de un ecou deosebit, prezentându-se chiar mai mulți cumpărători pentru unul și același bun scos la licitație. Pentru a spori interesul potențialilor cumpărători, Camera

Aulică le-a garantat câștigătorilor licitației avantaje cu adevărat ademenitoare¹⁶.

Pentru a reglementa și ține sub control o acțiune de maxim interes pentru politica de stat, Camera Aulică vieneză a emis la 20 aprilie 1781 – desigur la ordinul împăratului Iosif al II-lea – un amplu anunț public – care a apărut de altfel și în paginile oficiosului "*Wiener Zeitung*" – cu privire la licitație¹⁷. Potrivit cu acest adevărat regulament, s-a stabilit ca domeniile/moșiile al căror preț estimativ (cel de strigare) nu trecea de 30.000 de florini (este vorba de florini rhenani, un florin având 60 de creițari, spre deosebire de florinul unguresc care avea 100 de creițari) să fie scoase la licitație la Timișoara, de către Comisia de incorporare. Domeniile/moșiile al căror preț estimativ trecea de 30.000 de florini urmau să fie scoase la licitație la Viena, de către Camera Aulică. După ce bunul era adjudecat de cel care oferise prețul cel mai mare, tranzacția trebuia să fie ratificată de către împărat. Potrivit cu anunțul de licitație, la aceasta aveau acces liber, fără vreo îngrădire, atât supușii imperiali cât și străinii, indiferent de confesiunea lor (romano-catolică, greco-catolică, greco-ortodoxă, luterană, calvină). Aceștia aveau dreptul să liciteze pentru o singură moșie sau un singur domeniu ori chiar pentru mai multe, cu condiția ca prețul estimativ însumat al acestora să nu depășească suma de 400.000 de florini. Obținerea dreptului de proprietate de către o persoană nenobilă sau care nu locuia pe teritoriul regatului ungar era condiționată de dobândirea nobilității și a indigenatului prin achitarea unei taxe. Chiar și nenobilii care locuiau pe teritoriul regatului aveau obligația să plătească această taxă nobilitară. În același timp, s-a stabilit ca plata acestei taxe să se efectueze în mod obligatoriu înainte de ratificarea tranzacției de către împărat și a transferării bunului achiziționat către noul proprietar.

Anunțul din 20 aprilie 1781 a reiterat beneficiile promise încă prin apelul public din 3 august 1780 celor care aveau să cumpere domenii/moșii la licitație, aceasta pentru a atrage cât mai mulți participanți cu putință. Astfel, documentul regal de danie (împăratul fiind și rege al Ungariei) pentru bunul din Banat cumpărat la licitație era scutit de plata taxei obligatorii, iar cumpărătorul urma să beneficieze după obținerea indigenatului și a nobilității de toate libertățile și privilegiile legate de noul statut social. Pentru a face și mai ispititoare participarea la licitație, Camera Aulică vieneză s-a gândit să le ofere și alte înlesniri cumpărătorilor domeniilor/moșiilor din Banat. Astfel, aceștia aveau posibilitatea să achite pe loc doar o jumătate din prețul tranzacției, cealaltă jumătate sau restul rămas de plată urmând să fie înscrise ca debit

12 Josef Wolf, *Quellen zur Wirtschafts-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banats im 18. Jahrhundert*, Tübingen, 1995, p. 27 (Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde. Materialien, Heft 5/1995).

13 „Verkaufs-Plan. Ohmaßgebiger Antrag in Betreff deren zu verkaufen kommenden Banatischen Cameral-Güter“, vezi J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 341-342.

14 J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 286 și J. Wolf, *op. cit.*, p. 27-28.

15 În legătura cu structura și rosturile domeniilor și moșiilor fiscale din Banat, vezi Aurel Țintă, *Contribuții la cunoașterea compoziției și structurii unor moșii și domenii bănățene la 1780*, în vol. "Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu", Cluj, 1974, p. 143-149 și i d e m, *Structura unor domenii și moșii din Banat la 1780*, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", vol. 25 (1982), p. 93-130; vezi și i d e m, *Contribuții la cunoașterea agriculturii și populației din Banat în secolul al XVIII-lea*, în "Populație și societate. Studii de demografie istorică", ed. de Ștefan Pascu, vol. II, Cluj-Napoca, 1977, p. 51-107.

16 Vezi doc. 1 din anexă.

17 Vezi doc. 2 din anexă.

în favoarea comitatului pe teritoriul căruia se afla bunul achiziționat. Pentru achitarea sumei restante a fost stabilit un termen de maximum zece ani, urmând ca debitorul să plătească o dobândă de 4,5% pentru suma încă datorată. Orice informație legată de estimarea bunurilor scoase la licitație putea fi obținută începând cu 1 mai 1781 fie la Banca imperial-regală din Viena, fie la Administrația camerală din Timișoara. Ca dată de ținere a licitației atât la Viena cât și la Timișoara a fost stabilită ziua de 1 august 1781, procedurile urmând să se desfășoare în cursul a trei zile consecutive ale săptămânii.

Potrivit cu anunțul din 20 aprilie 1781, la licitație au fost scoase 41 de domenii/moșii din comitatele Torontal și Timiș. Un număr de 32 domenii/moșii, a căror valoare estimativă (prețul de strigare) trecea de 30.000 de florini urma să fie licitat la Viena, alte nouă moșii, estimate la mai puțin de 30.000 de florini făceau obiectul licitației ținute la Timișoara. Dintre domeniile/moșiile bănățene cu un preț de pornire mare la licitația de la Viena remarcăm următoarele: Itebej (434.529 fl.), Sânnicolaul Mare (405.732 fl.), Periam (310.496 fl.), Sânpetru German (304.101 fl.), Teremia Mare (218.561 fl.), Beba Veche (204.156 fl.), Jimbolia (200.404 fl.), Ečka (174.080 fl.), Elemir (159.562 fl.) și Szöreg (140.405 fl.). Se poate constata că toate se află pe teritoriul comitatului Torontal, o zonă cu teren agricol deosebit de fertil și deopotrivă cu resurse conderabile pentru zootehnie. În același timp se cuvine amintit faptul că, în cazul unui număr destul de mare de domenii/moșii din Torontal, cumpărătorii urmau să investească sume de bani importante pentru lucrările de desecare a terenurilor mlăștinoase. De asemenea, potrivit anunțului din 20 aprilie 1781, cumpărătorii domeniilor/moșiilor Novi Kneževac (Kanjiza/Josefova), Sânpetru German, Szöreg, Teremia Mare și Moșnița erau obligați să achite și contravaloarea clădirilor construite acolo pe cheltuiala Fiscului imperial. La licitația de la Timișoara, prețurile de pornire cele mai mari au fost stabilite pentru moșiile Petrovaselo (26.627 fl.), Nadăș (25.532 fl.), Sinersig (24.246 fl.) și Hodoș (23.987 fl.), toate aflate pe teritoriul comitatului Timiș. În urma licitației desfășurate la 1 august 1781 și în zilele următoare, din cele 41 de domenii/moșii scoase la vânzare au fost adjudecate 23, dintre care 14 în licitația de la Viena și nouă în cea de la Timișoara. La Viena și-au găsit un nou proprietar domeniile/moșiile Novi Kneževac, Novo Miloševo (Beodra), Ivanda, Sânnicolaul Mare, Szöreg, Kiszombor, Padej, Beba Veche, Teremia Mare, Pardanj, Ečka, Fiscut, Frumușeni și Urseni. La licitația de la Timișoara au fost vândute toate cele nouă moșii din ofertă: Checheș, Teș, Ghiroda, Sinersig, Nadăș, Hodoș, Brestovăț, Secaș și Petrovaselo¹⁸.

¹⁸ Datele rezultă din comparația cu noua ofertă de licitație

Iată și cumpărătorii moșiilor licitate la Viena. Contele Batthyány József a cumpărat domeniul Beba Veche pentru 229.300 de florini. Lázár Lukács, un arendaș de origine armeană (din Dumbrăveni, în Transilvania) și-a adjudecat moșia Ečka în schimbul a 217.000 de florini. Frații Naum și Constantin Muscă (Moska), doi negustori aromâni din Viena, au devenit stăpânii moșiei Ivanda. Moșia Kiszombor i-a revenit arendașului arădean Josef Mathias Oxel. Marko Servijski (maghiarizat Szerviczky Mátyás), de origine aromână, membru al Magistratului din Novi Sad și mecenat în domeniul cultural, a dobândit pentru 90.000 de florini moșia Novi Kneževac. Prim-revizorul financiar al comitatului Torontal, Karátsonyi Bogdán, a cumpărat moșia Novo Miloševo (Beodra) în schimbul sumei de 103.000 de florini, în vreme ce Ormosdy István, un locuitor din Bratislava, a achiziționat moșia Padej pentru 48.000 de florini. Frații Hristofor și Chiril Nacu (maghiarizat în Nakó), negustori aromâni, au cumpărat pentru mai mult de 700.000 de florini domeniul Sânnicolaul Mare și moșia Teremia Mare¹⁹. În fine, la licitația de la Viena orașul liber regesc Szeged a achiziționat în schimbul a 180.000 de florini moșia Szöreg, aflată în imediată vecinătate, pe malul bănățean al Tisei²⁰. Moșiile cumpărate cu ocazia licitației de la Timișoara au fost următoarele: Maria Joszics, declarată câștigătoare a moșiei Brestovăț, nu a putut achita prețul la care a licitat, proprietatea revenindu-i la licitația din 1782 lui Lukács Gergely. Rajkovics Károly a obținut în schimbul sumei de 17.550 de florini moșia Checheș, în vreme ce Sándor Mihály din Bratislava și-a adjudecat pentru 30.000 de florini moșia Ghiroda. Avocatul Skollonics József Ferencz a achiziționat moșia Hodoș pentru 33.000 de florini, iar un berar din Bratislava, Spech János, a câștigat licitația pentru moșia Frumușeni în schimbul sumei de 43.000 de florini. Chiar dacă au câștigat moșia Nadăș pentru 31.100 de florini, Trajesik Ádám (între 1787 și 1794 a fost prim-notar al comitatului Timiș) și Ghesquier József nu au putut să depună suma de bani necesară, astfel că proprietatea i-a revenit contelui Althann János. Moșia Secaș a fost dobândită de Szebényi János în schimbul sumei de 29.000 de florini, iar agentul aulic Keresztúry József a devenit stăpânul

pentru domeniile/moșiile din Banat, publicată de Camera Aulică la 20 septembrie 1781, vezi doc. 3 din anexă.

¹⁹ Cei doi frați au fost înnoilați la 27 februarie 1784, primind la 28 mai 1784 și predicatul nobiliar *de Sânnicolaul Mare*.

²⁰ Datele au fost extrase din Borovszky Samu (sub red.), *Torontál vármegye*, Budapesta, [1912], s. v. Informațiile referitoare la Novo Miloševo sunt preluate de la Lendvai Miklós, *Temes vármegye nemes családjai*, vol. III, Timișoara, 1905, p. 27.

moșiei Sinersig pentru 33.560 de florini. În fine, frații Gusztinyi János și András au cumpărat moșia Teș pentru 21.000 de florini²¹.

Așa cum s-a anunțat public prin comunicatul din 20 septembrie 1781, o nouă licitație pentru domeniile/ moșiile din Banat urma să fie organizată la 15 septembrie 1781 la Timișoara și la 10 decembrie 1781 la Viena²². De această dată au fost scoase la licitație 35 de domenii/ moșii din Banat, dintre care 19 la Viena și 16 la Timișoara. În mod surprinzător, pragul de 30.000 de florini pentru moșiile licitate la Timișoara a fost ridicat la 100.000 de florini, probabil ținându-se seama de succesul primei ședințe de licitație ținute acolo. De asemenea, în oferta de la Timișoara au fost incluse, pe lângă moșiile care nu fuseseră vândute la Viena și se încadrau în pragul valoric sub 100.000 de florini, alte patru moșii care, se spera, că îi vor atrage pe cumpărători: Iecă Mare, Giarmata, Chesinț și Tisa Nouă. Pe lista domeniilor/ moșiilor scoase la licitație la Viena, pe lângă cele care nu fuseseră vândute în ședințele de licitație din vara anului 1781 și care n-au fost transferate pentru licitația de la Timișoara, au fost incluse nu mai puțin de 13 noi domenii/ moșii, menite desigur să atragă interesul unor cumpărători potenți din punct de vedere financiar: Aradul Nou, Călăcea, Lipova, Sânandrei, Guttenbrunn, Csátád (Lenauheim), Gottlob, Satchinez, Beșenova Veche (Dudeștii Vechi), Ianova, Freidorf, Jebel și St. Hubert (în prezent înglobat în Banatsko Veliko Selo).

Din câte ne este cunoscut până în prezent²³, la licitațiile din 15 septembrie 1781 (la Timișoara) și din 10 decembrie 1781 (la Viena) nu au fost vândute decât o parte din domeniile/ moșiile bănățene oferite spre achiziționare. De aceea, în primăvara anului următor a fost organizată o a treia sesiune de licitație, care s-a ținut începând cu 10 aprilie 1782 la Timișoara și cu 1 mai 1782 la Viena. În același timp Camera Aulică a decis ca aceia dintre câștigătorii la licitațiile anterioare, care nu achitaseră până la 30 aprilie 1782

21 Datele au fost extrase din Borovszky Samu (sub red.), *Temes vármegye*, Budapesta, [1913], s. v. Informațiile referitoare la Sinersig și Teș sunt preluate de la M. Lendvai, *op.cit.*, vol. III, p. 35, respectiv *ibidem*, vol. II, Budapesta, 1899, p. 149.

22 Vezi doc. 3 din anexă.

23 La Hofkammerarchiv din Viena se păstrează fondul *Staatsgüterveräußerungen* (Vânzări de moșii ale statului) din perioada 1780-1848. În cele 53 de fascicule se găsesc și actele referitoare la vânzarea domeniilor/ moșiilor fiscale din Banat. Din păcate, această sursă bogată și interesantă pentru istoria social-economică n-a atras până în prezent atenția cercetării istorice din România. De asemenea, la Finanzarchiv din Viena, în fondul *Präsidialakten* se păstrează alte documente relevante cu privire la vânzarea domeniilor/ moșiilor fiscale din Banat – și aceste surse rămase nevalorificate.

prețul de achiziție, își pierdeau bunurile dobândite, care reveneau în proprietatea Fiscului sau vor fi donate de împărat unor favoriți din lumea politico-militară sau vândute direct unor persoane potente din punct de vedere financiar. De asemenea prediile, care prin exploatarea în regie proprie îi aduceau Fiscului venituri mai mari decât prețul de strigare la licitație, nu au mai fost scoase la vânzare²⁴. De altfel la 5 martie 1784 împăratul Iosif al II-lea a ordonat Camerei Aulice sistarea vânzării la licitație a domeniilor/ moșiilor fiscale din Banat. Motivele acestei decizii au fost, pe de o parte, intențiile de reformare a statului expuse de suveran încă în 1782, pe de altă parte dezbaterele legate de introducerea unui nou sistem de impozitare în Ungaria²⁵. În această primă fază (1781-1784) în Banat au fost vândute la licitație nu mai puțin de 73 de domenii/ moșii ale Fiscului care se aflau pe teritoriul comitatelor Torontal și Timiș²⁶. A doua fază de vânzare a domeniilor/ moșiilor fiscale din Banat a început abia în 1797, odată cu nevoile financiare crescânde ale monarhiei habsburgice în condițiile războaielor cu Franța republicană și apoi imperială. Influențat de preceptele economice ale fiziocratismului, împăratul Iosif al II-lea a dat, la 24 martie 1789, un decret care avea să înrăurească mai apoi și politica promovată de Camera Aulică în legătură cu domeniile/ moșiile fiscale din Banat. Cu privire la acestea decretul a precizat că urmau "să fie înstrăinate fie prin vânzarea lor în întregime, fie – după ce vor fi fost împărțite în așa-numite *Junkereien* (mari proprietăți funciare – C. F.) – pe calea unor licitații obișnuite, pentru a fi arendate cu titlu ereditar sau pe o perioadă de timp mai îndelungată."²⁷

Procesul de vânzare, la nivelul întregii monarhii habsburgice, a domeniilor/ moșiilor statului și, în unele regiuni, a unor bunuri imobiliare aparținându-i fondului religios n-a adus, așa cum s-a sperat la Viena, câștiguri consistente pentru finanțele statului. Între 1818 și 1848 venitul care a rezultat de pe urma vânzării acestora s-a ridicat la ceva peste 32 de milioane de florini, adică în jur de un milion de florini pe an, reprezentând cam 1 % din cheltuielile statului²⁸. Care va fi fost contribuția Banatului la această "cârpeală" financiară a monarhiei habsburgice – un veritabil

24 S. Borovszky, *Temes vármegye*, p. 366-367.

25 J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 417-418.

26 *Ibidem*, p. 379-380.

27 A. Brusatti, *op. cit.*, p. 257: "entweder käuflich, im Ganzen, oder abgetheilt in sogenannte Junkereien pachtungsweise aber entweder in Erbpacht oder Zeitpacht auf längere Zeit durch den gewöhnlichen Weg der Versteigerung veräußert werden."

28 *Ibidem*.

ajutor fiscal – mai rămâne să fie cercetat.

A N E X Ă

1 1780 august 3, Viena. Comunicat al Guberniului Austriei Inferioare în legătură cu avantajele acordate celor care vor cumpăra la licitație moșii din Banatul imperial.

”Wiener Zeitung”, nr. 64 din 9 august 1780, p. 9.

N A C H R I C H T

Von der röm. k.k. ap. Maj. ni. öst. Regierung wird dem Publikum anmit bekannt gemacht:

Nachem Ihre Maj. den Entschluß geschöpft, die in dem Königreich Hungarn inkorporirten Temeswarer Banat befindlichen Güter käuflich hindanzugeben, so haben allerhöchstdieselbe für die Kauflustige folgende Begünstigungen allergnädigst bestimmt und festgesetzt, nämlich:

1. Werden die über die in dem Banat zu erkaufende Güter die Donationsbriefe so wie es in dem Königreiche Hungarn üblich ist und die Gesetze es vorschreiben ausgefertigt, folglich jeder so im Banat ein Gut überkommt wird nach erhaltener Donation des Indigenats und der Hungarischen Adelschaft, dann der damit verknüpften Freyheiten und Privilegien theilhaft werden.

2. Wird den Käufern nach Umständen gestattet werden, daß selbe auch nur die Halbscheid des Schätzungswerths sogleich bezahlen, hingegen die andere Hälfte oder das sonst noch erübrigende Quantum auf den ersten Satz bey den betreffenden Komitat intabulirt werde.

3. Werden zwar auf das schuldige Geldquantum Terminen eingeräumt, die sich jedoch nicht länger als auf 10 Jahre erstrecken dürfen, unter welcher Zwischenzeit der Schuldner nur 4 ½ pro Cent Interesse zu bezahlen haben wird, wobey ihm demnach jener Vortheil zuwächst, daß da ein Theil der Einkünften des von ihm zu erkaufenden Guts, nämlich die sichern Gefällen à 4 ½ pro Cent, der andere Theil aber, als die steigenden und fallenden Einkünften zu 6 pro Cent angerechnet und geschätzt wird, selber zum Theil um 1 ½ pro Cent weniger Interessen bezahlt als er an Einkünften überkommt. Endlich.

4. Damit auch den Kauflustigen bekannt werde, wo sie sich wegen Ankauf der Güter zu melden haben, so sey denselben zu eröffnen, daß sie sich sowohl bey der allhiesigen kaiserl. auch k.k. Hofkammer als auch bey dem hungarischen Reinkorporationshofkommission spräsiede Herrn Grafen v. Niczky zu Temeswar melden und entweder hier oder allda ihr Anbringen einreichen können, wo den betreffenden Partheyen auch eine nähere Erläuterung in Betreff der Eintheilung der Güter und des

ausfallenden Schätzungspreises gegeben werden wird.

Wien, den 3. August 1780.

Traducere

C O M U N I C A T

Din partea Guberniului Austriei Inferioare al Maiestății Sale imperial-regale apostolice prin prezenta se aduc următoarele la cunoștința publică:

După ce Maiestatea Sa a luat hotărârea de a scoate la vânzare moșiile aflate în Banatul Timișoarei încorporat în regatul Ungariei, aceeași Preaînaltă Maiestate a Sa a stabilit preamiliostiv următoarele avantaje pe seama celor care doresc să le cumpere și a hotărât ca:

1 Pentru moșiile care vor fi cumpărate în Banat documentele de danie vor fi întocmite așa cum este uzanța în regatul Ungariei și cum o prevăd legile. Prin urmare, oricine va dobândi o moșie în Banat va beneficia apoi, după ce a obținut indigenatul și nobilitatea, de toate libertățile și privilegiile legate de acestea.

2 Cumpărătorilor li se va îngădui, în funcție de împrejurări, să achite pe loc doar jumătate din valoarea estimată, urmând ca jumătatea cealaltă sau suma rămasă să fie trecută ca debit în favoarea comitatului respectiv.

3 Pentru suma rămasă ca datorie se vor stabili, ce-i drept, termene de plată, dar acestea nu pot fi mai mari de zece ani, perioadă în care datornicul va achita o dobândă de numai 4,5 %. Într-un caz ca acesta, el obține un câștig datorită faptului că, pe de o parte, dispune de veniturile moșiei pe care a cumpărat-o, adică de încasări sigure de 4,5 %, iar pe de altă parte de veniturile în creștere sau descreștere socotite și evaluate la 6 %, astfel că dobânda plătită va fi cu 1,5 % mai mică decât veniturile realizate. În fine,

4 Pentru ca tuturor celor doritori să cumpere să le fie cunoscut locul în care urmează să se prezinte pentru a achiziționa moșiile, li se aduce la cunoștință că se pot adresa atât Camerei Aulice imperiale și imperial-regale de aici, cât și domnului conte von Niczky, președintele Comisiei aulice ungare de reincorporare, la Timișoara, urmând să-și înainteze cererile fie aici, fie acolo, unde persoanelor respective li se vor da explicații mai amănunțite despre repartizarea moșiilor și despre prețul estimativ stabilit.

Viena, la 3 august 1780.

2 1781 aprilie 20, Viena. Anunțul Camerei Aulice cu privire la domeniile/moșiile fiscale din fostul Banat imperial care urmează să fie scoase la licitație la Viena și la Timișoara.

”Wiener Zeitung”, nr. 32 din 21 aprilie 1781, p. 10. O copie contemporană a documentului, în limba latină, se păstrează la Biblioteca Academiei Române București, *Documente Istorice*, pachetul MDCCXXII, nr. 31.

Licitation. Güter im Temeswarer Bannat.

Von der röm. k.k. apostol. Majest. Hofkammer wird dem Publiko anmit bekannt gemacht, daß, nachdem auf die unterm 3. August 1780 durch öffentliche Zeitungsblätter kundgemachte Veräußerung der in dem Königreich Hungarn reincorporirten Temeswarer Bannat befindlichen Güter sich bereits mehrere Competenten, und zwar um ein und das nämliche Gut, gemeldet haben, Se. k. k. apost. Maj. allergnädigst zu entschließen geruhet hätten, daß sothane Herrschaften und Güter, und zwar die 30 000 fl. im Schätzungswerth nicht übersteigende zu Temeswar, bey der allda aufgestellten kön. Hungarischen Inkorporations-Hofkommission, die von höherem Werthe hingegen bey dieser k.k. Hofkammer öffentlich feilgegeben und dem Meistbietenden, salva Altissima Ratificatione Caesareo-Regia, hindangegeben werden sollen. Zu welch öffentlicher Feilbietung demnach sowohl in Wien als in Temeswar der 1. August inlebenden Jahrs bestimmt worden, und an eben diesen Tag damit angefangen auch in jeder Woche die 3 ersten Tage fortgefahen werden wird.

Und zwar werden zu Wien nachfolgende Herrschaften und Güter in denen hierunten zum ersten Ruf ausgedrückten Preisen feilgebothen werden, als:

Türkisch Canischa um fl. Rh.	72.826
Beodra	85.948
Ivanda	37.933
Groß St. Miklos	405.732
Csoka	82.860
Szörök	140.405
Elemir	159.562
Szombor	62.504
Pader	40.790
Hazfeld	202.404
Boeba	202.156
Marienfeld	218.561
Bardan	143.610
Ittebe	434.529
Periamosch	310.496
Deutsch St. Peter	304.101
Clary	125.470
Etska	174.079
Kötfel	89.087
Fiskut	43.238
Foen	60.331
Sannad	60.607
Remette	75.540
Schöndorf	35.891
Bazoß	82.985
Muran	56.403
Ferityhaz	55.243

Medves	34.604
Moschniza	55.147
Saderlak	56.033
Velikigay	97.882
Szeccsan	68.465

In Temeswar hingegen werden nachfolgende Herrschaften und Güter in dem ebenfalls zum ersten Ruf ausgedrückten Preise hindangegeben werden, als:

Kekesch um fl. Rh.	12.791
Theesch	14.584
Gyroda	21.772
Synerzeck	24.246
Dubokinadosch	25.532
Hodosch	23.987
Prestovacz	21.080
Szekasch	18.629
Petrovazela	26.627

Hierbey kommt aber zu bemerken daß, da bey denen Gütern Canischa, Deutsch St. Peter, Szörök, Marienfeld und Moschniza Aerarialgebäude vorhanden sind, diese Gebäude insbesondere geschätzt, auch den Kauflustigen bey Gelegenheit der in die Schätzungen zu gestattenden Einsicht der Werth der gedachten Gebäuden und derer Schätzung eröffnet werden würde.

Bey dieser öffentlichen Feilbietung können nun alle sowohl kais. kön. Unterthanen als Fremde, sie mögen lateinisch oder griechisch-unirte Katholische, Graeci non-uniti, der Augspurger oder Helvetischen Konfession zu gethan seyn, von sothanen Herrschaften und Gütern ein oder anders oder auch mehrere Korpora sich beyschaffen, jedoch wird niemand gestattet seyn soviel Korpora zusammen anzukaufen, welche den Schätzungswerth von 400 000 fl. übersteigen, auch wird jedermann der nicht ein wirklicher hungarischer Edelmann oder Indigena ist, sich zum Güterbesitz im Lande zu habilitiren und die dafür ausgemessene Tax zu bezahlen, die in Hungarn wohnhafte Unadeliche aber die Nobilitartax ebenfalls zu entrichten gehalten seyn, jedoch so, daß solches nur nach dem wirklich geschlossenen und allerhöchst ratificirten Kauf und Uibergabe eines derley angekauften Guts in einer Jahresfrist zu geschehen habe.

Indessen hat es jedoch bey den den Kauflustigen zugesicherten und unter obberührten Dato vom 3. August v. J. bekannt gemachten und hier zu mehrern Verständigung des Publikums wiederholten Begünstigungen noch immer sein ferners Verbleiben, und zwar:

Erstens, werden über die im Banat zu erkaufende Güter die kön. Donationsbriefe, so wie es im Königreich Hungarn üblich ist und die dasigen Landesgesetze es vorschreiben, taxfrey ausgefertigt, folglich jeglicher,

so in dem nunmehr ermeldeten Königreich Hungarn inkorporirten Banat ein Gut überkommt, nach erhaltener Donation des Indigenats und der hungarischen Adelschaft, dann der damit verknüpften Freyheiten und Privilegien, jedoch erwehntermaßen gegen Entrichtung der für das ein oder das andere sonst ausgemessenen Tax theilhaftig werden. Zweytens: Wird den Käufern nach Umständen gestattet werden, daß selbe auch nur die Halbscheid des Kaufschillings sogleich bezahlen, hingegen wird die andere Hälfte oder das sonst noch erübrigende Quantum auf den ersten Satz bey dem betreffenden Komitat intabulirt werden.

Drittens: Werden zwar auf das noch schuldige Geldquantum Terminen eingeräumt, die sich jedoch nicht länger als auf 10 Jahre erstrecken dürfen, unter welcher Zwischenzeit der Schuldner nur 4 ½ pro Cent Interesse zu bezahlen haben wird.

Und damit übrigens jedermann wissen könne, wo er die Schätzungen und Konscriptionen einsehen kann, so wird hiemit kund gemacht, daß in Wien in dem k. k. Bancohaus, in Temeswar aber in dem Administrationshaus vom 1. May d. J. angefangen jedermann die Einsicht derselben ohne Anstand alltäglich gestattet werden würde.

Wien, den 20. April 1781.

Traducere

Licitație. Moșiile din Banatul Timișoarei.

Camera Aulică a Maiestății Sale imperial-regale apostolice aduce la cunoștința publicului prin cele de față că, după ce la 3 august 1780 ziarele au făcut publică știrea cu privire la scoaterea la vânzare a moșiilor aflate în Banatul Timișoarei reincorporat regatului Ungariei, s-au înfățișat deja mai mulți competitori pentru a achiziționa una și aceeași moșie. Maiestatea Sa imperial-regală apostolică a binevoit să hotărască preabinevoitor, ca domeniile și moșiile a căror valoare estimativă nu depășește 30.000 de florini să fie scoase la vânzare la Timișoara, de Comisa aulică regală ungară de incorporare, iar cele cu valoare mai mare de către această Cameră aulică imperial-regală, urmând să fie încredințate, sub rezerva prealabiliei ratificări imperial-regale, celor care oferă prețul cel mai mare. Pentru această vânzare publică, care se va ține atât la Viena cât și la Timișoara, a fost fixată ziua de 1 august a. c. Începând cu această zi, vânzarea va fi continuată în primele trei zile ale fiecărei săptămâni.

La Viena vor fi scoase la vânzare, la primul preț de strigare, următoarele domenii și moșii:

Novi Kneževac fl. Rh.	72.826
Novo Miloševo	85.948
Ivanda	37.933

Sânnicolaul Mare	405.732
Čoka	82.860
Szöreg	140.405
Elemir	159.562
Sombor	62.504
Padej	40.790
Jimbolia	200.404
Beba Veche	204.156
Teremia Mare	218.561
Pardanj	143.610
Itebej	434.529
Periam	310.496
Sânpetru German	304.101
Radojevo	125.470
Ečka	174.089
Gelu	89.087
Fiscut	43.238
Foeni	60.331
Sanad	60.607
Remetea Mare	75.540
Frumușeni	35.891
Bazoș	82.985
Murani	56.403
Firiteaz	55.243
Urseni	34.604
Moșnița	55.147
Zădăreni	56.033
Veliki Gaj	97.882
Sečanj	68.465

La Timișoara vor fi scoase la vânzare, la primul preț de strigare, menționat de asemenea mai jos, următoarele domenii și moșii:

Checheș fl. Rh.	12.791
Teș	14.584
Ghiroda	21.772
Sinersig	24.246
Nadăș	25.532
Hodoș	23.987
Brestovăț	21.080
Secaș	18.629
Petrovasela	26.627

Cu acest prilej trebuie amintit faptul că pe moșiile Novi Kneževac, Sânpetru German, Szöreg, Teremia Mare și Moșnița există clădiri ale Fiscului, iar acestea vor fi evaluate separat. Estimarea lor va fi făcută cunoscut cumpărătorilor potențiali cu ocazia consultării de către aceștia a evaluărilor valorice efectuate.

La această vânzare publică pot participa atât supușii imperial-regali cât și străinii, fie că sunt de confesiune latină [romano-catolică] sau greco-catolică unită ori greco-neunită, fie de confesiune luterană sau calvină,

pentru a achiziționa una sau alta ori chiar mai multe dintre amintitele domenii și moșii. Nimănuia nu îi este însă îngăduit să cumpere bunuri a căror valoare estimativă însumată depășește 400.000 de florini. De asemenea, oricine nu este nobil ungur adevărat sau indigen va trebui să achite taxa stabilită pentru a avea dreptul să dețină moșii în țară. Nenobilii care locuiesc în Ungaria sunt de asemenea obligați să plătească taxa nobilitară, anume în termen de un an după prealalta ratificare a vânzării și transmiterea bunului astfel dobândit.

Într-aceasta rămân însă în vigoare pe mai departe avantajele promise potențialilor cumpărători, anume ceea ce a fost adus la cunoștință publică în data amintită mai sus de 3 august anul trecut:

Întâi: Documentele regale de danie pentru moșiile care vor fi cumpărate în Banat vor fi eliberate după uzanța din regatul Ungariei și potrivit cu prevederile legale de aici, dar fără plata vreunei taxe. Prin urmare, oricine dobândește o moșie în Banatul incorporat în prezent amintitului regat al Ungariei, se va bucura după obținerea indigenatului și a nobilității ungare de libertățile și privilegiile legate de acestea după ce va fi achitat în modul amintit taxa stabilită pentru fiecare dintre ele.

În al doilea rând: Cumpărătorilor li se va permite ca, în funcție de împrejurări, să achite pe loc o jumătate din prețul de achiziție, urmând ca cealaltă jumătate sau suma rămasă să le fie trecută ca debit pe seama comitatului respectiv.

În al treilea rând: Pentru achitarea sumei de bani rămasă vor fi stabilite termene de plată, care nu vor putea însă depăși zece ani. În acest răstimp datornicul este obligat să plătească o dobândă de numai 4,5 %.

Altminteri, pentru ca fiecare să știe unde poate consulta evaluările și descrierile [moșiilor], prin prezenta se aduce la cunoștință că, începând cu 1 mai a. c., oricui i se îngăduie să le consulte zilnic, fără vreo opreliște, la sediul Băncii imperial-regale din Viena sau la sediul Administrației [camerale] din Timișoara.

Viena, la 20 aprilie 1781.

3 1781 septembrie 20, Viena. Anunțul Camerei Aulice cu privire la domeniile/moșiile fiscale din fostul Banat imperial, care urmează să fie scoase la licitație la Viena și la Timișoara. "Wiener Zeitung", nr. 76 din 21 octombrie 1781, p. 11.

Licitation. Güter im Temeswarer Banat.

Von der röm. k. k. ap. Maj. Hoflammer wird dem Publikum hiemit bekannt gemacht: Es hätten Se. Maj. Allernädigst zu entschließen geruhet, daß mit der fernern öffentlichen Feilbietung der in dem mit dem Königreich Ungarn reinkorporirten Banat befindlichen

Güter weiters fortgefahren werden soll. Zu welchem Ende dann in der Stadt Temeswar der 15. November bestimmt worden, an welchem und den nächstfolgenden Tagen nachstehende Güter öffentlich werden feilgeboten und den Meistbietenden salva altissima ratificatione hindangegeben werden, als da sind:

Csoka um fl. Rh.	82.860
Kötfel	89.087
Foen	60.331
Sanad	60.607
Remete	75.540
Bazos	82.985
Muran	56.403
Feregyhaz	55.243
Mosnicza	55.147
Saderlak	56.033
Velikigay	97.882
Szecsán	68.465
Gessincz	69.594
Wiesenheid	19.048
Groß Jetza	97.305
Jarmatha	72.341

In Wien aber ist zur ebenmäßigen Licitation der 10. December und die darauf folgende Tage bestimmt worden, und werden allda nachfolgende Korpora licitirt werden, als:

Perjamosch um fl. Rh.	310.496
Deutsch St. Peter	304.101
Itebe	434.529
Clary	125.470
Haczfeld	200.404
Elemir	159.562
Neu Arrad	172.782
Kalatsa	151.979
Lippa	132.794
St. Andrasch	190.168
Guttenbrunn	152.528
Csadat	211.879
Gottlob	148.305
Knees	152.117
Teutsch Beschenova	161.211
Janova	112.028
Freydorf	169.847
Schebel	198.844
St. Huberth	152.320

Hier kommt aber zu bemerken, daß bey den Gütern Neu Arrad, Lippa, Haczfeld, St. Andrasch, Csadat, Gottlob, Groß Jetza, Janova, St. Huberth, Perjamosch, Deutsch St. Peter, Moschnitza Aerarialgebäude vorhanden sind, welche insbesondere geschätzt, und wovon die

Kauflustigen bey Gelegenheit der in die Schätzungen zu gestattenden Einsicht der Werth und deren Schätzung eröffnet werden würde.

Bey dieser öffentlichen Feilbietung können nun alle sowohl k. k. Unterthanen als Fremde, sie mögen lateinisch oder griechisch unirte Katholische, griechische nicht unirte, der Augsburger oder Helvetischen Konfession zugethan seyn, von sothanen Herrschaften und Gütern ein oder anders oder auch mehrere Korpora sich beyschaffen, jedoch wird niemand gestattet seyn soviel Korpora zusamm anzukaufen, die den Schätzungswerth von 400 000 fl. übersteigem. Auch wird jedermann, der nicht ein wirklicher ungarischer Edelmann oder Indigena ist, sich zum Güterbesitz im Lande zu habilitiren und die dafür ausgemessene Tax zu bezahlen, die in Ungarn wohnhafte unadeliche aber die Nobilitartax ebenfalls zu entrichten gehalten seyn, jedoch so, daß solches nur nachdem wirklich geschlossenen und allerhöchst ratificirten Kauf und Uibergabe eines derley angekauften Guts in einer Jahres Frist zu geschehen habe.

Uibrigens hat es bey den Kauflustigen bey der ersten Licitacion zugesicherten Bedingnissen sein ferners Verbleiben, und zwar:

1. Werden über die im Banat zu erkaufende Güter die königl. Donationsbriefe, so wie es in dem Königreich Ungarn gewöhnlich ist und die dasigen Landesgesetze es vorschreiben, taxfrey ausgefertigt, folglich jeglicher, so in dem nunmehr dem ermeldten Königreich Ungarn inkorporirten Banat ein Gut überkommt, nach erhaltener Donation des Indigenats und der ungarischen Adelschaft, dann der damit verknüpften Freyheiten und Privilegien, jedoch erwähntermäßen gegen Entrichtung der für das ein oder das andre sonst ausgemessenen Tax theilheftig werden.

2. Wird den Käufern nach Umständen gestattet werden, daß selbe auch nur die Halbscheid des Kaufschillings sogleich bezahlen, hingegen wird die andere Hälfte oder das sonst noch erübrigende Quantum auf den ersten Satz bey dem betreffenden Komitat intabulir werden.

3. Werden zwar auf das noch schuldige Geldquantum Terminen eingeräumt, die sich jedoch nicht länger als auf 10 Jahre erstrecken dürfen, unter welcher Zwischenzeit der Schuldner nur 4 ½ pro Cent Interesse zu bezahlen haben wird.

Und damit übrigens jedermann wissen könne, wo er die Schätzungen und Konscriptionen einsehen kann, so wird hiemit kund gemacht, daß in Wien in dem k. k. Bankohaus, in Temeswar aber in dem Administrationshause vom 1. Oktober d. J. angefangen jedermann die Einsicht derselben ohne Anstand alltäglich gestattet werden würde.

Wien, den 20. September 1781.

Traducere

Licitatie. Moșiile din Banatul Timișoarei.

Camera Aulică a Maiestății Sale romane imperial-regale apostolice aduce la cunoștința publicului următoarele:

Maiestatea Sa a binevoit să decidă preamilstiv continuarea vânzării publice la licitație a moșiilor care se află în Banatul Timișoarei reincorporat regatului Ungariei. În acest scop pentru orașul Timișoara a fost stabilită ziua de 15 noiembrie. În acea zi și în cele următoare vor fi scoase la licitație în mod public următoarele moșii, care vor fi date celui ce va oferi mai mult, aceasta însă sub rezerva preaînaltei ratificări:

Čoka fl. rh.	82.860
Gelu	89.087
Foeni	60.331
Sanad	60.607
Remetea Mare	75.540
Bazoș	82.985
Murani	56.403
Firiteaz	55.243
Moșnița	55.147
Zădăreni	56.033
Veliki Gaj	97.882
Sečanj	68.465
Chesinț	69.594
Tisa Nouă	19.048
Iecce Mare	97.305
Giarmata	72.341

La Viena, pentru aceeași licitație a fost stabilită ziua de 10 decembrie și cele următoare. Aici vor fi licitate următoarele moșii, anume:

Periam	310.496
Sânpetru German	304.101
Itebej	434.529
Radojevo	125.470
Jimbolia	202.404
Elemir	159.562
Aradul Nou	172.782
Călacea	151.979
Lipova	132.794
Sânandrei	190.168
Guttenbrunn	152.528
Csadat	211.879
Gottlob	148.305
Satchinez	152.117
Beșenova Veche	161.211
Ianova	112.028
Freidorf	169.847
Jebel	198.844

St. Hubert (azi înglobat în Banatsko Veliko Selo) 152.320

Trebuie însă menționat, că pe moșiile Aradul Nou, Lipova, Jimbolia, Sânandrei, Csadat [Lenauheim], Gottlob, Iecea Mare, Ianova, St. Hubert, Periam, Sânpetru German și Moșnița se află clădiri ale Fiscului. Acestea urmează să fie evaluate separat. Celor doritori să cumpere moșii li se va permite să afle estimarea acestor clădiri, atunci când se vor interesa de valoarea de pornire a licitației.

La această licitație publică pot participa atât supușii imperial-regali cât și străinii, fie că sunt de confesiune latină [romano-catolică] sau greco-catolică unită ori greco-neuniți, fie de confesiune luterană sau calvină, pentru a achiziționa una sau altă moșie sau chiar mai multe. Nimănui nu i se va permite însă să cumpere moșii a căror valoare estimată trece de 400.000 de florini. De asemenea, cine nu este nobil ungar adevărat sau indigen va trebui să plătească taxa stabilită pentru a putea deveni proprietar de moșie în țară. Cei nenobili, care locuiesc în Ungaria, vor trebui să achite la rândul lor taxa nobilitară, anume în așa fel, ca plata să o efectueze în termen de un an după obținerea prealabilei ratificări și predarea moșiei cumpărate.

În rest, pentru doritorii de a cumpăra rămân pe mai departe în vigoare avantajele garantate cu ocazia primei licitații, anume:

1 Documentele regale de danie pentru bunurile care vor fi cumpărate în Banat vor fi întocmite după cum se obișnuiește în regatul Ungariei și după cum o prevăd legile de acolo, dar fără plata vreunei taxe. Prin urmare, oricine a dobândit o moșie în Banatul acum încorporat regatului Ungariei se va putea bucura, după ce a obținut indigenatul și nobilitatea ungară, de libertățile și privilegiile legate de acestea în schimbul plății, așa cum s-a amintit, a taxei stabilite atât pentru una cât și pentru alta.

2 Cumpărătorilor li se va permite ca, în funcție de împrejurări, să achite pe loc doar o jumătate din suma de achiziție, urmând ca cealaltă jumătate sau suma încă rămasă ca datorie să fie înscrisă ca debit al lor pe seama comitatului respectiv.

3 Pentru suma de bani restantă vor fi stabilite, ce-i drept, termene de plată, dar acestea nu vor putea depăși zece ani, răstimp în care datornicul va achita o dobândă de numai 4,5 %.

Iar pentru ca fiecare să-i fie cunoscut locul în care poate consulta evaluările și descrierile [moșiilor], prin prezenta se aduce la cunoștință că, începând cu 1 octombrie a. c. oricui îi este permis să le cerceteze în fiecare zi, fără de opreliște, fie la sediul din Viena al Băncii imperial-regale, fie la Timișoara, la sediul [Administrației camerale].

Viena, la 20 septembrie 1781

Prof. dr. Dumitru Tomoni

(Făget)

Catedrala ortodoxă română din Timișoara, în decembrie 1989, adevăr și mistificare

Și la trei decenii de la dramaticele evenimente petrecute în decembrie 1989 pe treptele Catedralei Ortodoxe Române din Timișoara, din ignoranță, dorință de senzațional sau interesul vădit de a lovi în biserica ortodoxă, mass-media continuă să mistifice adevărul. Și asta, în ciuda faptului că în această perioadă s-au scris zeci de cărți, studii și articole, iar dosarele inculpaților acuzați de acele crime sunt accesibile oricărui doritor de a se documenta în această problemă.

În seara zilei de 16 decembrie, prima zi de confunțări deschise cu forțele represive, grupuri de timișoreni, după primul atac al sediului Comitetului Județean P.C.R., s-au regrupat în Piața Maria și de acolo au pornit, peste pod, la catedrală, după orele 23, la îndemnul lui Sorin Oprea, mecanic la Electrometal Timișoara.¹ Atunci demonstrații credeau cu justificată naivitate că în fața catedralei nu li se putea întâmpla nimic rău, locul având o semnificație aparte. Celor peste 1.000 de demonstrați, Sorin Oprea le-a cerut să revină mereu, în fiecare zi, inclusiv a doua zi, la orele 10, în fața catedralei, pentru că doar uniți vor putea să facă față aparatului represiv mobilizat de conducerea centrală și locală a partidului.

Realizând că numărul celor adunați era prea mic, demonstrații au hotărât să pornească spre Complexul Studențesc pentru a solicita participarea studenților. Între timp, o altă coloană venea de pe calea Buziașului și Girocului spre căminele studențești. După ce s-au unit cele două coloane, Soprin Oprea urcat pe un bloc transformator le cerea demonstraților să meargă la catedrală pentru a solicita sprijinul mitropolitului în vederea unui dialog cu autoritățile.² În drum spre catedrală, toate panourile cu lozincile ceaușiste erau spulberate, iar din loc în loc manifestații turnau pe trotuare și pe șosea păcură și dădeau foc. Ajunși după miezul nopții în fața catedralei, cei aproape 10.000 de manifestați au cântat „Hora Unirii” și „Deșteaptă-te, române!” și au scandat lozinci împotriva regimului

1 Miodrag Milin, *Timișoara 15-21 decembrie 89*, Timișoara, 1990, p. 36; vezi și *Timișoara 16-22 decembrie 1989*, Timișoara, Edit. Facla, 1990, p. 60.

2 Marius Mioc, *Revoluția din 1989 și minciunile din Jurnalul Național*, Timișoara, Edit. Marineasa, 2005, p. 109.

comunist și a lui Ceaușescu³. „Acolo, în fața lăcașului lui Dumnezeu, am înțeles că nu există loc pe lume mai potrivit unde sufletele obosite de nedreptățile vieții să-și găsească alinare”, consemna mai târziu unul dintre participanți, profesorul Costel Balint⁴. De aici, demonștrării au hotărât să se deplaseze spre cartierele dens populate: Circumvalațiunii, Calea Aradului, Calea Lipovei pentru a chema și alți timișoreni și apoi, cu efective sporite a se reîntoarce la catedrală. În conștiința multora catedrala era locul ce însufla siguranță și încredere în izbânda acțiunii începute împotriva unui regim ateu și opresiv.

De aceea, a doua zi, în 17 decembrie, „cea mai cumplită zi din istoria orașului Timișoara”⁵, catedrala a fost una dintre zonele fierbinți ale orașului asediat de forțele represive. În jurul orei 15, sute de demonștrări s-au adunat în fața catedralei scandând lozinci: „Libertate!”, „Democrație!”, „Alegeri libere!”, „Jos dictatorul!” etc. O parte dintre cei adunați s-au deplasat spre cordonul de militari dotați cu scuturi și căști, aflați pe carosabil în fața Primăriei municipiului Timișoara. Apropiindu-se la o distanță destul de mică, au intrat în dialog cu militarii încercând să rupă cordonul, dar văzând fermitatea militarilor s-au reîntors în fața catedralei⁶. Între timp, grupuri de sute de demonștrări veneau dinspre Bulevardul 6 Martie și din cartierele Girocului, Circumvalațiunii, Calea Șagului și Calea Lipovei, Astfel că, potrivit rapoartelor oficiale, până la ora 17, numărul demonștrărilor a ajuns la peste 5.000⁷. „Nu sunt credincios, vă rog să mă credeți, dar, în acele momente, am crezut în ceva și am căutat să fiu mai mult pe lângă Biserică”, mărturisise unul dintre demonștrări⁸. Probabil că teama i-a făcut pe mulți să creadă că în spațiul catedralei sunt mult mai siguri, că forțele represive nu vor îndrăzni să deschidă foc în acest spațiu. Din păcate, se ignorau cele peste patru decenii de educație ateistă, zelul și fanatismul celor care l-au slujit pe Ceaușescu până în ultimul moment. În logica celor fără Dumnezeu se putea face orice pentru a rămâne la putere și a-și menține privilegiile dobândite prin obediență și servilism.

La orele 17, o parte dintre demonștrări vor încerca din nou să rupă cordonul de militari din fața Primăriei, dar

fără succes. De la o stație de emisie-recepție montată pe o mașină aflată în spatele cordonului de militari, primarul Petre Moț făcea apel la calm și liniște⁹. Între timp numărul demonștrărilor crește, mulți intrând în catedrală pentru a cumpăra lumânări și a le aprinde. Pe fețele multora se citea o înverșunare și chiar o încrâncenare extraordinară¹⁰ ce lăsa impresia „că oamenii aceștia pot fi omorâți, dar nu pot să fie opriți.”

În jurul orei 19, după ce s-au spart și devastat unele magazine situate în perimetrul Piața Operei – Catedrală, iar cele două incendii fuseseră stinse și demonștrării începuseră să se retragă, militarii situați în zona Primăriei au deschis foc asupra grupului aflat în fața Catedralei. La început au fost focuri de avertisment, fără prea mult efect asupra mulțimii care căuta să se îmbărbăteze scandând: „Nu fugiți!”, „Nu fiți lași!”, „Jos Ceaușescu!”, „Libertate!”, „Soldați, nu trageți în frații voștri!”, „Și voi sunteți copiii noștri!” etc.¹¹ Potrivit declarației preotului Ioan Botău, administratorul Catedralei, în acel moment s-a întrerupt concertul de colinde și s-au închis ușile lăcașului sfânt¹². După câteva minute s-a tras direct asupra mulțimii cu muniție de război.

Cuprinsă de panică, mulțimea a încercat să se salveze fugind în toate părțile. Pe platoul din fața catedralei au căzut – după aprecierea pictorului Emeric Antal – „vreo 20-30 de demonștrări. O fată de vreo 20 de ani a murit pe loc, chiar lângă mine, fiind împușcată în piept. Eu am fost, mai întâi, nimerit de glonț în umăr, și apoi de altul în piciorul stâng”¹³. Tot atunci, în colțul catedralei, pe linia de tramvai, un TAB a trecut peste o femeie ucigând-o pe loc.

Represiunea de la catedrală a continuat până spre orele 22, iar rezultatul ei a fost de-a dreptul îngrozitor, 12 morți: Vasile Balmuș (25 ani), Margareta Caceu (36 ani), Mariana-Silvia Caceu (37 ani), Lorenț Fecioru (32 ani), Dumitru-Constantin Gîrjoabă (24 ani), Constantin Iosub (18 ani), Andrei Istvan (41 ani), Adrian Mardare (18 ani), Vasile Păduraru (30 ani), Angela-Elena Sava (31 ani), Ioan Stanciu (42 ani) și Petru Wittman (24 ani), iar alți 34 au fost răniți prin împușcare¹⁴.

Din păcate, și în ziua de 18 decembrie catedrala va fi loc de speranță și altar de jertfă pentru timișoreni. După

3 Miodrag Milin, *op. cit.*, p. 39.

4 Costel Balint, *1989 Timișoara în decembrie*, Timișoara, Edit. Helicon, 1992, p. 16.

5 Miodrag Milin, *op. cit.*, p. 67.

6 *Procesul de la Timișoara*, vol. IV, Ediție îngrijită de Miodrag Milin și Traian Orban, Timișoara, Edit. Mirton, 2006, p. 1879.

7 Marius Mioc, *op. cit.*, p. 102.

8 *Procesul de la Timișoara*, vol. IV, p. 2273.

9 *Ibidem*, p. 1880.

10 *Ibidem*, p. 2227.

11 *Procesul de la Timișoara*, vol. III, Ediție îngrijită de Miodrag Milin și Traian Orban, Timișoara, Edit. Mirton, 2005, p. 968.

12 „Renașterea bănățeană” din 27 august 1992, p. 9.

13 *Procesul de la Timișoara*, vol. V, Ediție îngrijită de Miodrag Milin, Timișoara, Edit. Mirton, 2007, p. 2940.

14 Romeo Bălan, *Victimele Libertății*, Timișoara, Edit. „Artpress”, 2009, p. 17.

ce în după-amiaza acestei zile, într-o discuție telefonică, Elena Ceaușescu i-a cerut lui Ion Coman să pună „câini și Miliție călare pe populația din Timișoara”, spre seară, deranjată de prezența tinerilor pe treptele catedralei cu lumânări aprinse, într-o criză de evidentă nebunie, va da un ordin și mai aberant: «Trageți cu tunul în catedrală, să terminați odată cu ea!»¹⁵.

Într-adevăr, după orele 15:30, grupuri de tineri vin dinspre Piața Maria și strada Politehnicii și se așează în fața catedralei: „Tinerii s-au oprit pe platoul din fața catedralei într-o liniște, mă repet pentru că totul m-a impresionat atât de puternic, de mormânt. Nici măcar nu-și vorbeau, necum să strige lozinci. Cu timpul, grupul s-a mărit, numărul tinerilor trecuse de 200, ajunse la peste 300 de inși. Și printre ei și copii de 9, de 14, de 15 ani. După un timp, tinerii au aprins lumânări, rămânând pe mai departe tăcuți, ca un cortegiu funerar”¹⁶.

După orele 16:00, tinerii încep să scandeze lozinci împotriva regimului dictatorial. În fața catedralei, spre Primărie, era un dispozitiv de militari de la U.M. 01233 Buziaș și de la Batalionul de grăniceri din Timișoara, dispuși pe trei rânduri, cu armă la picior și baioneta pusă la armă. Pe șosea, în fața soldaților, erau trei taburi, vis-a-vis de catedrală se afla dispozitivul “D1” al Ministerului de Interne format din milițieni și trupe de securitate. Toți militarii din zonă erau înarmați și aveau cartușe de război.¹⁷

Fiind informat despre evenimentele de la catedrală, Ion Coman i-a ordonat generalului Mihai Chițac să se deplaseze în zonă și să rezolve situația creată. Chițac, îmbrăcat în uniformă și înarmat, a dat ordine celor care comandau dispozitivele militare pentru împrăștierea demonstranților. La orele 16:30, dispozitivele militare au deschis focul spre catedrală. S-a tras și din două transportoare blindate. Majoritatea unităților au tras foc de avertisment, dar s-a tras și direct spre protestatari, deși manifestația era pașnică, iar tinerii nu s-au dat la acte de violență sau de distrugere¹⁸.

Momentul dramatic al deschiderii focului a fost filmat de Victor Popa: “Din primul tab s-a aruncat înspre civili în fața Expresului, un pachet alb care a explodat – s-a creat panică, lumea a început să fugă înspre Clubul Politehnica, între parc și spațiul din spatele catedralei – fumul ridicându-se la o înălțime de șase-șapte metri. Când cele două taburi din spate ajunseră în colțul intersecției, mergând spre Maria, s-au auzit focuri de armă izolate,

apoi de armă automată, apoi de mitralieră grea. Totul s-a petrecut în decurs de câteva secunde.”¹⁹

Au fost uciși Ioan Măriuțac (20 ani), Marius Nemțoc, (19 ani) și Sorin Leia, (23 ani), iar alți 5 demonstranți: Gliguță Avram, Huțanu Crenguța, Băițan Constantin, Popa Gheorghe și Cioază Ioan-Avram au fost răniți.

Evenimentele tragice din 18 decembrie au dat naștere, după răsturnarea dictaturii comuniste, unor interpretări tendențioase. Din dorința de senzational, sau pentru a se lovi în imaginea Bisericii Ortodoxe Române, s-a susținut ideea că în acea zi ușile catedralei erau închise, împiedicându-se astfel refugiarea tinerilor în lăcașul sfânt. Imaginația unora depășea orice barieră a logicii sau a bunului simț, afirmându-se că totul era premeditat, existând o înțelegere între autoritățile comuniste și conducerea Mitropoliei Banatului, astfel că “pe treptele catedralei, cu ușile ferecate, au fost uciși câțiva copii. Cineva de la Mitropolie dăduse dispoziție ca ușile să fie și au fost zăvorâte în clipa când demonstrații voiau să se refugieze din bătaia armelor automate. Cine oare să fi dat o astfel de dispoziție dementială ?”²⁰

Realitatea a fost alta, ușile catedralei nu numai că erau deschise, dar zeci de tineri intrau și ieșeau din catedrală pentru a se ruga și a cumpăra lumânări, iar în timpul calvarului din fața lăcașului sfânt mulți demonstranți s-au refugiat din fața gloanțelor în lăcaș. Huțanu Crenguța, muncitoare la Agrose, împușcată în acele momente mărturisea la proces: „În fața catedralei erau strânși 2.000-3.000 de oameni, care scandau «Jos Ceaușescu!», «Jos dictatura!», «Libertate». Am început să strig și eu aceleași lozinci... La un moment dat, am simțit o arsură la cap; mi s-a făcut rău și mi-am pierdut cunoștința. M-am trezit în catedrală, unde un preot făcea slujbă”²¹. Același moment era relatat și de Cornel Moldovan, muncitor la Ocolul Silvic Timișoara și consemnat în cotidianul «Renașterea bănățeană» din 22 iunie 1990:” Am privit ceasul, era 16,40 și am intrat în încăperea propriu-zisă a catedralei. Am văzut, în stânga, rând la lumânări și alte șase persoane în fața altarului. M-am întors în hol și am văzut întins în dreapta (cum ieșeam) un tânăr de peste 25 de ani (!) brunet, (Sorin Leia – n.n.) îmbrăcat într-un costum negru, modest, cu pleoapele închise, iar globii oculari ieșiți proeminent din orbite. Era împușcat în tâmpla stângă”.

Același moment al uciderii lui Sorin Leia este descris și de Gliguță Avram, rănit și el pe treptele catedralei: „Când TAB-urile au trecut prin fața noastră

15 *Procesul de la Timișoara*, vol. III, p. 1352.

16 Mărturia lui Victor Popa în Titus Suciu, *Reportaj cu sufletul la gură*, Ediția a III-a, Timișoara, Edit. SAOL, 2009, p. 193 (în continuare: Titus Suciu, *Reportaj...*)

17 Romeo Bălan, *op. cit.*, p. 18.

18 *Ibidem*.

19 Titus Suciu, *Reportaj...*, p. 195.

20 Nicolae Danciu Petniceanu, *Tot ce am pe suflet*, Edit. Gutinul, Baia Mare, 1995, p. 203.

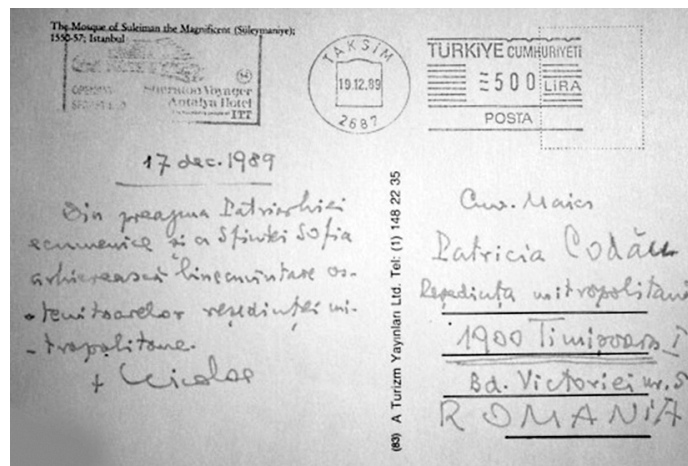
21 *Procesul de la Timișoara*, vol. IV, p. 2376.

milițienii care erau postați cum am amintit, au tras un foc de avertisment. Noi ne-am îmbulzit să intrăm în catedrală. Catedrala are ușă dublă, dar la îmbulzeală una din uși s-a închis. Stăteam ghemuiți, încercând să ne strecurăm înăuntru. Eu și încă o persoană, pe care mai apoi am aflat că se numea Sorin Leia, am ridicat capul să vedem ce se întâmplă, când s-a tras o rafală printre noi, de jos în sus. Leia Sorin a fost nimerit în mijlocul frunții. Glonțul care a ieșit din capul lui m-a atins și pe mine la baza gâtului, în partea dreaptă. Am simțit ca o arsură, am băgat capul la cutie și m-am strecurat încet-încet înăuntru. Niște tineri au văzut că Leia e împușcat și l-au târât în catedrală”²².

Ușile catedralei s-au închis în acea seară, doar atunci când demonstrații care au dorit să se refugieze înăuntru au făcut-o, așa cum consemna și cpt. Grigore Tașcău în nr. 10/1990 al ziarului „Timișoara”: „Speriată de focul ucigător, lumea a dat năvală spre incinta catedralei. A căzut, împușcat în cap, tânărul Sorin Leia, care în scurt timp a și murit în pronaos. O parte de manifestații s-a refugiat în parcuri. Mulțimea intrată în catedrală, împreună cu preotul Ioan Radu, a închis ușile de la intrare, pe trepte și în preajma acestora ne mai rămânând nici o persoană... Într-un târziu, s-au deschis ușile catedralei și a ieșit o persoană care a strigat după o ambulanță. La scurt timp au sosit două mașini ale salvării, în una din ele fiind îmbarcat trupul neînsuflețit al tânărului Sorin Leia. Refugiații din catedrală au ieșit pe ușa laterală din dreapta, ușă deschisă de părintele Victor Mițiga și de diaconul Eugen Bendariu”. Acest moment a fost relatat și de către protopopul Cornel Pleșu: „La ora 16,50 a început vecernia, dar, după un sfert de oră, a început să se tragă în tineretul care se afla pe treptele ei cu lumânări aprinse în mână. În aceste împrejurări, copiii au dat buzna înăuntru, producându-se panică. În aceste condiții, preotul Victor Mițiga și diaconul Eugen Bendariu au întrerupt serviciul divin, pentru a vedea ce se întâmplă. Un băiat rănit la cap a fost introdus în catedrală și pansat de o doctoriță, care se afla în biserică, cu feșe de la punctul de prim-ajutor. Preotul Victor Mițiga, văzând starea disperată în care se aflau copiii – unii au început să plângă – a început apoi să-i scoată din biserică pe ușa laterală, dinspre Capitol, dar a fost cu neputință, întrucât în momentul în care s-a deschis ușa s-a deschis focul din direcția cinematografului. Copiii au reintrat în catedrală și atunci preotul Victor Mițiga a început să-i evacueze pe ușa din partea dreaptă (dinspre tramvai), cu condiția să iasă unul câte unul. Astfel, toți cei care au fost înăuntru au scăpat cu viață. Băiatul rănit din biserică

a fost condus de preotul Victor Mițiga până la mașina Salvării. La ora 18, lăcașul sfânt s-a închis, iar femeile de serviciu au făcut curățenie, spălând sângele ce s-a scurs din trupul copilului împușcat.”²³

În ceea ce privește o presupusă implicare a conducerii Mitropoliei Banatului în evenimentele lui decembrie 1989 lucrurile sunt și mai clare, Înalț Prea

Sfințitul Nicolae fiind în acele zile la o întâlnire a tuturor bisericilor ortodoxe organizată de Patriarhia din Constantinopol, întorcându-se în Timișoara în 23 decembrie și manifestându-se fără echivoc în aprecierea spiritului de jertfă a timișorenilor²⁴. Din păcate, s-a creat legenda că el ar fi ordonat închiderea ușilor Catedralei și, astfel, cei ce n-au putut să se refugieze au fost împușcați. Deși mitropolitul a spus mereu, celor ce l-au întrebat despre acele tragice evenimente, că nu a fost în Timișoara, mulți au preferat să colportească o falsă și nemeritată acuzație, chiar dacă aveau posibilitatea să solicite informații de la organele abilitate să clarifice aceste suspiciuni. În același timp, nici înaltul ierarh nu a dorit să se disculpe prin punerea la dispoziție a biletelor de avion, sau a unor poze făcute la acea întâlnire, acceptând cu seninătate și superioritate nedreapta acuzație. Și totuși, descoperirea unei ilustrate trimise din Taksim călugăriței Patricia Codău, în ziua de 17 decembrie 1989, prin care mitropolitul Nicolae ura „Din preajma Patriarhiei ecumenice și a Sfintei Sofia arhierescă binecuvântare ostentitoarelor reședinței mitropolitane”, vine să spulbere, pentru oamenii de bună credință, orice suspiciune.

Martī dimineața, pentru a-i fi pe plac Elenei Ceaușescu, îngrozită de mirajul pe care-l exercita catedrala asupra timișorenilor revoltați, generalul Ion Coman ordonă, prin intermediul șefului

²³ „Renașterea Bănățeană”, an. I, nr. 24 din 1 februarie 1990.

²⁴ „România liberă”, an. L, nr. 14618, serie nouă, din 8-9 februarie 1992.

²² Marius Mioc, *Revoluția de la Timișoara așa cum a fost*, Timișoara, Edit. Brumar, 1997, p. 33.

Departamentului Cultelor, Ion Cumpănașu, ca, în fiecare zi, bisericile din oraș să fie deschise numai între orele 7-9 dimineața²⁵. Ordinul primit a fost respectat doar până în după-amiaza zilei de miercuri, 20 decembrie, orele 16. La insistențele demonstranților, în acel moment, a fost adus de acasă administratorul catedralei Ioan Botău, care a deschis catedrala, a împărțit lumânări demonstranților și a tras clopotele.

Începând cu ziua de 20 decembrie, spațiul dintre catedrală și Operă va fi ocupat de către timișoreni până la victoria Revoluției, fiind locul unde zeci de mii de timișoreni au ascultat Proclamația Frontului Democratic Român și au primit mult așteptatul mesaj al prăbușirii dictaturii ceaușiste.

ANEXE

CLIFE DRAMATICE, CARE NU SE UITĂ

Aș dori să relatez momentele trăite în după – amiaza zilei de 18 decembrie în fața Catedralei. Am să încerc să relatez cele întâmplate până la cel mai mic amănunt pe care l-am reținut. Am fost tot timpul lucid, nu m-am pierdut cu firea și am încercat să rețin cât mai mult. Sper ca relatările mele să folosească la o cronologie cât mai exactă a evenimentelor petrecute în orașul nostru martir.

M-am alăturat grupului din fața Catedralei îndată ce acesta a devenit mai consistent. La puțin după ce am ajuns, o femeie (circa 35-38 de ani, în pantaloni de fâș bleumarin) a ridicat lumânarea în dreptul feței și, pornind înspre militari și ceilalți oameni în uniformă, dinspre Consiliu, a strigat: “Nu trageți!”, “Și voi aveți părinți! Și noi avem copii!” “Voi pe cine apărați?” “Noi suntem poporul”, “Libertate!”. S-a cântat “Hora Unirii”, “Deșteaptă-te române”. Țin să precizez că nu sa scandat nimic împotriva regimului: am fraternizat cu armata, chemând totodată mulțimea de pe trotuare să ni se alăture. Un bărbat de circa 35-40 de ani a lăsat bicicleta în fața treptelor și ni s-a alăturat zâmbind. A primit o lumânare. Treceam dintr-o parte în cealaltă fără să scap prea mult din ochi pe cei 5-6 civili cu armă la piept aflați cu fața spre noi la circa 50 metri de Catedrală. Pe poartă ieșeau mereu oameni cu lumânări în mână, le împărțeau și le aprindeau. Eram în partea dinspre “Capitol”, când i-am văzut pe civilii din față cu țevile armelor îndreptate spre noi și schimbând priviri – dacă nu și cuvinte – între ei. Aveam o presimțire, deși gândeam că nu au nici cel mai mic motiv să tragă: de aceea nu i-am provocat în nici un fel, iar în rândul din față erau copii cu lumânări în mână.

M-am îndreptat totuși spre cealaltă parte a scării, trecând prin spatele grupului. Încă nu ajunsesem în

dreptul porții deschise când am auzit ambalându-se puternicele motoare ale celor două tab-uri din colț, în dreptul magazinului de confecții. Când mi-am întors privirea, treceau în viteză prin fața Catedralei, iar când se aflau în apropiere de intersecție au fost aruncate din ele petarde lacrimogene; în acel moment cei cinci sau șase civili înarmați au deschis focul asupra noastră. Am apucat să-i văd pe cei din primele rânduri aplecându-se. Am fost printre primii care au intrat (a se citi “sărit”) înăuntru. În urma mea blocau intrarea 3-4 tineri căzuți unul peste celălalt. M-am apropiat de ei și m-am aplecat intenționând să-i ajut. Afară se trăgea îndrăcit și se auzeau țipete. M-am întors însă repede în momentul în care un proiectil a ricoșat din peretele de lângă poartă și zbârnăind a trecut prin fața mea, căzând nu departe de picioarele mele. A fost cules imediat de către al doilea tânăr din grămadă care încă nu se ridicase. Era un băiat de vreo 12 ani. Tirul nu încetase. Am privit ceasul, era 16:40, și am intrat în încăperea propriu-zisă a Catedralei. Am văzut în stânga, rând la lumânări și alte șase persoane în fața altarului. M-am întors în hol și am văzut întins în dreapta (cum ieșeam) un tânăr de peste 25 de ani (!) brunet, îmbrăcat într-un costum negru, modest, cu pleoapele închise, iar globii oculari ieșiți proeminent din orbite. Era împușcat în tâmpla stângă. De fapt, fusese “șters” destul de adânc de glonț. Sângele se întindea îngrozitor de repede în jurul capului. La doi-trei metri de el, în dreptul intrării, în încăperea unde se aprindeau lumânări, o fată de vreo 15 ani se ștergea cu o batistă peste părul înroșit. Avea ochii umezi. În interior, aproape de ușa care despărțea de hol, câțiva îl înconjuraseră pe un preot înalt, bine făcut, și-l implorau să deschidă o ușa laterală. Părintele era îngrijorat. Zicea “O să spună că v-am înlesnit fuga”, la care un tânăr de lângă mine i-a replicat: “Dar dumneata cu cine ții?”. Nu cred că l-a auzit, dar s-a îndepărtat spunând că aduce în curând cheia dinspre “Capitol”. Ne-am îndreptat înspre acea ușa și am așteptat vreo 5 minute. Am văzut-o pe acea femeie în pantaloni de fâș bleumarin și m-am bucurat. A fost adusă cheia, s-a deschis și doi bărbați au ieșit, încurajând pe cei din spate să-i urmeze, că nu se trage; dar imediat s-a auzit o rafală dinspre “Capitol”, iar cei doi au sărit înapoi. Creștea panica în timp ce un preot închidea ușa. M-am întors. Mai rămânea ușa dinspre “Central”. Nu se mai auzeau împușcături. Un bătrân amplifică panica spunând că suntem înconjurați și că vom fi arestați. M-am îndreptat înspre holul de la intrarea principală. Părintele acela înalt și solid s-a apropiat de poartă, a aruncat o privire afară, fără să scoată capul, și a închis ușor, apoi a încuiat. Nu a închis deci poarta spre a împiedica refugiarea în Catedrală în timp ce se trăgea. Eram înăuntru de 10 minute, răstimp în care

25 Miodrag Milin, *op. cit.*, p. 166.

cine a vrut a intrat, cine nu a ieșit prin față. Deci încă nu era ora 17. Când s-au închis porțile Catedralei. Am privit înapoi înspre tânărul întins în hol. Cineva stătea în genunchi în dreapta lui. Lângă el ardeau lumânări. Am înțeles că nu mai era în viață. Am văzut apoi că s-a deschis ușa și în rând, câte unul, am ieșit în stradă, în timp ce un slujitor al Catedralei, în halat albastru, își făcea cruce și spunea: „Ajută-i Doamne”.

Odată ajuns în stradă aveam impresia că ce se întâmplase cu noi cu câteva minute în urmă nu era adevărat. Parcă ieșeam de la un film: tramvaiele circulau normal, oamenii urcau, coborau, unii râdeau de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic. Am traversat pe trotuarul de lângă parc, unde câțiva tineri care au fost în Catedrală povesteau unor trecători prin ce trecuseră. Am recunoscut și un băiat de vreo 14 ani într-un hanorac verde deschis, cu o pată de sânge în dreptul inimii; povestea cum, imediat după ce s-a aplecat, cel din față lui a căzut peste el, împușcat în cap. Am auzit apoi din nou motoarele ambalate ale blindatelor revenind de la intersecție înspre pod. Am trecut prin gardul viu de lângă trotuar și am alergat în zig-zag prin parc înspre șosea. Militarii de pe blindate trăgeau în aer. Dinspre centru se mai auzeau împușcături și vedeam oameni fugind. Am reușit să ajung în „Maria” de unde am luat tramvaiul. Era de necrezut cum la 400 de metri de locul unde mureau oameni pentru libertate, auzai discuții de genul: „Am găsit niște brânză în Iosefin”, „Ce film e deseară la sârbi?” etc. Până în Piața Bălcescu unde am coborât, nu am auzit nici un cuvânt despre situația prin care tocmai am trecut. Am înțeles că adevărul are nevoie de timp.

CORNEL MOLDOVAN, muncitor la Ocolul Silvic
Timișoara

„Renașterea bănățeană” din 22 iunie 1990

Declarație: GLIGUȚĂ AVRAM

Subsemnatul Gliguță Avram, domiciliat în Timișoara, str. Meseriașilor, nr. 3, Bl. A 3, Ap. 9, declar pe proprie răspundere următoarele:

„În seara de duminică 17 decembrie, pe la ora 23-24 din căminele muncitorești din Calea Buziașului au ieșit vreo 100-150 de tineri strigând „Români, veniți cu noi!”, „Jos Ceaușescu!” etc. Eu am ieșit atunci în balcon și am strigat „Bravo, băieți!”, dar am rămas în casă.

Luni dimineață, când am mers la lucru (la IUGTC, lângă Fabrica de ulei și Fabrica de zahăr) am văzut că în oraș sunt devastate geamurile de la magazine sparte, panourile cu cincinalele distruse și în tramvai oamenii

vorbeau despre cele întâmplate noaptea, cum că armata și miliția a tras în oameni, iar mie nu-mi venea să cred ochilor și urechilor.

La lucru s-a ținut ședință, iar secretarul de partid de la noi a ținut ședință și ne-a zis că nu avem voie să lipsim de la lucru că se va face prezența din oră în oră, iar de la lucru să mergem direct acasă că dacă nu, ne poate împușca miliția și armata. O casierită de la lucru ne-a spus că i-au venit niște rude de la Hunedoara și că pe nepoata ei au împușcat-o în Calea Șagului. Mie nu-mi venea să cred că poate miliția și armata să împuște oamenii așa pe stradă.

De la lucru am venit acasă și mi-am schimbat hainele și am ieși în oraș. Am ajuns în Piața Operei unde era plin de miliție și securiști și activiști de partid. M-am apropiat de doi tineri să-i întreb ce s-a mai întâmplat, dar un milițian înarmat mi-a strigat ca să nu facem grupuri că vor trage în noi.

Am mers până la „Expresul” (autoservirea) de lângă catedrală și de la cinema „Timiș” până la stația de taxi erau militari în termen (în uniformă verde, pe trei rânduri, cu arma la picior și cu baioneta pusă, în poziție de drepti). Pe șosea, în față la cinema „Timiș”, în fața soldaților erau 2 TAB-uri pe turelele cărora stăteau militari fără grade și bătrâni de vreo 30-45 ani, și care vorbeau cu cineva aflat între stâlpii cinematografului „Timiș” unde erau mai mulți ofițeri și civili (securiști). De la „Timiș” până la Autoservire erau postați milițieni (de la maior în sus) și colonei și securiști 3-4 (civili) înarmați cu pistoale mitralieră, la 5-6 metri unul de altul.

În stația de tramvai și la intrarea în parcul Central era plin de lume, care discuta evenimentele din oraș. Din acel grup o parte, 150-200 de oameni, am urcat scările Catedralei, și când am ajuns sus eu le-am zis câtorva: „Hai să luăm lumânări, să-i luminăm puțin”, iar lumea s-a îmbulzit să cumpere lumânări. Am luat și eu 3 lumânări, două le-am dat, iar apoi am coborât scările (drept pe mijloc) pe trotuarul catedralei și pe partea cu pământ și gard viu erau bălți de sânge încheșat de vreo 2 palme și groase de un deget. Când le-am văzut m-am îndreptat spre militarii în termen și i-am întrebat : „Ce-i aici, pluton de execuție? Cărați-vă acasă!” Nu mi-au răspuns nimic. Am urcat scările la catedrală dinspre stația de taxi și mi-am aprins lumânarea. Atunci toată lumea și-a aprins lumânările și am început să strigăm către soldați: „Voi sunteți copiii noștri. Noi suntem frații voștri. Soldați, uniți-vă cu noi!”, „Jos Ceaușescu!” etc. Vreo jumătate de oră am fost lăsați să strigăm ce am vrut, dar când am strigat: „Soldați uniți-vă cu noi” cei de pe TAB-uri au intrat înăuntru

și au trecut prin fața noastră. Atunci Securiștii și ofițerii de Miliție care erau în fața noastră au deschis foc de avertisment. Noi ne-am îmbulzit să intrăm în catedrală, dar la ușa bisericii s-a rupt un cârlig care ținea ușa, și jumătate de ușă s-a închis iar noi nu puteam să intrăm repede înăuntru. Atunci ne-am ghemuit jos și ne uitam ce se mai întâmplă. Atunci am auzit o rafală printre noi și un băiat (Leia Sorin) a fost împușcat în frunte, glonțul a ieșit și m-a rănit pe mine la clavicula dreaptă. Leia a căzut pe mine și m-a umplut pe haine de sânge și creieri. M-am strecurat cu greu în catedrală și niște tineri l-au băgat pe Leia Sorin în catedrală. Deși împușcat în cap încă mai sufla. Când capul i-a atins cimentul, brusc s-a făcut sub cap o baltă de sânge. Noi vorbeam să-i cumpărăm o lumânare să moară creștinește, când un popă înalt și slab, de vreo 50 de ani s-a apropiat de noi și ne-a întrebat: „Ce bă, îi mort?” Am zis că da, apoi a zis răstit la noi: „Dă-l încolo că nu-i mai trebuie nimic.”

Alt preot cu barbă căruntă a arătat celorlalți ieșirea prin parc, dar eu nu am fost atent. Când am prins un moment de acalmie am ieșit prin față și m-am aruncat pe burtă în iarbă și m-am șters cu frunze pe haine de creier și sânge. Lângă Autoservire civilul care era acolo și cu un locotenent colonel de miliție care trase în Leia Sorin (il văzusem) trăgeau după oameni ca să îi împrăștie. TAB-urile s-au dus trăgând după oameni până la „Sinaia”. [restaurantul].

Am mers până în Maria [Piața] de unde am luat tramvaiul 8 până acasă. Am cerut un pansament de la un vecin căci îmi era frică să merg la spital că acolo auzisem că se împușcă răniții. A doua zi am aflat că la catedrală a fost împușcat și un vecin de-al meu, Nemțoc Marius, dar el a fost împușcat mai devreme. Poate de la el erau bălțile alea de sânge pe care le văzusem.

După căderea lui Ceaușescu am fost la Spitalul Județean să îmi pansez rana, iar tot atunci am mers la Operă unde am demonstrat până la victoria finală.

În 1990 am fost chemat la proces la Tribunalul Militar unde erau judecați milițienii învinuiți că au tras la catedrală, dar nu erau ăia care au tras atunci în noi. Iar eu l-am descris exact pe ăla care a tras dar nu l-am văzut în boxa acuzaților. După proces, în ianuarie 1991, când treceam pe zebră la Prefectură, am fost împins de două persoane necunoscute în tramvai, între vagoane. Băieții au dispărut repede.”

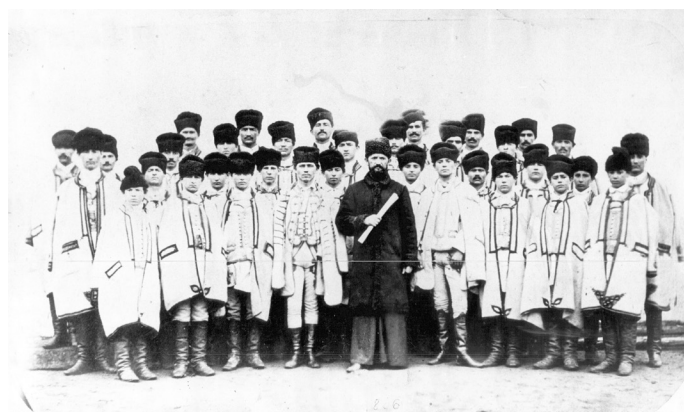
Dumitru Tomoni, *Sorin Leia. Eroul martir de pe treptele catedralei*, Ediția a II-a, Timișoara, Edit. Eurostampa, 2016, p. 160-163.

Dr. Constantin-Tufan Stan

(Lugoj)

Un fenomen alarmant: dispariția simbolurilor identității naționale!

Dispar, într-un ritm tot mai alert, codrii României! Nu pentru că ar fi secerați de furtuni, viscole năprasnice sau prăduiri întâmplătoare. Nu, codrul, „frate cu românul”, dispare sistematic, la vedere, potrivit unui plan pe termen lung, diabolic de minuțios, conceput, se pare, în birouri oculte.

Corul din Chizătău în 1866.

Odată cu codrii dispar însă și simboluri ale spiritualității naționale, adevărate mărturii ale devenirii noastre identitare: monumente, documente, hrisoave, incunabule, opere de artă, neprețuite artefacte din moștenirea getodacă etc. Se pare că marile rapturi nu mai sensibilizează/emoționează pe nimeni. Sistemul de învățământ, tot mai precar, nu mai e capabil să genereze dascăli de vocație care să inoculeze tinerelor vârstare acea sfântă vibrație interioară, în măsură să stimuleze resorturi capabile să direcționeze mersul unei nații. Codrii se vor reface cândva, dar simbolurile, întruchipate de inestimabile documente, vor rămâne pierdute pe veci, ca niște ființe rănite de moarte! Somnul rațiunii, pe fondul patimilor politicianiste, care generează o inutilă și neproductivă gâlceavă, intoleranță și agresiuni fratricide, produce monștri.

În urmă cu aproape doi ani încredințam presei câteva gânduri amare, legate de dispariția unor trofee ale Corului din Chizătău, cea mai veche alcătuire vocală rurală românească (1840): cupa de argint atribuită corului în septembrie 1882, la marele concurs coral prilejuit de

centenarul declarării Timișoarei oraș liber regesc, și cupa de argint reprezentând premiul I, atribuită la concursul coral organizat în zilele Adunării Generale a Societății pentru Fond de Teatru Român (Lugoj, 1888). Asemenea pădurilor, trofee de legendarului cor continuă să dispară. Cupa de argint de la Recaș (1937) și Cununa jubiliară (septembrie 1937 – 80 de ani de la întemeierea ansamblului) sunt noile piese care au fost

Premiul IV din 1882

„desprinse”, în ultimul deceniu, din cununa de lauri a prețiosului tezaur. Ca o fatală premoniție, epistola „Pro memoria”, descoperită de preotul Ioan Covaci în turla bisericii din Chizătău în anul 1975, redactată în 31 august 1851, care atesta existența Corului din Chizătău „pe patru voci melodios cântătoare”, predată în acel an Muzeului Mitropoliei Banatului (prin preotul-muzeograf Mircea

Lăutaș), a fost sustrasă, pentru a îmbogăți, probabil, o meschină și ilicită colecție particulară din țară sau de aiurea.

Reluăm *in integrum*, cu minime adăugiri și actualizări, articolul postat, în 2015, pe site-ul hebdomadarului lugojean „Actualitatea”, într-o nouă (donquijotescă) încercare de a contribui la stoparea fenomenului și, poate, la recuperarea obiectelor tâlhărite.

*

Corala din Chizătău, constituită în 1840, potrivit mărturiei lui Trifu Șepețian, unul din patriarhii muzicii corale românești, a reprezentat un adevărat fenomen al vieții muzicale naționale, a fost un astru care a răspândit în jurul său lumina culturalizatoare a muzicii, a întreținut o efervescentă stare de spirit, care a contribuit la creșterea limbii române, păstrarea și afirmarea plenară a ființei naționale, sub părinteasca oblăduire a sfintei biserici. Ecoul actului cultural înfăptuit de Trifu și Lucian Șepețian a reverberat în tot cuprinsul Banatului și chiar dincolo de fruntariile sale, determinând înființarea unor coruri bisericești și reuniuni vocale în peste 80 de localități, multe

dintre acestea opera dirijorilor instruiți la școala cântului coral din Chizătău. În acest sens, Corul din Chizătău a reprezentat o școală de muzică vocală și estetică *sui-generis*, prin care s-au făcut primii pași pentru fundamentarea învățământului artistic instituționalizat.

La Chizătău, în anul 1880, Lucian Șepețian a instituit un așezământ pentru inițierea copiilor și a dirijorilor țărani români, anticipând demersul lui Ioan Vidu, care va organiza la Lugoj, în 1893, primul său curs de muzică vocală. Ioniță Șepețian, un alt vrednic vlăstar al acestei remarcabile familii, a activat ca violonist în Orchestra Tinerimii Universitare Române din Budapesta în anii 1864-1865, în timp ce la București, Eduard Wachmann va fonda Orchestra Societății Filarmonice abia în 1868.

În anul 1957, autoritățile locale, regionale și naționale, preocupate să cultive imaginea și semnificațiile unui brand cultural de o covârșitoare semnificație, au organizat, la Chizătău, fastuoase manifestări, cu prilejul aniversării unui secol de atestare documentară a corului (având ca dată de referință anul aprobării statutelor de către Venerabilul Consistoriu din Arad). La inițiativa lui Nicolae Ursu, cu sprijinul necondiționat al decidenților politici (marcați de importanța demersului strălucitului profesor, compozitor și folclorist, inhibându-și viscerele porniri politicianiste și achiesând tacit la derularea momentelor aniversare – în plină epocă proletcultistă!), a fost vernisat un muzeu al venerabilei corale, s-a redactat și publicat un volum omagial (*Corul de la Chizătău* de Sever Șepețian), s-a organizat un concurs literar-muzical, sub egida Uniunii Compozitorilor și a Uniunii Scriitorilor. Nicolae Ursu, o personalitate de o desăvârșită verticalitate morală, impunea, prin atitudinea sa demnă, prin profesionalism – fără a se implica în politică, fără a se ploconi în fața mai-marilor zilei –, respect și chiar prețuire. Din comitetul de inițiativă și juriul de concurs instituite cu acel prilej făceau parte membri din elita școlii naționale de muzică: Sabin V. Drăgoi, Tiberiu Brediceanu, Zeno Vancea, Filaret Barbu, George Breazul, Tiberiu Alexandru. Staff-ul activiștilor de partid era trecut pe o listă separată, membrii săi având bunul-simț de a nu sta, cu orice preț, în asemenea momente, în capul mesei, lăsând în grija specialiștilor bunul mers al organizării jubileului.

Tot ce a fost clădit în secole de trudă, entuziasm, credință, curățenie sufletească și dragoste de neam s-a năruit în ceața evenimentelor din Decembrie 1989, când un grup de troglodiți au devalizat Muzeul Corului din Chizătău, sustrăgând, între altele, două cupe de argint, inestimabile obiecte de patrimoniu cu valoare identitară, adevărate mărturii ale vechimii și continuității spiritualității românești pe aceste meleaguri.

Una dintre cupe a fost acordată corului cu prilejul participării, în 17 septembrie 1882, la marele

concurs coral prilejuit de aniversarea unui secol de la declararea Timișoarei oraș liber regesc. Iată cum recepta evenimentul Braun Dezső, un reputat cronicar și muzicolog maghiar:

„Deja la apariția lui, neprevăzutul și noutatea îi aduce un promițător «să trăiască!», ce, după executarea în minunată armonie a corurilor românești, se transformă în aplauze furtunoase. Dirijorul, dascăl iscusit, a meritat cu drept cuvânt recunoștința publicului și a fost obligat să apară de două ori pe scenă. Ținuta demnă a coriștilor cu care s-a prezentat a fost extraordinară”.

Entuziast și sentimental, deopotrivă mândru, intuind efectul colosal produs asupra publicului germano-maghiar de țărani-artiști români, Pavel Rotariu scria, la rândul său:

„Corul plugarilor din Chizătău a produs un efect epocal; adică ceva neînchipuibil și nemaivăzut și auzit în Timișoara. Deja la apariția lor în sală au început aplauzele, căci și exteriorul lor era ceva încântător și impunător. Cu notele în mână, cu purtare demnă, cu tezanță serioasă, conduși de preotul lor, Lucian Șepețian, prezentau un grup pitoresc, încântător, ce a transpus întreaga societate într-un entuziasm nespus. La începutul producțiunii lor, mai mult ca cinci minute au fost nevoiți să aștepte domolirea aplauzelor, ce nu avură fine. Atunci, corul, nemaiputând aștepta, a început piesa «Junimea pariziană» în ton pianissimo. După primele acorduri, tumultul a trecut în altă extremitate: în tăcerea morții. Nu se mai auzea în public o singură răsuflare. Numai periferiile mai murmurau în șoapte de surprindere: «Schau nur schau, was die Walachen kennen!» (Uitați-vă, uitați-vă, numai, ce știu valahii!)”.

Cea de-a doua cupă de argint, sustrasă în 1989, a fost acordată Corului din Chizătău ca răsplată pentru obținerea premiului I, în 1888, la Lugoj, la concursul coral prilejuit de lucrările Adunării Generale a Societății pentru Fond de Teatru Român.

Două cupe de argint din vremuri de restriște pentru ființa națională, două momente glorioase, de fericită și luminoasă aducere-aminte, două documente inestimabile care atestă prezența urmașilor vechilor daci pe aceste meleaguri, prilej de meditație și învățătură pentru reprezentanții tinerei generații.

Dr. Mircea Rusnac

(Reșița)

Satul tirolezilor din Banat

În anul 1809, locuitorii regiunii Tirol din Austria s-au răsculat împotriva ocupației bavareze, impuse de către Napoleon după victoria obținută la 2 decembrie 1805 asupra Austriei la Austerlitz. Conduși de hangiu Andreas Hofer, ei au trebuit să dea piept atât cu bavarezii, care stăpâneau în mod formal regiunea, cât și cu trupele franceze ale mareșalului Lefebvre. Răscoala a fost înfrântă, iar Andreas Hofer împușcat. Supuși în continuare unei crunte reprimări din partea francezilor și a aliaților lor bavarezi, numeroși participanți la răscoală au fost nevoiți să recurgă la soluția emigrării de pe pământurile lor. Ei s-au adresat în acest sens împăratului austriac Francisc I, care le-a permis să se stabilească în Banat.

Clasă de școală în 1938.

Ajunși la Viena, cei care au ales să emigreze au primit pașapoarte și câte 50 de florini, deplasându-se apoi în Banat în trei grupuri, aflate în general sub conducerea unor foști lideri ai răscoalei. Astfel, primul grup a sosit în vara anului 1810, venind cu vaporul pe Dunăre, Tisa și Bega, sub conducerea lui Joseph Speckbacher, care fusese numărul 2 al răscoalei după Andreas Hofer, și a cumnatului lui Hofer, Peter Thalguter. Cele 25 de familii tiroleze ajunse atunci în Banatul timișan au refuzat inițial două oferte de a se așeza în câmpie, preferând un teren muntos, așa cum fuseseră obișnuite să trăiască înainte. Din acest motiv au ales o fâșie de teren situată între localitățile Fizeș și Doclin, obținând și aprobarea de a se așeza acolo din partea Administrației Camerale. Noii

veniți au fost instalați la început în Fizeș, iar din august 1810 a pornit construirea primelor case pe locul stabilit pentru familiile lor.

În septembrie 1810 a sosit în Banat și un al doilea grup de refugiați tirolezi, compus din 16 persoane, sub conducerea lui Jeremias Eisenstecken. În aceeași lună ei se aflau la Timișoara, unde au fost ajutați cu câte 30 de creițari și o măsură de pâine sau cu jumătate de măsură de grâu zilnic și cu câte 70-75 de florini pentru a-și putea cumpăra haine și ustensile casnice. Iar în primăvara lui 1811 a ajuns și cel de-al treilea grup, sub conducerea preotului Johann Mathias Stuefer. Componentii săi au fost adăpostiți în Măureni până la terminarea caselor de care aveau nevoie.

Grupa de dans în 1950.

Noua localitate care se ridica a fost numită la început Tiroler Dorf (Satul Tirol), apoi Tiroler Treue (Credința Tirolului), Neu-Tirol (Tirolul Nou) și Tyrol. Printr-o decizie a autorităților din 16 septembrie 1812, numele coloniei a fost stabilit Königsgnad (Bunăvoința Regelui), iar inaugurarea noii localități, care număra pe atunci 30 de case, a avut loc la 29 septembrie 1812. Printr-o patentă oficială, noii veniți au fost împroprietăriți, primind și alimente, porumb și orz pentru semănat și lemne de foc la prețuri avantajoase. Pentru prima dată ei au arat pământul în 1811, cea dintâi recoltă fiindu-le lăsată în întregime. Iar până în anul 1814 au fost ridicate 56 de case, cu anexele gospodărești necesare, precum și școală, farmacie, brutărie, fierărie, atelier pentru reparat căruțe, depozit de mărfuri etc. Localitatea astfel întemeiată a început să facă primii ei pași.

În documentarea pentru schițarea istoriei acestui sat bănățean ne-am folosit de articolul publicat de Rudolf Gräf

în Magazin istoric, nr. 11/1988, p. 22, intitulat *Răscoala lui Andreas Hofer și ecourile ei în Banat*, și de cartea lui Georg Hromadka, *Scurtă cronică a Banatului montan*, 1995. Însă cele mai multe informații le-am căpătat în mod direct de la Günther Friedmann, originar chiar din satul Tirol și locuind acum în Germania, care pregătește o monografie a acestei localități bănățene. Îi mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea cu care ni le-a pus la dispoziție.

Primii ani au fost dificili, mulți locuitori murind din cauza diferitelor boli existente în regiune. Tirolezii nici nu s-au putut adapta la noile condiții de viață, părăsind satul încetul cu încetul, cu începere deja din anul 1813. După înfrângerea lui Napoleon și revenirea regiunii Tirol sub autoritatea Austriei, majoritatea lor s-au reîntors în locurile de baștină. În 1818, preotul Stuefer a primit oferta de a se așeza la Timișoara. Cei plecați acolo împreună cu el au format Strada Tirolezilor din cartierul Elisabetin, azi Strada Ciprian Porumbescu. La începutul secolului al XX-lea, în satul Tirol mai exista numai familia Zauner, care se trăgea din coloniștii care au întemeiat localitatea.

Astfel, dacă în 1812 fuseseră 87 de familii în noul sat, acesta era în pericol acum să dispară. Prin urmare, printr-o decizie a Curții de la Viena din 16 iulie 1818, s-a admis ca în locul lor să se poată așeza și alți locuitori. În consecință, la Königsgnad au venit în 1823 coloniști din Boemia și Bavaria, în 1828 crașoveni din satele Rafnic și Iabalcea, iar în 1848 slovaci din Ungaria de sus. Viața localității a putut continua datorită acestor nou veniți. De la 1 ianuarie 1855, ea a fost inclusă în domeniile St.E.G., puternica Societate care a pătruns în zona muntoasă a Banatului.

Satul, care a fost redenumit Királykegye în 1888 și Tirol în 1927, a dispus încă din 1810 de un notariat. Prima biserică, o capelă, a fost în hambarul comunal în primăvara anului 1814. Actuala biserică romano-catolică a fost construită între anii 1847-1850, iar în 1896 s-a amenajat parcul din jurul său. De parohia Tirol aparțineau și filialele: Biniș, Brezon, Doclin, Ferendia, Forotic, Surduc, Berzovia și Fizeș.

Școala comunală a existat în perioada 1814-1908, din 1909 ea intrând în posesia statului. Primul dascăl, Christoph Wattmann, a venit din Dognecea, activând o lungă perioadă, din septembrie 1814 până în septembrie 1856. El era și instructorul primei formații muzicale din sat, înființată în 1814, până în 1848, perioadă în care aceasta a avut permanent 10-12 membri. Primul cor s-a constituit mai târziu, în 1888, fiind dirijat până în 1892 de Johann Brück.

Günther Friedmann ne-a făcut cunoscute și unele ocupații tradiționale ale locuitorilor satului Tirol. Una dintre acestea a fost creșterea viermilor de mătase, care s-a

practicat din momentul întemeierii localității. Mărturie stă un dud bătrân care a existat în curtea Primăriei și care se presupune că a fost plantat încă de primii coloniști tirolezi. Mai târziu, sericicultura a luat amploare, Eduard Spilka fiind primul locuitor care s-a ocupat cu exploatarea mătasei în anii 1852-1861. De asemenea, creșterea albinelor a fost începută de către învățătorul Andreas Mahler în anii 1870, fiind practică intens până astăzi.

Din 1909, prin Tirol trece și calea ferată Oravița-Reșița, care a fost finalizată după 16 ani de construcție. În 1910 a fost plantată o întreagă alee de salcâmi. Însă activitatea care a făcut cel mai bine cunoscut Tirolul în Banat și nu numai este creșterea viței de vie. Dintr-un protocol încheiat în anul 1810 rezultă că deja primilor sosiți le-au fost repartizate terenuri pentru plantarea viei, semn că această ocupație fusese practică de ei și până atunci. Situația se poate explica prin faptul că în rândurile coloniștilor se aflau și refugiați din Tirolul de sud, care astăzi aparține Italiei, și unde creșterea viței de vie era foarte răspândită. Mai târziu, în timpul U.D.R.-ului (anii 1930-1940), a fost construită cunoscuta cramă din Tirol, existentă și astăzi. Confiscată de stat în timpul colectivizării, podgoria din Tirol avea în perioada comunistă o suprafață totală de 437 ha. Tirolul a continuat să rămână una dintre cele mai cunoscute mărci de vinuri din Banat.

Satul mai deținea în trecut o măcelărie, o tâmplărie, o fierărie și chiar și o bancă. Viața locuitorilor a cunoscut de-a lungul timpului numeroase evenimente care au rămas în memoria satului. Astfel, în 1813 au avut loc mari inundații. În anii 1895-1900, unii locuitori au plecat în Statele Unite, în căutarea unei vieți mai bune. Doar puțini s-au mai întors. Tot la sfârșitul secolului al XIX-lea, întreaga plantație de viță de vie a fost distrusă de filoxeră, însă ea a fost refăcută deja înaintea începerii Primului Război Mondial. În anii 1920 au fost înființate noi formații de cor și de teatru, care au participat la întrecerile din regiune. Un asemenea festival a fost organizat chiar la Tirol în 1934.

Primii ani ai perioadei comuniste au lovit puternic localitatea. Toate bunurile oamenilor au fost luate în proprietatea statului. În 1945, mulți locuitori au fost deportați în Uniunea Sovietică, iar în 1951 în Bărăgan. Ulterior, au început să plece în Germania. Acum în Tirol mai există extrem de puțini germani. În locul celor plecați au venit alți locuitori, iar satul nu mai seamănă cu cel de dinainte. El a cunoscut astfel o evoluție conformă contextului general al regiunii, cu puține suferințe și multe coborâșuri. Însăși situația actuală a podgoriei este mai mult decât edificatoare. La aproape două secole de la înființarea sa, satul Tirol așteaptă încă o renaștere a frumoaselor sale tradiții.

Ing. Ioan Rancov

(Vinga)

Delegați vingani la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918

*„Pe-al nostru steag e scris Unire,
Unire-n cuget și-n simțiri”.*

Idealul tuturor românilor de a se uni într-o singură țară s-a născut cu mai bine de trei secole în urmă (anul 1600) și a gravitat, pe rând, în jurul a trei centre politice, economice, culturale și spirituale din Transilvania: Blaj, Sibiu și Arad. În acest sens, rolul intelectualilor români ai Școlii Ardelene, al cărturarilor iluminiști grupați în jurul școlilor confesionale din Ardeal, al românilor din Banat și Crișana, precum și al acelor din Țara Ungurească, a aprins flacăra înaltei trăiri naționale care a culminat cu înfăptuirea Marii Uniri de la Alba Iulia de la **1 decembrie 1918**. Această zi a devenit dată de reper al unității naționale și ziua de naștere a unei națiuni de sine stătătoare pe harta Europei.

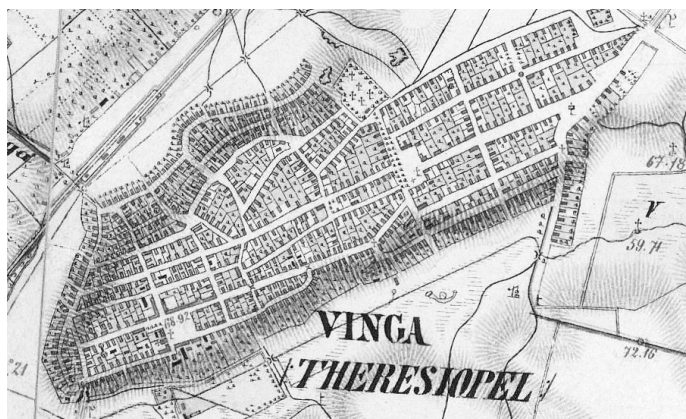

Vinga în prima ridicare topografică (iozefină), 1769-1772.

Nu intru în amănunte pentru a descrie etapele intermediare, premergătoare înfăptuirii acestui deziderat al tuturor ce trăim pe aceste meleaguri pe care suntem hărăziți să trăim sub ocrotirea bunului Dumnezeu. Aceste etape care s-au parcurs până la Marea Unire au fost descrise în literatura de specialitate de numeroși istorici și analiști. În acest context eu mă voi rezuma doar la participanți vingani, delegați la Marea Adunare de la Alba Iulia.

Pentru a ajunge la acest punct culminant să prezentăm situația Vingai în acea perioadă. Izbucnirea primei conflagrații mondiale majore cunoscută în istoria

omenirii în anul 1914 a prins și orașul Vinga cu participarea aproape a 500 de tineri și bărbați – cuprinși între vârsta de 18 și 42 de ani. Bilanțul trist al pierderilor de vieți omenești s-a ridicat la **103 morți** și dispăruți. Din actualul județ Arad, din statistica arhivelor militare ale județului Arad, în acest prim măcel de masă cunoscut în istorie, sunt înregistrați 75.552 morți, din care 73.838 din armata austro-ungară și 1.714 din armata română.

Vinga în a doua ridicare topografică (franciscană), 1806-1869.

Ca să ajungem la Marea Unire, trebuie evidențiat meritul Aradului, care a preluat rolul de frunte al mișcării politice a românilor din monarhia habsburgică. Astfel, la Arad a fost preluată ștafeta după decapitarea conducerii Partidului Național Român din Transilvania, Banat și Ungaria, ca urmare a procesului memorandiștilor din 1892-1894. Oamenii politici și intelectualii arădeni se vor ocupa de apărarea drepturilor naționale și culturale ale locuitorilor acestui ținut. Ca instituții și publicații ce apărau aceste drepturi legitime ale românilor pot fi enumerate:

– **Episcopia Ortodoxă a Aradului, Orăzii Mari, Ienopolei, Hălmagiului și părților anexe din Banatul timișan** – care, cu protopopii, preoții și învățătorii școlilor confesionale, asigurau legătura firească între elite și popor. Revista „**Biserica și Școala**”, editată de tipografia diecezană încă din anul 1879, era difuzată pe toată întinderea eparhiei.

– **Preparandia** arădeană funcționa încă din anul 1812 și pregătea învățătorii și preoții pentru toată partea de vest a teritoriilor locuite de români.

– **Banca „Victoria”** din Arad era cea de-a doua instituție de credit românească din monarhia habsburgică (după „**Albina**” din Sibiu) al cărei director, Nicolae Oncu, fusese coleg de facultate cu Mihai Eminescu și Ioan Slavici.

– **Ziarul „Albina”** era o publicație românească susținută de familia Mocioni și apărea la Viena sub conducerea lui Vincențiu Babeș.

– **Ziarul „Tribuna Poporului”**, care începând din 15 decembrie 1896 va susține în paginile sale promovarea ideilor naționale ale unor mari scriitori și gânditori români.

– **Ziarul „Românul”**, care apare începând cu 1 ianuarie 1911, va fuziona cu „**Tribuna**” în anul următor (1912). În paginile ziarului se vor redacta cele mai novatoare idei naționale conforme cu marile prefaceri contemporane europene ale acestei epoci care impuneau, la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea, identificarea granițelor etnice cu granițele politice. Astfel, **Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop și Ioan Suciu**, denumiți și **corifeii Marii Uniri**, vor coordona acțiunile premergătoare actului istoric de la 1 Decembrie 1918, încununând glorios această perioadă de un sfert de veac, în care Aradul a fost capitala politică a românilor din monarhia habsburgică.

Această stare de spirit de trezire a conștiinței naționale a fost amplificată de eșecurile armatelor austro-ungare în război care a dus, în final, la dezmembrarea imperiului austro-ungar și, astfel, la necesitatea emancipării neamului românesc în Ardeal și Banat. O declarație de autodeterminare a românilor a fost citită în Dieta din Budapesta la data de 18 octombrie 1918 de deputatul **dr. Alexandru Vaida Voievod**. Se cerea ca națiunea română să fie considerată națiune politică egală cu alte națiuni, dreptul la autodeterminare al popoarelor din imperiu. Se creează astfel „**Marele Sfat**” care, mutat la Arad, a decis la 5/18 noiembrie 1918 să fie convocată Marea Adunare Națională la Alba Iulia pentru ziua de 1 decembrie 1918.

Ca urmare a acestei decizii se întocmesc listele de delegați cu drept de vot din circumscripțiile electorale care vor participa la Alba Iulia la 1 decembrie 1918 pentru a vota Unirea cu România. Astfel, au fost prezenți la Alba Iulia **1.228 delegați** cu drept de vot, din care **539 deputați de drept** și **689 deputați aleși** în 130 circumscripții electorale folosite în 1910 după normele sufragiului universal (**Marea Unire de la 1 Decembrie 1918. Biblioteca Despărțământului București al Asociațiunii „Astra”, București 1 decembrie 1943**). Din Vinga, care făcea parte din comitatul Timiș, cu drept de vot au fost **protopopul dr. Patrachie Țucra** și **avocatul dr. Traian Șincai** – care a fost ales din partea cercului electoral **Cocota** (Orcyfalva, Orțișoara). Din actualul județ Arad au fost în total 127 de deputați, din care 53 deputați de drept și 74 deputați aleși (**Dan Demșea: Delegații arădeni la Adunarea Națională de la Alba Iulia – antecedente biografice ale unor categorii socio-profesionale, în „Ziridava”, XVIII, Arad, 1993, p. 271-283**).

Deosebit de relevant ar fi studiul compoziției socio-profesionale a tuturor celor 127 de delegați la Marea Adunare. Astfel: 35 erau proprietari agricoli (țărani), 27 erau clerici, 18 avocați, 15 cadre didactice, 10 militari,

5 funcționari, 3 ziariști, 3 cadre medicale, 2 meseriași, 2 muncitori (tipografi), un inginer, un student, două casnice și 3 elevi. Dintre cei domiciliați în Arad cei mai mulți erau avocați (aproape jumătate dintre avocații delegați), urmați de cadrele didactice (peste o treime) și clerici (o cincime).

În convocatorul pentru Adunarea Națională la punctul 12 se preciza că fiecare cerc electoral, în care locuiesc români, va trimite **5** reprezentanți (delegați) la Alba Iulia. De aceea în **Credenționalul** cercului electoral **Cocota** ținut în 23 noiembrie 1918 apar numele celor 5 delegați, după cum urmează:

- Dr. **Traian Șincai** – avocat, Vinga
- **Nicolae Vulpe** – paroh, Jadani
- **Vichentie Radu** – paroh, Satchinez
- **Nicolae Lăzărescu** – econom/țăran, Jadani
- **George Bărbăntu** – econom/țăran, Bărbăntu

Dr. **Patrichie Țiucra** s-a născut în anul 1884 la Vașcău (jud. Bihor), în anul 1908 a absolvit studiile teologice la Arad, după care a studiat Dreptul la Universitatea din Cluj – unde și-a susținut și doctoratul. A fost protopop la Vinga (și Semlac) după care a fost transferat ca protopop la Timișoara. Aici, activitatea sa rodnică s-a concretizat prin edificarea, până la ultimele detalii, a bisericii catedrale episcopale/mitropolitane în parohia Timișoara-Cetate, construcție începută în anul 1936 și târnosită la 6 octombrie 1946. Nu trebuie omis nici aportul pentru realizarea construcției bisericii ortodoxe române la Vinga în 1925-1926. Valoros exponent de elită al altarului, a fost venerat pentru meritele sale și drept recunoștință urmașii i-au ridicat un monument funerar în cimitirul central al orașului Timișoara.

Despre dr. **Traian Șincai** aflăm că avea 47 de ani în anul 1918, era originar din Valea Vinului (jud. Maramureș) și a venit de la Oradea – unde avusese legături cu avocatul Aurel Lazăr. Își începe cariera profesională la Ineu, figurând ca stagiar la avocatul Gheorghe Feier în cursul anului 1896. Aproximativ prin anul 1908 se stabilește la Vinga (pe atunci în comitatul Timiș) – unde funcționa o judecătorie înființată încă de la ridicarea localității la rangul de oraș regesc (1 august 1744) din vremea împărătesei Maria Theresia.

Referitor la delegații pentru Marea Adunare de la Alba Iulia trebuie menționat și **Sava Traian Seculin** ales în cercul electoral Aradul Nou din localitatea Sănnicolaul Mic (atunci aparținea de județul Timiș). Acesta a ajuns protopop la Vinga (1926-1937) după transferul protopopului dr. Patrichie Țiucra la protopopiatul Timișoara.

Însufleții de idealul tuturor românilor sub același drapel, luând exemplul fraților din Basarabia care s-au unit cu România încă din **27 martie 1918**, Consiliul Național Român întrunit la Arad a întocmit un proiect de Rezoluțiune prin care națiunea română din Ungaria, Banat și Transilvania să se unească cu Țara mamă. Acest proiect

s-a zămislit în casa dr. **Ștefan Cicio Pop** și a fost citit în Adunarea Națională de la Alba Iulia de **Vasile Goldiș**.

Discursul memorabil pe marginea ideilor conținute în rezoluție citit de Vasile Goldiș a fost publicat în ziarul „**Românul**”, **VII, 1918, nr. 20** (20 noiembrie/3 decembrie), p. 4. Această misiune i s-a încredințat lui datorită calităților oratorice și publicistice deosebite pe care le avea. El era cunoscut în Europa și de opinia publică din monarhia austro-ungară pentru ideile și ținuta sa democratică, fiind un militant pentru realizarea unui stat român unitar și susținător al egalității în drepturi a naționalităților conlocuitoare în Transilvania și Banat.

Declarația de Unire a fost citită pe Platoul Romanilor la Alba Iulia, la **1 decembrie 1918**, într-o zi de duminică, în fața celor peste 100.000 de oameni și în prezența celor 1.228 delegați (deputați) cu drept de vot. Aici se cuvine de amintit că în rândul mulțimii entuziaste s-au aflat și patru oameni din Vinga – doi de naționalitate română (Pavel Bereneanș și Ion Lazăr) și doi de naționalitate bulgară (Ioan Manușov și Matei Petrov). Prin acest gest s-a demonstrat că, deși atunci populația din Vinga era majoritar bulgară - aceasta s-a solidarizat cu interesele naționale ale românilor din Banatul timișan. Declarația Unirii a fost citită, în același timp, de către șapte persoane ca să poată fi auzită de toți cei prezenți: episcopul dr. **Iuliu Hossu** – episcop de Gherla, dr. **Iuliu Maniu** – avocat de Blaj, prof. **Vasile Goldiș** – profesor, secretar consistorial Arad, dr. **Miron Elie Cristea** – episcop de Caransebeș, dr. **Alexandru Vaida Voievod** – proprietar la Olpret, dr. **Aurel Lazăr** – avocat la Oradea Mare și **Gheorghe Pop de Băsești** – președintele Partidului Național Român din Transilvania.

Într-o atmosferă entuziastă și cu însuflețire patriotică cei prezenți au votat în unanimitate unirea tuturor românilor într-o singură **ȚARĂ**. Consfințirea Unirii este o zi istorică pentru poporul român ! Cântecul patriotic „**Deșteaptă-te române!**” a fost cântat și a răsunat în mulțime: acest cântec a devenit după revoluția din anul 1989 imnul național al României. Se adevăresc astfel spusele lui **George Călinescu** (1899-1965): „În viață izbânzile sunt strâns legate de chinuri și osteneți”. Poporul român a izbândit la **1 decembrie 1918!**

Adunarea Națională s-a terminat cu o slujbă religioasă oficiată de episcopul **Ioan Ignatie Papp** (1903-1925) al Aradului – care îndeplinea și funcția de locțiitor (provizoriu) mitropolit al Transilvaniei. Generalul George Mărculescu a dus Declarația la București și a dat-o regelui Ferdinand. Astfel s-a încheiat acest mare deziderat al românilor – inițiat cu peste trei veacuri în urmă de voievodul Mihai Viteazul de a strânge sub un singur stindard toți vorbitorii de aceeași limbă și simțiri naționale. Năzuința de veacuri a românilor s-a împlinit atunci, la **1 decembrie 1918!**

Dr. Tiberiu Ciobanu

(Timișoara)

Despre Vasile Maniu la aniversarea a 195 de ani de la nașterea lui

Personalitate marcantă a vieții sociale și culturale românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Vasile Maniu a văzut lumina zilei în 18 decembrie 1824, la Lugoj, localitate de care va fi legat suflătește în întreaga lui viață. A urmat școala românească din orașul natal, apoi tot aici școala germană, iar

studiile secundare le-a efectuat, probabil, la noul gimnaziu, înființat în Lugoj, în anul 1836. Unii biografi susțin că și-ar fi continuat școala la Arad și la Timișoara (Ioan B. Mureșianu, *Vasile Maniu*, în „Luceafărul”, Timișoara, martie 1940). Dar în matricolele unicului gimnaziu (cel piarist) din Timișoara nu figurează numele lui Vasile Maniu (Eusebiu Narai, *Academicianul bănățean Vasile Maniu*, în volumul *Oameni de seamă ai Banatului – Lucrările Simpozionului din Uzdin*, 21 aprilie 2001, Editura Augusta, Timișoara, 2002). Este sigur că a urmat cursurile Școlii Normale din Caransebeș (Traian Topliceanu, *Vasile Maniu*, în „Vestul”, nr. 52, Timișoara, 3 iulie 1930). Studiile universitare și le-a făcut la Universitatea din Pesta¹, unde a studiat dreptul și filosofia;

1 Pesta era, la acea epocă, un important centru urban din Ungaria, situat pe malul estic al Dunării, în partea opusă orașului Buda (ce era un centru urban maghiar de sine stătător, situat pe malul vestic al Dunării, și care fusese, timp de două secole [între 1361-1541], capitala Regatului Ungariei). Datând încă din Antichitate (inițial fiind o așezare celtică [adică întemeiată de celți, care au fost un foarte numeros grup de triburi războinice indo-europene așezate în mileniul I î.Hr. pe teritoriile de astăzi ale Franței, Belgiei, Elveției, Marii Britanii și Irlandei, în nordul Spaniei și Italiei, în regiunea cursului superior și mijlociu al Dunării și, pentru o anumită perioadă de timp, chiar și pe teritoriul țării noastre], după cucerirea romană aici a fost ridicată o puternică fortăreață [un castru], pe teritoriul și împotriva barbarilor, numit Contra-Aquincum [amplasat vis-à-vis de colonia

și-a luat diploma de absolvire în anul 1846. A început să scrie literatură în anii studenției, având o deosebită vocație pentru dramaturgie, care îl pasionase de pe când era elev, atunci jucând teatru de amatori pe scena improvizată a școlii din Lugoj. Pe parcursul vieții a publicat o seamă de piese de teatru, remarcându-se în epoca lui, îndeosebi cu creații dramatice de inspirație istorică. Acestea îi asigură un loc merituos în istoria teatrului românesc. După terminarea studiilor s-a întors la Lugoj. Aici s-a atașat grupului de tineri progresiști, influențați de ideile revoluționare ale lui Eftimie Murgu². În toamna anului 1847, Vasile Maniu s-a stabilit la București, unde a intrat în trupa de teatru a lui Costache Caragiale³, satisfăcându-și, astfel, romantica înclinație teatrală. Fiind o fire

romană Aquincum, oraș antic situat pe granița nord-estică a provinciei romane Pannonia, mai exact în Pannonia Inferior – en.wikipedia.org/wiki/Aquincum; ro.wikipedia.org/wiki/Pannonia_Inferior], așezare pe al cărei teritoriu s-a format și dezvoltat, începând din Evul Mediu, orașul Buda). În 1873, Pesta s-a unit cu Buda, ocazie cu care a luat ființă orașul Budapesta, noua capitală a Ungariei. În secolul XIX, Pesta și Buda au fost menționate și sub denumirea de „Pest-Buda” (ro.wikipedia.org/wiki/Buda; [ro.wikipedia.org/wiki/Pesta\[oraș\]](http://ro.wikipedia.org/wiki/Pesta[oraș])).

2 Jurist, profesor de filozofie, om politic și revoluționar pașoptist român bănățean ce a trăit între 1805-1870 și a fost deputat (fiind ales ca atare în circumscripțiile electorale Lugoj, Oravița și Făget) în Parlamentul revoluționar maghiar din timpul Revoluției de la 1848 (intrat în istorie sub numele de „Dieta de la Debrețin”), iar apoi (după ce, ca urmare a înăbușirii revoluției de către trupele imperiale austriece, va fi arestat în septembrie 1849 de către autoritățile habsburgice și închis până în octombrie 1853) avocat în Budapesta, unde se va și stinge din viață și va fi înmormântat în cimitirul Kerepesy. În anul 1932, osemintele sale au fost aduse în țară și reînhumate în capela cimitirului din Lugoj (ro.wikipedia.org/wiki/Eftimie_Murgu).

3 Actor, dramaturg și profesor de artă dramatică român ce a trăit între 1815-1877. El și și-a pus întreaga artă în slujba idealurilor progresiste, democratice ale Revoluției din 1848. Ion Luca Caragiale (dramaturg, nuvelist, pamfletar, poet, scriitor, director de teatru, comentator politic, ziarist și academician post-mortem român ce a trăit între 1852-1912 și pe care George Călinescu [critic, istoric literar, scriitor, publicist și academician român ce a trăit între 1899-1965 și este considerat drept o personalitate enciclopedică a culturii și literaturii române – ro.wikipedia.org/wiki/George_Călinescu] îl considera a fi cel mai mare dramaturg român și unul dintre cei mai importanți scriitori români (ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Luca_Caragiale) i-a fost nepot de frate (ro.wikipedia.org/wiki/Costache_Caragiale). Costache Caragiale și frații săi, Luca Ștefan Caragiale (tatăl lui Ion Luca Caragiale ce a trăit între 1812-1870 și, deși inițial a îmbrățișat și el arta dramatică, a fost avocat și magistrat) și Iorgu Caragiale (actor și dramaturg român ce a trăit între 1826-1894), erau de origine greacă sau aromână și s-au născut la Constantinopol (Istanbul), în Imperiul Otoman (ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Luca_Caragiale).

comunicativă și având o inteligență scilipitoare, nutrită de o bogată cultură, în capitală a cunoscut, în scurt timp, cele mai importante personalități ale culturii românești de aici. Era agreat de acestea, primindu-l bine în cercurile intelectuale de orientare progresistă, unde s-a bucurat de prețuire, ca actor, dar mai ales ca dramaturg. În piesele sale de teatru au fost sesizate ideile înaintate ale vremii, de emancipare socială și națională. În anul 1848 s-a alăturat lui Nicolae Bălcescu⁴, C. A. Rosetti⁵ și celorlalți militanți pentru libertate și progres social, potrivit suflului revoluționar european al acelei epoci. Un moment special al biografiei sale este legat de faptul că, în anul 1849, el a făcut legătura între Eftimie Murgu și Nicolae Bălcescu. Fiindcă fusese implicat în mișcarea revoluționară din Banat, lui Vasile Maniu i s-a impus să părăsească Țara Românească și să treacă în Transilvania. Aici a lucrat pe lângă Comitetul de apărare națională de la Sibiu, care sprijinea acțiunea militară a lui Avram Iancu⁶. Comitetul respectiv l-a însărcinat cu diverse misiuni, între care, una administrativ-juridică, anume aceea de notar districtual al Făgărașului (Traian Topliceanu, *op. cit.*). După înfrângerea Revoluției de la 1848-1849, Vasile Maniu a revenit în Banat, unde autoritățile de stat austriece l-au numit comisar cercual în Caraș, iar în anul 1855 a avut funcția de notar în cercul Herendăști. În anul 1859 s-a stabilit definitiv la

4 Om politic, istoric, economist, scriitor și gânditor democrat-revoluționar român ce a trăit între 1819-1852 și a fost unul dintre conducătorii Revoluției de la 1848 din Țara Românească. Mare scriitor politic, el a lăsat posterității o seamă de lucrări valoroase, precum *Românii sub Mihai-Voievod Viteazul*, *Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei până acum*, *Mersul revoluției în istoria românilor* etc. (*Dicționar enciclopedic*, vol. I, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 191-192).

5 Constantin Alexandru Rosetti a fost un om politic și publicist român ce a trăit între 1816-1885. El s-a numărat printre conducătorii Revoluției de la 1848 din Țara Românească și ai luptei pentru Unirea Principatelor Române (ro.wiki-pedia.org/wiki/Constantin_A._Rosetti).

6 Avocat și revoluționar român ardelean ce a trăit între 1824-1872 și a jucat un rol important în Revoluția de la 1848 din Transilvania. A fost conducătorul de fapt al Țării Moșilor în anul 1849, comandând armata românilor transilvăneni, în alianță cu armata austriacă, împotriva trupelor revoluționare ungare aflate sub conducerea lui Lajos Kossuth (ce a trăit între 1802-1894 și a fost un revoluționar maghiar, conducător „de facto” al Ungariei în timpul Revoluției de la 1848 [ro.wikipedia.org/wiki/Lajos_Kossuth])). S-a născut în Munții Apuseni într-o familie de țărani moși înstăriți. Cel dintâi strămoș cunoscut al lui Avram Iancu este Gheorghe Iancu, preot ortodox în satul Vidra de Sus, participant la Marea răscoală țărănească din Transilvania (1784-1785), condusă de Horea (1731-1785), Cloșca (1747-1785) și Crișan (1733-1785), fiind rudă cu cel dintâi (ro.wikipedia.org/wiki/Avram_Iancu).

București. În perioada petrecută în Banat, după Revoluția din 1848-1849, Vasile Maniu a elaborat și a publicat opera fundamentală a vieții sale, prin care aduce o contribuție importantă la dezvoltarea istoriografiei românești. Aceasta este intitulată *Disertațiune⁷ istorico-critică și literară tractându despre originea românilor din Dacia Traiană* și a apărut la Timișoara în anul 1857. *Disertațiune istorico-critică...*, studiu amplu, de 645 pagini, „înseamnă un progres istoriografic prin concepte și metodologie de lucru” – precizează istoricul timișorean Victor Neumann, monografistul lui Vasile Maniu, care este de părere că studiul respectiv ar trebui să fie repus în circuitul științific (Victor Neumann, *Vasile Maniu. Monografie istorică*, Editura Facla, Timișoara, 1984). La vremea apariției sale, lucrarea *Disertațiune istorico-critică și literară tractându despre originea românilor din Dacia Traiană* a stârnit, pe bună dreptate, un entuziast interes din partea specialiștilor și a publicului cititor, pentru că autorul aducea contribuții însemnate în privința originii poporului român, într-o sinteză modernă, susținută de o bună armătură științifică, bazată pe o temeinică teorie a istoriei. Vasile Maniu are merite remarcabile și în abordarea teoretică a problemei naționale, îndeosebi în definirea – notabilă pentru acea vreme – a conceptului de națiune română. Acestui aspect i-a consacrat un studiu de 72 de pagini, pe care l-a publicat în anul 1867. Se numește *Unitatea latină sau cauza română în procesul naționalităților din punctul de vedere juridic și politic*. Lucrarea aceasta împreună cu studiul *Misiunea Occidentului latin în Orientele Europei*, publicat în anul 1869, i-au adus o faimă de om de știință și pe plan european. La această afirmare științifică a contribuit și faptul că *Misiunea ...* a apărut și într-o limbă de circulație universală, anume în cea franceză. Ambele lucrări au produs, la vremea lor, multă vâlvă. *Unitatea latină sau cauza română ...* a fost interzisă în Monarhia Austro-Ungară, dar a pătruns, totuși, clandestin, și acolo, putând fi cunoscută și prețuită astfel de intelectualitatea românească din Imperiu. În anul 1876, Vasile Maniu a fost ales membru titular al Societății Academice Române. El a decedat la 10 martie 1901. Opera (selectiv): *Disertațiune istorico-critică și literară tractându despre originea românilor din Dacia Traiană*, Timișoara, 1857, 645 p.; *Unitatea latină sau cauza română în procesul naționalităților din punctul de vedere juridic și politic*, București, 1867, 72 p.; *Misiunea Occidentului latin în Orientele Europei*, Tipografia C. A. Rosetti, București, 1869, 84 p.; *Zur Geschichtsforschung*

7 Disertație, adică expunere (scrisă sau orală) în care se tratează o problemă dintr-un domeniu oarecare în mod științific și amănunțit. Expunere asupra unei chestiuni, asupra unei opere etc. în care se dezvoltă o idee filozofică sau morală (dexonline.ro/definiție/disertațiune; dexonline.ro/definiție/disertație).

über die Rumänen. Historischkritische und ethnologische Studien, Reschitza, 1884, 185 p.; *Studii asupra scrierii profesorului Dr. I. Jung, intitulată: Romanii și românii în țările dunărene. Studii istorico-etnografice*, București 1878, 89 p.; *Mișcarea literaturii istorice în România și în străinătate în anul 1879*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tom. II, sect. I, București, 1880, p. 258-273; *Românii în literatura străină. Studii istorico-critice și etnologice cu un memoriu asupra mișcării literaturii istorice în străinătate și la noi, urmată în decursul anilor 1880 și 1881*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tom. IV, sect. II și extras, București, 1881, 166 p. Referințe: Iosif Vulcan, *Vasile Maniu*, în „Familia”, nr. 1, 1872, p. 1; Vasile Gr. Pop, *Conspect asupra literaturii române și scriitorilor ei de la început și până astăzi în ordine cronologică*, București, 1876, p. 170-171; C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, tom. III, Sibiu, 1904, p. 1188; Traian Topliceanu, *Vasile Maniu*, în „Vestul”, nr. 56, Timișoara, 3 iulie 1930; Ioan B. Mureșianu, *Vasile Maniu*, în „Luceafărul”, nr. 3, Timișoara, martie 1940; Aurel Cosma, *Prin Timișoara de altădată*, Editura Facla, Timișoara, 1978, p. 55-57; Victor Neumann, *Vasile Maniu. Monografie istorică* (Prefață de Paul Cornea), Editura Facla, Timișoara, 1984; Eusebiu Narai, *Academicianul bănățean Vasile Maniu*, în volumul *Oameni de seamă ai Banatului*, Editura Augusta, Timișoara, 2002, p. 115-119; Tiberiu Ciobanu, *Vasile Maniu (1824-1901). Contribuția academicianului Vasile Maniu la dezvoltarea istoriografiei române*, în volumul *Viața academică din Banat (1866-2006)*, Editura Orizonturi Universitare, Timișoara, 2006, p. 251-254; Idem, *Vasile Maniu*, în *Istoriografia românească de la începutul secolului al XIX-lea până la Marea Unire privitoare la Evul Mediu bănățean*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2008, p. 73-90, 284-288; Idem, *Aniversare 185. Vasile Maniu (1824-1901)*, în „Columna 2000”, serie nouă, Anul X, nr. 39-40 (iulie-decembrie), Editura Eurostampa, Timișoara, 2009, p. 92-93; Idem, *Vasile Maniu (1824-1901)*, în *Cărturari români cu preocupări referitoare la istoria medievală a Banatului. Cuprinderi biobibliografice*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 46-51, 159-161; Idem, *Vasile Maniu*, în *Istoriografia românească din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea referitoare la Banatul medieval*, vol. I-II, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 109-122 (vol. I), p. 217-221 (vol. II); Idem, *Comemorare 110. Vasile Maniu (1824-1901)*, în „Columna 2000”, Serie nouă, Anul XII, nr. 45-46 (ianuarie-iunie), Editura Eurostampa, Timișoara, 2011, p. 86-87; Adina Laura Nasta, *Aniversare 190. Vasile Maniu (1824-1901)*, în „Columna 2000”, Serie nouă, Anul XV, nr. 59-60 (iulie-decembrie), Editura Eurostampa, Timișoara, 2014, p. 71-73.

Prof. dr. Dragoș Curelea
(Sibiu)

Coordonate succinte privind activitatea mitropolitului Antim Ivireanu în vremea domniei lui Constantin vodă Brâncoveanu

În sfera ierarhilor de seamă și certă valoare care au făcut notabile lucruri și fapte în istoria noastră românească, cu precădere în cea bisericească, se evidențiază de departe mitropolitul Țării Românești, Antim Ivireanu. De origine georgiană, născut în Iveria (astăzi în Georgia) în anul 1650, fiu al lui Ioan și Maria, a primit la botez numele de Andrei. În tinerețea sa a căzut sclav în

măinile turcilor, care l-au dus la Istanbul, pentru a-l vinde la târgul de robi. După ce a reușit să scape din sclavie, a trăit ca frate-călugăr în prejma Patriarhiei ecumenice, loc în care a deprins câteva meșteșuguri precum lucrarea broderiei, pictura pe sticlă, lemn și perete, respectiv sculptura în lemn¹. Tot aici, viitorul mitropolit a învățat cu sârg limba greacă, arabă și turcă. Este aceasta perioada în care fratele Andrei s-a și călugărit, fiind primit în cinul monahal.² Adus în Țara Românească, în jurul anului 1690, din dispoziția voievodului Constantin Brâncoveanu. Ajuns aici, a deprins tainele tiparului de la fostul eposcop al Hușilor, Mitrofan,³ care în acea perioadă conducea tipografia domnească din București. Inițial tipograf la Snagov, apoi ieromonah, episcop de Râmnic și în cele din urmă mitropolit al țării, Antim Ivireanu a urcat prin meritele sale treptele ierarhiei religioase din Țara Românească. La 1691, a tipărit o carte

1 Victor Brătulescu, *Antim Ivireanu miniaturist și sculptor*, în *Biserica Ortodoxă Română*, (în continuare se va cita prescurtat: B.O.R.), anul LXXIV, nr. 8-9, 1965, p. 679-688.

2 Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Galați, Editura Episcopiei Dunării de Jos, 1996, p. 219.

3 Eugen Negrici, *Antim, logos și personalitate*, București, Editura Minerva, 1971, p. 54; Ion Rămureanu, *Antim Ivireanu, luptător pentru ortodoxie*, în B.O.R., anul LXXIV, nr. 8-9, 1965, p. 831-833.

în limba greacă, pe care semna: Antim ieromonah. În urma alegerii dascălului său Mitrofan ca episcop al Buzăului, Antim a devenit conducătorul tiparniței domnești din București. A ostenit aici până în 1694, tipărind alte trei cărți, dar mai ales o Psaltire românească, cu versurile compuse de el în cinstea domnitorului Constantin Brâncoveanu, semn că învățase, așa cum se cuvine, limba țării⁴. Doi ani mai târziu, Antim din Iviria se afla la Snagov, unde a înființat o altă tipografie domnească, fiind egumen al acestei mănăstiri. La conducerea acestei tipografii s-a aflat până în anul 1701, prin strădaniile sale fiind publicate un număr de 15 cărți, dintre care 5 în limba română. A tipărit în această perioadă în principal *Liturghierul greco-arab* în 1701, necesar credincioșilor ortodocși din îndepărtatele Patriarhii ale Antiohiei și a Alexandriei, înscriindu-se aici în linia activităților de politică externă, derulată de voievodul Constantin Brâncoveanu, prin ajutorarea ortodoxiei din Orient. Aici, la Snagov, a educat o seamă de tineri în tainele tiparului, între aceștia remarcându-se Mihail Ștefan, care a tipărit mai târziu cărți de cult la Alba Iulia și chiar în Georgia, la Iviria, țara natală a viitorului episcop și mitropolit.

Reîntors în București, în 1701, va continua la tipografia de aici șirul tipăriturilor, imprimând un număr de 15 cărți, dintre care s-au remarcat *Ceaslovul greco-arab*, altă carte esențială pentru credincioșii din Orient. Tot acum a publicat *Noul Testament* în limba română și o serie de alte cărți.⁵ Calitățile sale și meritele proprii, deloc puține, l-au făcut vrednic în ochii domnitorului de a fi propus și de a fi ales ca vlădică al Râmnicului, la 16 martie 1705. Așezat în scaunul episcopal de la Râmnic, Antim Ivireanu a adus acolo tipografia de la mănăstirea Snagov, punând temeiurile primei tiparnițe din Râmnic. În decursul celor trei ani în care a păstorit credincioșii ortodocși din episcopia Râmnicului, a tipărit un număr de 9 cărți, dintre care trei în limba română și alte trei în slavo-română, toate având un caracter religios, fiind cărți pentru desfășurarea slujbelor în biserică, între care s-au detașat: *Liturghierul cu Molitvelnicu* – primele ediții în limba română⁶.

După o păstorire de numai câțiva ani la Râmnic, are loc o nouă schimbare în viața lui Antim Ivireanu. Și anume, în urma morții mitropolitului Teodosie al Țării

Românești, în 27 ianuarie 1708, după o păstorire de 40 de ani, acesta lăsa prin testament scris și recomanda ca viitor mitropolit pe Antim, episcopul de Râmnic, socotind că vlădica acesta este cel mai vrednic dintre toți pentru a urca treptele scaunului mitropolitan. A fost ales ca mitropolit și înscăunat cu acordul domnitorului Constantin Brâncoveanu, în ziua de 22 februarie 1708, în Duminica Ortodoxiei, fiind de față la învrednicirea și înscăunarea sa ca mitropolit atât Patriarhul Ierusalimului, cât și cel al Alexandriei. Cu acest prilej de seamă, Antim, mitropolitul, a susținut o vie și ardentă cuvântare privind misia sa și îndatoririle preoțimii, arătând prin aceasta care erau de fapt obiectivele păstoririi sale în scaunul de mitropolit în Țara Românească.⁷

Biserica Patriarhiei, București.

În activitatea sa de Mitropolit al Ungro-Vlahiei, a dovedit vii calități de păstor religios, de predicator și de bun patriot, dovedind a înțelege complicata politică a domnitorului și semnele epocii, atunci când marile puteri vecine din epocă erau deja implicate în problema orientală, vizând moștenirea teritoriilor balcanice ale Imperiului Otoman de către puterile creștine: Rusia și Austria. Antim Ivireanu este acela care pus bazele tipografiei din Târgoviște, în care au apărut 18 cărți, dintre care 11 în limba română. S-au evidențiat de la bun început scrierile românești, având caracter religios, precum: *Psaltirea*, *Octoihul*, *Liturghierul*, *Molitvelnicul*, *Catavasierul*, *Ceaslovul* și *Pildele filosofoști*. Acum este perioada în care se remarcă o creștere a numărului de cărți tipărite în limba română. Trebuie reținută, de asemenea, și ideea esențială potrivit căreia: mitropolitului Antim Ivireanu îi revine meritul de a fi introdus pentru totdeauna limba română

⁷ Antonie Plămădeală, *Dascăli de cuget și simțire românească*, București, Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981, p. 94; Emil Săvoiu, „Capetele de poruncă” ale lui Antim Ivireanu, în *B.O.R.*, anul LXXIV, nr. 8-9, 1965, p. 1005-1006.

⁴ Virgil Căndea, *Stolnicul între contemporani*, Editura Științifică, București, 1971, p. 63; Damian P. Bogdan, *Viața lui Antim Ivireanu*, în *B.O.R.*, anul LXXIV, nr. 8-9, 1965, p. 689-690.

⁵ Ion Rămureanu, *Antim Ivireanu, luptător pentru ortodoxie*, în *B.O.R.*, anul LXXIV, nr. 8-9, 1965, p. 833.

⁶ Stelian Izvoranu, *Mitropolitul Antim Ivireanu, sfântuitor și îndrumător pentru preoți și duhovnici*, în *B.O.R.*, anul LXXIV, nr. 8-9, 1965, p. 971-981, Alexandru, I. Ciurea, *Antim Ivireanu, predicator și orator*, în *B.O.R.*, anul LXXIV, nr. 8-9, 1965, p. 775-776.

în slujba bisericească.⁸ În anul 1715, mitropolitul Antim hotărâ mutarea tipografiei din Târgoviște, la București. Tot aici înființă o nouă tipografie la mănăstirea ctitorită de el, a Tuturor Sfinților. Ambele tipografii au publicat câte o carte până la moartea sa. În totalul activității sale, puse în slujba ortodoxiei și a afirmației culturale a românilor, trebuie să amintim că s-au tipărit în Țara Românească un număr de 63 de cărți, dintre care 38 scrise de mitropolit sau sub directă sa îndrumare, celelalte dintre acestea fiind editate și publicate de către discipolii săi în meșteșugul tipăririi.

Din totalul acestor 63 de cărți, un număr de 21 au fost scrise în limba română. Aici este extrem de important și trebuie să punctăm că un număr de patru cărți scrise în limba română, de însuși Antim din Iviria. Acestea fiind: *Învățătura pe scurt pentru taina pocăinței*, apărută la Râmnic în 1705, urmată de *Învățătura bisericească la cele trebuincioase și mai de folos pentru învățătura preoților*, apărută la Târgoviște în 1710, alta fiind *Capete de poruncă la toată ceata bisericească*, ce vedea lumina tiparului tot în Târgoviște în 1714, respectiv *Sfaturi creștine politice către domnitorul Ștefan Cantacuzino*, redactată în limba greacă și tipărită în București în 1715⁹.

Însuși marelui mitropolit îi datorăm ilustrarea tipăriturilor sale cu gravuri, unele dintre acestea fiind întocmite cu o artă și măiestrie deosebită și inegalabilă. Tot marelui exarh îi datorăm o lucrare interesantă rămasă în manuscris și anume: *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, care cuprinde în paginile sale un număr de 503 portrete în medalion, cu diferite personaje biblice, 3 schițe și 8 desene; toate acestea denotă calități artistice deosebite cu care mitropolitul era înzestrat. Tot de la acest exarh al plaiurilor Țării Românești, ne-au rămas didahiile sale – acestea fiind de fapt culegeri de predici și învățături care urmăreau zidirea sufletească a enoriașilor săi prin cuvântul atât scris, cât și rostit. Până astăzi, istoria bisericească pune la loc de cinste predicile marelui mitropolit, denumite, didahii, în care acesta osândește, de la înălțimea anvonului, felurile și deloc puținele păcate ale epocii sale, îndeobște pe cele ale marii boierimi, ceea ce inevitabil i-a atras nemulțumirea din partea acestei categorii sociale. Sunt cunoscute din epoca sa un număr de 28 de predici, pe care mitropolitul le-a rostit cu ocazia diferitelor duminici și sărbători, cât și un număr de 7 cuvântări rostite cu diferite ocazii¹⁰, toate acestea relevând un mitropolit văzut ca un

om cu o cultură deosebită. Într-ale sale predici, acest ierarh nu a fost câtuși de puțin influențat fie direct, fie indirect, de către alți predicatori din epoca sa. Predicile sale sunt, deopotrivă, bine gândite, originale și, mai ales, legate de realitățile vremii și ale epocii sale¹¹.

Mitropolitul a fost ctitorul mănăstirii cu hramul Toți Sfinții din capitala Țării Românești, actualmente denumită, Mănăstirea Antim, edificată de el în perioada 1713-1715, după o serie de planuri întocmite de sine. Pentru această ctitorie a sa, a întocmit și scris un așa-numit așezământ religios, care nu este altceva decât un testament cu prevederi pentru ajutoararea copiilor săraci, cât și a oamenilor sărmani. Toți aceștia, în accepțiunea mitropolitului, dornici să învețe carte. Ierarhul Țării Românești s-a îngrijit în mod direct și de ortodoxii români din Ardeal; el încă din perioada 1699-1703, când era doar tipograf, trimitea la Alba Iulia pe fostul discipol Mihail Ștefan (Iștvanovici), care a tipărit în Bălgradul voievodal a lui Mihai Viteazul două cărți pentru folosul sufletesc al românilor ardeleni. Câțiva ani, în urma unirii religioase (și constituirii religiei greco-catolice) de la Alba Iulia, săvârșită de mitropolitul Athanasie Anghel, în 1701, mitropolitul Antim Ivireanu trimitea, în mai multe rânduri, scrisori de susținere către românii din Șcheii Brașovului, îndemnându-i pe aceștia să rămână statornici în ceea ce privește dreapta credință ortodoxă, hirotonisind deopotrivă atât preoți, cât și diaconi, de ambele părți ale Carpaților. Mitropolitul, așa cum am relevat mai sus, a sprijinit, prin cărți scrise, compatrioții săi din Iviria, trimițând la Tbilisi, în Georgia, pe discipolul său, Mihail Ștefan, care a publicat în capitala statului georgian o serie de cărți în limba georgienilor. Pe fondul mai vechilor sale nemulțumiri față de Imperiul Otoman, mitropolitul Antim a fost în epoca sa un mai vechi adversar al asupririi turcești, considerând în scrierile sale că numai o alianță cu Rusia ar putea să ducă țara la înlăturarea jugului otoman. Din această pricină, cât și ca urmare a uneltirilor împotriva sa întreprinse de domnitorul Constantin Brâncoveanu, s-au răcit relațiile dintre vlădică și voievod.¹² În decursul anului 1712, domnitorul i-a solicitat expres mitropolitului să-și prezinte demisia din scaunul său. Mitropolitul însă a refuzat, realizând două apărări scrise, în care și-a prezentat nevinovăția, relevând că seria acuzațiilor aduse împotriva sa de către adversarii săi nu-și aveau rostul și erau nefondate.¹³ Și-a continuat apoi nestânjenit activitatea sa pe mai multe planuri până la moartea lui Constantin Brâncoveanu survenită în 1714 și sub succesorul acestuia, Ștefan Cantacuzino, până în anul 1716.

¹¹ *Ibidem*, p. 222.

¹² *Ibidem*, p. 223-224.

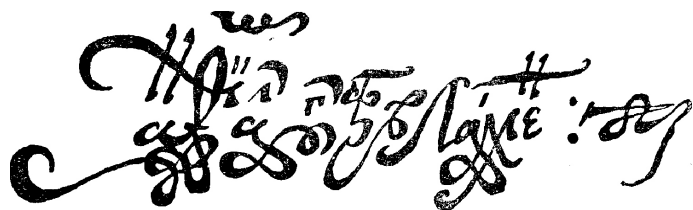
¹³ Antonie Plămădeală, *Dascăli de cuget și simțire românească*, p. 94; Teodor, M., Popescu, *Antim Ivireanu, apostol și mucenic al dreptei credințe*, în *B.O.R.*, anul LXXIV, nr. 8-9, 1965, p. 853-856.

⁸ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 221.

⁹ Ioan, V., Georgescu, *Antim Ivireanu și locul lui în cultura poporului român*, în *B.O.R.*, anul LXXIV, nr. 8-9, 1965, p. 967-970; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 221.

¹⁰ Stelian Izvoranu, *Mitropolitul Antim Ivireanu, sfătuitor și îndrumător pentru preoți și duhovnici*, p. 971-981; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 222-223.

În urma numirii de către Poarta Otomană a primului domnitor fanariot, în decursul anului 1716, zilele grele au început a-l amenința pe bătrânul mitropolit. A fost învinuit de autorități că ar fi intrat în legătură cu imperialii austrieci și că ar fi complotat împotriva otomanilor și a domnitorului,

Semnătura mitropolitului Antim al Ungro-Vlahiei (specimen).

fiind arestat din ordinul lui Nicolae Mavrocordat și depus pentru cercetări în temnița palatului domnesc. A fost ținut acolo, fiind privat de libertate, vreme de mai multe săptămâni, solicitându-i-se demisia scrisă. Refuzând să iscălească propria demisie, domnitorul fanariot Nicolae Mavrocordat a cerut Patriarhiei de la Constantinopol să-l caterisească pe mitropolit. Acest lucru a fost făcut de către patriarhul ecumenic, sub influența Porții. În sentința de caterisire, adică de depunere din funcție și din atribuțiile sale religioase, i s-au adus diferite învinuiri injuste, pe temeiul cărora a fost scos din rândurile arhierilor și ale călugărilor, urmând să fie închis pe viață în Mănăstirea Sfânta Ecaterina din Muntele Sinai.¹⁴ Pedepsa aceasta, mitropolitul caterisit, Antim, nu a mai ajuns să o ispășească deoarece ostașii turci, care l-au însoțit spre Orientul Mijlociu (teritorii care aparțineau în acea perioadă Imperiului Otoman), l-au ucis, aruncându-i trupul în valea râului Tundja, de lângă mai vechea capitală a imperiului, Adrianopol-Edirne, în toamna anului 1716. Se săvârșea în acest fel, mucenicește, asemenea binefăcătorului său, domnul Constantin Brâncoveanu. Cu prilejul aniversării a 250 de ani, în 1966, Patriarhia ecumenică de la Constantinopol a anulat nedreapta, grăbită și pripita sentință de caterisire, impusă în epocă pe criterii strict politice.

Ca o concluzie necesară, trebuie spus că în luna iunie 1992, sinodul Bisericii Ortodoxe Române a procedat la trecerea în rândurile sfinților a luminatului și trudnicului mitropolit într-ale ortodoxiei românești, Antim Ivireanu fostul Mitropolit al Țării Românești (Ungro-Vlahiei), pomenirea sa, rememorarea sa, a faptelor sale, a rolului său în cultura românească urmând a se face în fiecare an în 27 septembrie, dată semnificând memoria trecerii sale la cele sfinte, în mod martiric, asemenea voievodului Constantin Brâncoveanu și a fiilor acestuia¹⁵.

14 Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 223.

15 *Ibidem*.

Prof. dr. Ion Căliman

(Făget)

Îndeletniciri și ocupații ale localnicilor din zona Făgetului

Spațiul Banatului de nord-est era unul de locuire românească, iar populația de aici practica îndeletniciri statornice, axate cu precădere pe valorificarea resurselor oferite de condițiile de relief și de bogățiile naturale ale zonei, acest fapt rezultând și din primul izvor documentar datat din 22 septembrie 1365¹. Un alt izvor documentar oferă informații clare despre practicarea agriculturii, a creșterii animalelor, a pescuitului și morăritului, cât și despre valorificarea bogățiilor oferite de pădurile din ținut. Atestarea pământurilor arabile (*terras arabiles*), a câmpiilor (*campestres*) și a fânețelor (*prata fenilia*), a râurilor (*aquas rywlos*) și lacurilor cu pește (*piscinas*), a pădurilor, munților (*silvas, montes*) și a morilor (*molendina*) constituie dovada unei activități economice suficient de diversificate și evaluate² conform necesităților stricte ale populației.

Făget, pe la 1922.

Chiar dacă multe dintre așezările omenești din zona Făgetului sunt amplasate intracolinar și montan din punct de vedere geografic și dispun de mai puțin teren arabil, agricultura s-a practicat (și se practică) pe platourile și coastele dealurilor, iar mai aproape de zilele noastre și pe luncile râurilor, așa încât să poată asigura locuitorilor necesarul de produse pentru hrana

1 Pesty Frigyes, *Krasso varmegye tortenete (Istoria comitatului Caraș)*, vol. III, p. 72.

2 Ortway T., Pesty Frigyes, *Oklevelek Temesvármegye (Documente ale comitatului Timiș)*, vol. I, 1183-1430, Doc. 204, Bratislava, 1896, p. 341.

lor și a animalelor din gospodărie, mai rar pentru comercializare.

Având în vedere caracteristicile reliefului, situația terenurilor arabile este următoarea: în zona dealurilor, ele ocupă 40-65% din suprafața agricolă, iar în zona Munților Poiana Ruscă acestea scad sub 10%, existând și întinse suprafețe cu pășuni și fânețe, care scad în zona de contact dintre dealuri și câmpie³.

În satele zonei s-au cultivat grâul de toamnă, porumbul, orzul, ovăzul, secara, trifoiul, lucerna, floarea-soarelui, sfecla, dovleacul furajer, iar în lunca Begăi legumele: cartoful, varza de toamnă, roșiile, ardeiul, ceapa, usturoiul, pătrunjelul, fasolea, țelina, morcovul, vinetele, hreanul etc.

Înșușirile terenurilor i-au determinat pe locuitori să cultive diferențiat plantele cerealiere, dar în satele zonei nu s-a generalizat sistemul asolamentului bienal și trienal, fiecare gospodar cultivând pe holda sa ceea ce credea de cuviință. Totuși, după denumirea unor parcele (sole) din hotarele unor sate, se poate crede că erau anumite terenuri specializate pentru anumite culturi: *mălăișce*, (pentru mei, în hotarul satului Bătești), *curicișce* (pentru varză, *curici* sau *curechi* în zonă, în hotarul satului Răchita) etc.

Ocupația prioritară a locuitorilor de aici era creșterea animalelor, în practicarea căreia existau condiții dintre cele mai bune. Întinsele suprafețe de pajiști și păduri și armonioasa dispunere a surselor de apă au permis creșterea unui însemnat număr de bovine, ovine și porcine, cu mult peste necesarul de consum al populației. Se poate spune că interdependența dintre cele două ocupații principale, creșterea vitelor și agricultură, a fost și este mai bine reprezentată în zona Făgetului față de altele din alte ținuturi. În raport cu creșterea animalelor, sub aspectul ponderii valorice, cultivarea pământului ocupa un loc secundar. Date fiind condițiile din trecut, loturi de pământ cultivate existau cu precădere pe terenurile în pantă, deoarece terenurile din luncile râurilor (Mureș și Bega) și ale afluenților acestora erau supuse inundațiilor. Pe pantele înșorite ale dealurilor din întreaga zonă au existat și plantații de viță de vie, cât și de pomi fructiferi, unele menținându-se până în zilele noastre, după 1989 apărând plantații noi, mai ales de pomi fructiferi (pruni). În această privință, toponimia confirmă și completează informațiile documentare, păstrarea microtoponimelor *Părăul Vinii* (sat Holdea), *Vini* și *Vinia Popii* (Curtea), *Dâmbul Vinii* (Temerești) constituindu-se în dovezi

3 Victor Ardelean, Ion Zăvoianu, *Județul Timiș*, Ed. Academiei, București, 1979, p. 206.

care atestă și locurile unde se cultiva vița de vie: pe dealuri cu expunere la soare.

Prepararea țuicii de prună, numită în zonă *răchie*, a fost și este o realitate, așa cum o consemnează Johan Jakob Ehler⁴ către sfârșitul secolului al XVIII-lea („și fiertul răchiei le aduce venituri considerabile”), în urma constatării făcute în numeroasele sale peripluri în Banat. Informațiile sale au valoare de document și pentru faptul că el era convins că românii bănățeni reprezintă pe adevărații băștinași ai provinciei, urmași ai daco-romanilor, cu ocupații, obiceiuri și tradiții statornice.

Creșterea albinelor a reprezentat și ea o îndeletnicire ancestrală a populației, fiind favorizată de existența unei flore bogate, diverse și nealterate. Amănunte legate de tehnica adunării roiurilor de albine din pădure, de întreținere a stupilor și de recoltare a mierii, cât și multe alte date despre îndeletnicirile oamenilor, se găsesc în lucrarea *Zona etnografică Făget*⁵.

Existau în zonă și alte ocupații secundare care aveau drept scop completarea resurselor alimentare necesare locuitorilor: culesul din natură, pescuitul și vânătoarea.

De asemenea, după cum rezultă din documente din prima jumătate a secolului al XVI-lea, exista și o activitate de minerit⁶ desfășurată în doar trei districte din cele șase ale zonei: Icuș (Margina), Fârdea și Mănăștiur. Fierul se extrăgea de pe versantul nordic al Munților Poiana Ruscă, în spațiul de contact dintre deal și munte, din hotarele districtelor Fârdea și Icuș. Atestarea în anul 1506 a două așezări cu numele de Banăfalv, în districtul Fârdea și Banyafalw, în districtul Icuș, poate constitui o mărturie a unei vechi activități de minerit, întrucât termenul de banya avea și înțelesul de baie, „mină”. Informația este întărită de prezența în hotarul satului Gladna Română, din fostul district Fârdea, a microtoponimului Dâmbul cu Fieru, nume legat de extragerea minereului de fier. De asemenea, localnicii îi spuneau satului Gladna Montană, din același district, *Băni* sau *Bănița*, iar în hotarul localității Curtea, din fostul district Icuș, se mai păstrează microtoponimele *Băni* și *Băniașu*. Între aceste așezări există și astăzi locul numit Pământul Roșu, aluzie la nuanța roșiatică pe care o are oxidul de fier.

4 Johan Jakob Ehrler, *Banatul de la origini până acum* (1774), prefață, traducere și note de Costin Feneșan, Ed. Facla, Timișorara, 1982, p. 72.

5 Violeta Blaj, Elena Grigorescu, *Zona etnografică Făget*, Ed. Sport-Turism, București, 1985, p. 42-43.

6 Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea. Studiu și documentare*, Doc. 29, Ed. Academiei R.S.R., București, 1973, p. 151.

Și aurul se extrăgea din nisipul pâraielor de deal și de munte ori prin săparea unor galerii în locurile unde exista minereul. Documentele confirmă prestarea acestei activități în trei din cele șase districte ale zonei (de fapt, aceleași): Icuș, Fârdea și Mănăștiur⁷, fără a oferi amănunte privitoare la modul în care se obținea acest metal prețios. Și în această privință toponimia se constituie într-un argument al vechimii extragerii aurului din nisipul adus pe apa râurilor (*aurum fluviatile*). Atestarea în 8 decembrie 1506 a așezărilor Zolt (*Zalth*), în districtul Fârdea, Toplița (*Toplycza*), în districtul Mănăștiur, sugerează practicarea din vechime a acestei îndeletniciri. Numele așezării Zolt amintește de paleoslavul răsăritean *zoloto* (aur)⁸, cât și de conviețuirea româno-slavă, care a fost anterioară pătrunderii maghiarilor în Banat. De asemenea, toponimele *toplița* au avut și au înțelesul de cursuri de apă stăvilite și pentru culegerea aurului din nisipul acestora.

În strânsă legătură cu acestea se află și toponimul *topilă*, care denumește locul amenajat pe cursul pâraielor pentru muratul (topitul) cânepii, de unde rezultă și alte ocupații tradiționale în zonă: torsul, țesutul, confecționarea hainelor etc. La microtoponimele de mai sus se pot adăuga și altele: Valea Tople (la Luncanii de Jos), localitatea Topla (comuna Mănăștiur), cât și în onomastică: Topliceanu.

În zona Făgetului s-au practicat și se practică și alte ocupații cum sunt: pomicultura, grădinăritul, culesul din natură, lucrul la pădure, dar și meșteșuguri tradiționale țărănești: prelucrarea lemnului, olăritul, vărăritul, cojocăritul, învâieगतul sumanelor și confecționarea șubelor, prelucrarea pietrei etc.

Dintre acestea, practicarea olăritului și prelucrarea lemnului au ocupat un loc aparte în mai multe sate (Jupânești, Făget, Baloșești, Temerești, Răchita, Curtea, Fârdea, Poieni, Crivina, Bucovăț, Gladna Română, Luncanii de Jos, Pietroasa, Hăuzești, Zolt, Fărășești), dar astăzi meșteșugurile respective și-au pierdut din importanță. Astfel, în momentul de față mai ființează un singur centru de olari în satul Jupânești, de altfel singurul activ al întregului județ Timiș.

Prelucrarea lemnului din întinsele păduri ale zonei este și ea cu o bogată tradiție, o parte dintre localnici practicând dulgheria, confecționând case și anexe gospodărești, roți de căruțe și care, unelte de uz casnic, mobilă, doage de butoi, plute, șindrilă pentru acoperișuri, diferite tipuri de vase și coșuri, lăzi de zestre și chiar instrumente muzicale, astăzi este însă tot mai slab reprezentată.

⁷ *Ibidem*, Doc. 33, p. 156.

⁸ Iosif Popovici, *Din pragul comunității româno-slave, în Scrieri lingvistice, op. cit.*, p. 205.

Și alte ocupații s-au constituit în permanențe ale vieții de zi cu zi în gospodăriile populației băștinașe. Prelucrarea prin tors și țesut a fibrelor de cânepă și în (într-o mai mică măsură) sau a lânii se făcea în toate localitățile și mai în toate casele. Pentru a se da un aspect mai plăcut și mai confortabil stofei din lână, țesăturile erau introduse în așa-numitele „văiegi” (pive), care au existat în număr mare de-a lungul cursurilor râurilor Bega și Glavița, funcționând concomitent cu morile, prin forța căderilor de apă. Chiar unele mori sau locuri de mori purtau denumiri sugestive în acest sens (*La Văiagă* era o moară din marginea Făgetului – I.C.), iar Valea Mare (Glavița), între Gladna Română și Gladna Montană, se numea „Valea cu văiejiile”, pentru că într-o vreme pe acest parcurs al râului funcționau 10-12 asemenea pive.

Există indicii conform cărora populația din ținut a știut să prelucreze piatra existentă din belșug în vechile cariere de lângă Pietroasa (numele satului este sugestiv), la Muncea Zbegului sau de la Zbeg, cu acces prin Valea Pietrei, apoi de la Poieni, Fărășești, Luncanii de Jos, Tomești, Surduc și Căpâlnaș. Prelucrarea pietrei a cunoscut două aspecte: cioplitul pietrelor de moară și a pietrelor pentru râșnița manuală, cât și confecționarea de cruci, prelucrarea pietrei pentru construcții și pavaje de drumuri. Meșteșugul s-a stins treptat în timp, iar astăzi au rămas ca mărturie doar urmele păstrate în stâncile de unde odinioară s-au extras pietrele de moară (la Pietroasa)⁹.

Încă din Evul Mediu este consemnat meșteșugul prelucrării fierului în satele românești de munte aparținătoare domeniului cetății Hunedoara (*vile valachales et montane ferii de Hunyad*)¹⁰, dar nu cu trimitere la localități din Banatul de nord-est. Aceasta nu înseamnă însă că în ținut nu a existat acest meșteșug, din moment ce minereu de fier se extrăgea, iar unele ocupații ale populației erau nemijlocit legate de practicarea lui. Lipsa consemnării documentare în ținut se poate explica prin aceea că aici meșteșugul s-a practicat la un nivel mai redus comparativ cu teritoriile Hunedoarei și ale Hațegului.

Vărăritul s-a practicat mai sporadic și în puține localități. Se cunosc totuși câteva sate în zonă ai căror locuitori s-au ocupat și cu arderea pietrelor de var în cuptoare numite vărării, cum sunt: Gladna Română, Gladna Montană, Zolt, Drăgășinești, Poieni, Crivina, Pietroasa, Fărășești, Luncanii de Jos, Românești. Și astăzi se mai găsesc abandonate cuptoare de ars varul la Curtea, Gladna Română, Poieni și Românești.

⁹ Violeta Blaj, Elena Grigorescu, *op. cit.*, p. 70-71.

¹⁰ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, Ed. Academiei R.S.R., București, 1968, p. 38.

Pe lângă aceste îndeletniciri și meșteșuguri tradiționale, din cele mai vechi timpuri preocuparea omului pentru procurarea, asigurarea și prelucrarea produselor de strictă necesitate pentru sine și gospodăria sa a dus la născocirea și întrebuintarea unor unelte și instalații: mori, râșnițe, pive (văiegi), vâltori etc., acestea funcționând o îndelungată vreme prin forța apei, bazinul hidrografic fiind darnic cu oamenii din această zonă, după cum am putut vedea într-un capitol anterior al lucrării. Pe lângă aceste instalații care în prezent și-au pierdut utilitatea și au dispărut în cea mai mare parte, mai trebuie însă amintite măcar două (cazanul de fiert țiuca și pivele de ulei) care și astăzi sunt încă la mare trecere, mai ales că prelucrează fructe și semințe de care nu duce lipsă pământul acesta binecuvântat de Dumnezeu. Și după cum spune prof. univ. dr. Ioan Gordea: „Dintre toate viețuitoarele pământului Omul este singurul care bea fără să-i fie sete. Natural, pur și simplu tradițional”, chiar în moto-ul deschizător al unei singulare cărți de etnografie română¹¹, această „trăire în ospitalitate” poate fi împărtășită prin licoarea zămislită cu ajutorul instalațiilor de distilat („căzane de fiert răcie”, în zona Făgetului – I.C.), care sunt, de multă vreme, cu zecile în zonă (sunt sate cu 5-6 asemenea instalații). Aceste cazane au rezistat cu stoicism tuturor epocilor și stăpânirilor și vor mai dăinui. Practicarea nu este nouă la români, după cum spune Ioan Godea, citându-l pe Valer Butură: „Pe teritoriul României distilarea ca metodă este semnalată prin dovezi scrise din anul 1332, când se atestă existența cazanelor de fabricat rachiu”¹² și, fără să mă hazardez, vor înfrunta cu succes și cerințele integrării europene.

Ca și în alte părți, în zona Făgetului s-au folosit pivele de ulei (mori de ulei sau „uloinițele” – I.C.) care erau instalații concepute pentru zdrobirea și extragerea uleiului din semințele de dovleac și floarea-soarelui. În prezent mai funcționează doar două la Făget, ele fiind în continuare căutate de deținătorii de asemenea semințe din județe ale Banatului și Transilvaniei de sud.

Îndeletnicirile și ocupațiile oamenilor acestei zone au apărut și s-au dezvoltat în strânsă interdependență cu spațiul de locuire, cu caracteristicile pedoclimatice, dar mai ales cu necesitățile unei populații vechi, sedentare, reprezentând o continuitate în practica agricolă și pastorală.

¹¹ Ioan Godea, *Din etnografia cumpătării. Palinca, țiuca și vinarsul la români*, Ed. C.N.I. Coresi, București, 2005.

¹² Ioan Godea, *op. cit.*, p. 10; la Valer Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 185.

Prof. Daniela Curelea
Prof. dr. Dragoș Curelea
(Sibiu)

Considerații sumare cu privire la activitatea publicistică a lui Dumitru Cruțiu Delasăliște în paginile periodicelor culturale din Arad și Constanța (1904-1934)

Dumitru Cruțiu Delasăliște (1884-1934) a fost un reputat publicist și om de cultură din Constanța. Așa cum reiese din particula atașată numelui său, ne permitem să emitem opinia potrivit căreia D. Cruția avea în mod probabil origini săliștene. De altfel, în acest sens s-a pronunțat și cercetătorul Enache Puiu, care remarcă că viitorul publicist constănțean s-a născut în Săliștea Sibiului, comitatul Sibiu, în anul 1884, de unde, ca de altfel și alți ardeleni nemulțumiți de stăpânirea austro-ungară, a trecut în Vechiul Regat, autorul nsotru stabilindu-se în Constanța în anul 1894¹.

De notat că a activat ca publicist în importantul oraș de la malul mării, numele său regăsindu-se în mai toate periodicele de marcă ale perioadei care au apărut în Dobrogea. Remarcăm că a fost director al ziarului *Marea Noastră* și prim redactor în colectivul de profil care a editat periodicul *Dobrogea jună*². Cu privire la originea sa ardeleană, el însuși nota în anul 1919:

„cu cât sporește numele celorla de-un nume cu al meu, cari, ca și mine, aruncați de vântul sorții – din ardeleni subjugăți ce au fost – astăzi sunt români liberi pe pământul Dobrogei”³.

A colaborat în mod constant și la alte periodice din zonă sau din alte părți/provincii ale țării cu versuri, schițe, articole de opinie. În acest fel, îl aflăm ca autor de articole în periodicele: *Astra Dobrogeană*, *Gazeta de duminică*, *Glasul poporului*, *Libertatea*, *Limanul*, *Marea Noastră*, *Noua*

¹ Enache Puiu, *Istoria Literaturii din Dobrogea*, Constanța, Editura ExPonto, 2005, p. 178; Laura Calocan, *Fișe de ziariști dobrogeni. Demetriu Cruțiu Delasăliște și „Marea Neagră”*, în *Datina*, Serie nouă, anul 5, nr. 61, mai 2019, pp. 32-34. D. Cruțiu Delasăliște a fost un publicist cu vocație și care s-a identificat cu viața culturală din Dobrogea ca important membru al elitei locale românești din orașul de la malul Mării Negre.

² Vasile Crișan, *Enciclopedia Tribuna. Oameni, fapte, locuri. Sibiu, Arad, București, Sibiu*, Casa de Presă și Editură Tribuna, 2016, p. 155.

³ D. Cruțiu Delasăliște, *Păresemi*, în *Dobrogea jună*, anul XIII, nr. 18, 17 martie 1919, p. 2; Laura Calocan, *Fișe de ziariști dobrogeni. Demetriu Cruțiu Delasăliște și „Marea Neagră”*, p. 32.

Revistă a Dobrogei, Ovidiu, Revista poporului, România dela Mare, Transilvania, Tribuna Dobrogei, dar și în paginile periodicului Tribuna, cu deosebire în etapa arădeană de apariție a periodicului menționat. Printe pseudonimele identificate pe care autorul mai sus citat le-a utilizat în publicistică le-am remarcat pe: „Ș-te” și „C. Delas”.

În ceea ce privește apariția sa în Tribuna în etapa de apariție la Arad a periodicului remarcăm principalele titluri pe care D. Cruțiu Delasăliște le-a semnat în clar sau cu pseudonim între 1904-1905, astfel: *Nu e chiar întâia*, versuri, care le identificăm în Tribuna, anul VIII, nr. 125, 1904⁴, semnată C. Delas, evident, o prescurtare a lui Cruțiu Delasăliște. În același an, notăm și *Autorului și amatorilor* (poezie critică în proză) și *Odă calicului* (versuri libere). În același periodic însă, un an mai târziu, în 1905, autorul menționat publica: *Ochii; Tot ochii*, versuri, anul IX, nr. 70, 1905, iar peste alte două numere, tot în același an, semna o altă poezie cu titlul: *Ar fi*⁵. În nr. 73, a publicat versificația pascală *Christos a înviat*, anul IX, nr. 73, 1905.

Autorul constănțean menționat a publicat în același an 1905, însă la nr. 80 și schița scurtă intitulată: *Să-nvețe minte*. Gândirea sa creatoare se regăsește sistematizată și în schița: *Vis și realitate*, apărută în Tribuna arădeană în anul IX, la nr. 110. Lucrarea aceasta este semnată de autor cu pseudonimul C. Delas. În nr. 115 în același an de apariție al Tribunei a publicat versurile: *I-aș plăti eu*, iar *Sărmane dor*, a apărut în nr. 116. În nr. 118 i-a fost editată schița *Mândrețe*, iar la nr. 124, i-a fost retipărită poezia: *Nu e chiar întâia*⁶. În același an de apariție, însă la nr. 128, i-au apărut poeziile în proză *Răvaș* și *Măriuței lui Dafine* (Tribuna, anul IX, nr. 128). În paginile nr. 120 al periodicului citat i-a fost editată schița cu numele *Fără mamă*, iar în nr. 134-135, i-a fost publicată o impresie de călătorie cu titlul: *Dintr-o călătorie. Lui Simonetti*. Mai menționăm și versificația cu titlul: *În mijlocul uliții*, Tribuna, anul IX, nr. 165.

În cursul anului 1912 a publicat în periodicul constănțean *Dobrogea jună* poezii de dragoste sub grupajul *Răvașe*, iar în 1914, la stingerea din viață a Regelui Carol I al României, edita *La moartea regelui*⁷. Mai notăm și că în anul 1926, D. Cruțiu Delasăliște a fost implicat și a susținut o puternică campanie de presă declarându-se ca adept al alegerii în scaunul de episcop al Dobrogei, cu sediul în Constanța, a lui Gherontie, urmașul în treptele ierahice al episcopului

4 Pentru a nu mai încărcă suplimentar articolul de față, invităm cititorii interesați de subiect să parcurgă poezia semnată sub pseudonimul C. Delas în paginile periodicului menționat. Autorii.

5 Vasile Crișan, *Enciclopedia Tribuna*, p. 155.

6 *Ibidem*, p. 155-156.

7 Dumitru Cruțiu Delasăliște, *Răvașe*, în *Dobrogea jună*, anul VIII, nr. 8, 18 februarie 1912, p. 3; Idem, *La moartea Regelui*, în *Dobrogea jună*, anul X, nr. 26, 1 octombrie 1914, p. 3.

tomitan Ilarie⁸. După anul 1926 îl găsim implicat și în lupta politică locală, ca adept al Partidului Național Liberal⁹.

Un an mai târziu în 1927, D. Cruțiu Delasăliște aprecia în articolele sale demersurile constitutive inițiate de generalul Ion Vlădescu în numele Astei Centrale din Sibiu cu acordul președintelui din acele momente al instituției transilvănene, Vasile Goldiș, și care au condus la înființarea Regionalei „Astra Dobrogeană” în cursul lunii mai 1927. Cu privire la discursurile care au avut loc cu această ocazie, publicistul constănțean le-a remarcat pe cele ale profesorilor care activau didactic la Liceul Mircea cel Bătrân din Constanța, Constantin Munteanu, directorul instituției școlare amintite, și colegul acestuia, profesorul Gheorghe Carp¹⁰. Mai notăm și că, în perioada decembrie 1926-iunie 1928, D. Cruțiu Delasăliște a îndeplinit calitatea de redactor-responsabil al periodicului constănțean *Dobrogea jună*¹¹. A fost unul dintre fondatorii școlii jurnalistice românești din provincia de la mare, conducând mai bine de șapte ani și revista locală *Marea Noastră*¹².

Activitatea Regionalei locale a Astei și a membrilor Despărțământului din Constanța care urmăreau atât obiective ale pedagogiei sociale, cât și educația adulților neștiutori de carte, a fost surprinsă și elogiată de Dumitru Cruțiu în articolele sale. De asemenea, sumele alocate și volumele acordate elevilor care se clasau pe primele 5 locuri ale claselor pe care le absolveau au fost apreciate de autorul constănțean ca fiind motivatoare pe viitor în viața respectivilor tineri care proveneau din arealul dobrogean¹³. De asemenea, D. Cruțiu a notat ca importantă activitate a Regionalei „Astra Dobrogeană” și înființarea în Constanța a primului Teatru pentru copii la Sala Elpis¹⁴. A apreciat în același timp, în anul 1928, programul Regionalei locale a Astei în vederea organizării și desfășurării Festivalului George Enescu, care a avut loc în 20

8 Laura Calocan, *Fișe de ziariști dobrogeni. Demetriu Cruțiu Delasăliște și „Marea Neagră”*, p. 32.

9 Dumitru Constantin-Zamfir, Octavian Georgescu, *Presa dobrogeană (1879-1980). Bibliografie comentată și adnotată*, Constanța, Biblioteca Județeană Constanța, 1985, p. 359.

10 Dumitru Cruțiu Delasăliște, *Inaugurarea conferințelor Astei*, în *Dobrogea jună*, anul XXIII, nr. 246, 13 noiembrie 1927, p. 1; Idem, *Inaugurarea conferințelor Astei*, în *Dobrogea jună*, anul XXIII, nr. 247, 15 noiembrie 1927, p. 1;

11 Laura Calocan, *Fișe de ziariști dobrogeni. Demetriu Cruțiu Delasăliște și „Marea Neagră”*, p. 32.

12 *România dela Mare*, anul I, nr. 11, 5 februarie 1934, p. 3. *Ibidem*, nr. 15, 5 martie 1934, p. 6. Publicația aceasta a încetat o perioadă după stingerea din viață a sa, dar a fost apoi preluată și editată de fiica sa.

13 Dumitru Cruțiu Delasăliște, *Activitatea „Astei”*, în *Marea noastră*, anul I (V), nr. 13-14, 3 februarie. 1928, p. 1.

14 Idem, *Astra la Elpis*, în *Dobrogea jună*, anul XXIV, nr. 88, 27 apr. 1928, p. 1.

mai 1928 în sălile de festivități ale cinematografelelor constănțene *Regal* și *Odeon*¹⁵.

Remarcăm și *Cronica* pe care acesta a semnat-o în *Dobrogea jună* la premiera piesei de teatru *Plicul*, care s-a ținut în sala arhiplină de la Elpis, ceea ce a determinat conducerea Regionalei „Astra Dobrogeană” să organizeze reprezentații teatrale și în localitățile Bazargic, Cernavodă și Medgidia¹⁶. Ca un aspect important de semnalat este și că D. Cruțiu Delasăliște a fost pentru o scurtă perioadă de timp, între 9 noiembrie-14 decembrie 1928, și primul redactor al *Revistei Musulmanilor Dobrogeni*¹⁷.

În anul 1933 îl aflăm implicat alături de alți 23 colegi gazetari din Constanța în procesul de constituire a unui sindicat profesionist. Această structură asociativă a gazetărilor constănțeni a fost recunoscută juridic prin Sentința Tribunalului Județului Constanța, Secția I, Dosarul nr. 621/933 din 22 ianuarie 1933 și a purtat denumirea de Sindicatul „Presa” din Constanța al Ziariștilor, Publiciștilor și Administratorilor de Ziare (prescurtat SPC), care avea personalitate juridică și a fost declarat ca fiind apolitic¹⁸. În ceea ce privește opera sa, menționăm cele patru lucrări mai importante ale sale care au apărut în Constanța și București: *Prime poezii*, 1902, *Din dorul meu*, 1908, *Jalea Ardealului*, 1915, *Din pribegie* 1921¹⁹. Cu privire la activitatea publicistică a lui D. Cruțiu Delasăliște remarcăm informații punctuale și în studiul *Astra Dobrogeană – punte de legătură între români*, semnată de cercetătoarea Lavinia Gheorghe de la Muzeul Național de Istorie și Arheologie Constanța²⁰.

În fond, valențele civilizatoare și culturale ale Regionalei Astra Dobrogeană au polarizat în jurul mesajului asociaționist focalizat pe pedagogia socială și educația adulților, cu deosebire după Unirea din anul 1918, elita locală din Dobrogea²¹. În această direcție, în jurul Astrei și local

în cadrul regionalelelor sale, s-au adunat toți factorii doritori și interesați în progresul real al societății românești și în recuperarea decalajelor culturale și de civilizație în raport cu statele central-europene. Iar unul dintre acești reprezentanți ai elitei românești locale a fost și publicistul constănțean Dumitru Cruțiu Delasăliște, într-o vreme secretar al Regionalei menționate și apropiat al generalului Ion Vlădescu²².

Bibliografie

Caloean, Laura, *Fișe de ziariști dobrogeni. Demetriu Cruțiu Delasăliște și „Marea Neagră”*, în *Datina*, Serie nouă, anul 5, nr. 61, mai 2019, pp. 32-34.

Constantin-Zamfir, Dumitru; Georgescu, Octavian, *Presa dobrogeană (1879-1980). Bibliografie comentată și adnotată*, Constanța, Biblioteca Județeană Constanța, 1985.

Crișan, Vasile, *Enciclopedia Tribuna. Oameni, fapte, locuri. Sibiu, Arad, București, Sibiu*, Casa de Presă și Editură Tribuna, 2016.

Cruțiu Delasăliște, Dumitru, *Răvașe*, în *Dobrogea jună*, anul VIII, nr. 8, 18 februarie 1912, p. 3.

Idem, *Păresemi*, în *Dobrogea jună*, anul XIII, nr. 18, 17 martie 1919, p. 2.

Idem, *Inaugurarea conferințelor Astrei*, în *Dobrogea jună*, anul XXIII, nr. 246, 13 noiembrie 1927, p. 1.

Idem, *Inaugurarea conferințelor Astrei*, în *Dobrogea jună*, anul XXIII, nr. 247, 15 noiembrie 1927, p. 1.

Idem, *Activitatea „Astrei”*, în *Marea noastră*, anul I (V), nr. 13-14, 3 februarie. 1928, p. 1.

Idem, *Astra la Elpis*, în *Dobrogea jună*, anul XXIV, nr. 88, 27 apr. 1928, p. 1.

Idem, *Șezătorile Astrei. Festivalul George Coșbuc*, în *Dobrogea jună*, anul XXIV, nr. 105, 19 mai 1928, p. 1.

Idem, *Secția dramatică a Astrei dobrogene. „Plicul” la Elpis*, în *Dobrogea jună*, anul XXIV, nr. 114, 1 iunie 1928, p. 1.

Idem, *Astra teatrală*, în *Dobrogea jună*, anul XXIV, nr. 125, 15 iunie 1928, p. 1.

Dunăreanu, Elena, *Astra dobrogeană*, în *Comunicări și referate de bibliologie*, Biblioteca Județeană Constanța, 1984, pp. 367-368.

Gheorghe, Lavinia, *„Astra Dobrogeană, punte de legătură între români*, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, anul XXXV-XXXVI, 2007-2008, pp. 629-634.

Gheorghiu, Adriana, *Astra Dobrogeană – focar civilizator al spațiului dintre Dunăre și Mare*, în *Conferințele Bibliotecii Astra*, nr. 148, 2011, pp. 153-155.

Tablou de Șezătorile organizate de „Astra Constanța” de la decembrie 1927 la iunie 1928, în *Transilvania*, anul 59, nr. 12, 1928, pp. 1003-1005.

22 *Tablou de Șezătorile organizate de „Astra Constanța” de la decembrie 1927 la iunie 1928*, în *Transilvania*, anul 59, nr. 12, 1928, pp. 1003-1005.

Dr. Florin Zamfir

(Variaș)

Evoluția manualelor din școlile românești bănățene, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

În condițiile restrângerii autonomiei școlilor confesionale românești de pe cuprinsul Ungariei și a amplificării politicii de maghiarizare prin intermediul școlii, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, *Regulamentul pentru organizarea provisorie a învățământului în Mitropolia ortodoxă română din Ungaria și Transilvania* încerca să-i conserve învățământului primar românesc funcția națională. Conform Regulamentului, limba maternă era considerată "centrul întregului învățământ poporal"¹. Ca o contrapondere la legislația școlară oficială, care încerca să transforme școlile naționalităților în instrumente ale puterii de stat, autoritățile școlare confesionale au emis acte normative care mențineau funcția națională a școlii românești, rolul ei în integrarea tineretului în modul de a gândi și simți al națiunii române.

Intențiile exprimate în reglementările școlare confesionale nu au corespuns întru totul cu evoluția în conținut a manualelor școlare. După anul 1870, pe motiv că se primejduiește ideea de stat maghiar, Ministerul Instrucțiunii de la Budapesta a impus, treptat, în școlile românești, manuale traduse și adaptate după cele ungurești. Astfel, în 1870, Toma Roșiescu a publicat o „Instrucțiune la propunerea exercițiilor verbali și memoriali pentru clasa I și II a școalelor poporale”, prelucrată după Vasiliu Nagy, inspector școlar. În 1872, P. Roșiescu a publicat un „Manual de conducere în instrucțiunea limbei materne” pentru clasa I și a II-a a școlilor populare scrisă din însărcinarea ministrului cultelor, după Ladislau Nagy, și un „Manual de exerciție gramaticali” pentru clasa a II-a a școlilor populare, după Vasiliu Nagy. În 1875 s-a publicat în limba română o carte a lui Pavel Gönczy: „Îndrumațiune spre a învăța și propune sistemul măsurilor metrice”. În 1877 a apărut o voluminoasă (452 pagini) „Carte

conducătoare la propunerea geografiei”, tradusă după dr. Victor Emericzy și Andrei Karpati².

Scrise într-o limbă română aproximativă, aceste cărți apăreau într-o epocă de înflorire fără precedent a literaturii didactice naționale. Cărțile ardelenilor Zaharia Boiu, Ioan Popescu, Vasile Petri, I. M. Moldovan se întrebuintau pe scară largă în Banat, dar chiar și în România, datorită calităților lor. Bănățenii din părțile timișene își aveau și ei autori valoroși de manuale: Pavel Vasici, Ioan Tuducescu, Meletie Drăghici, Emeric Andreescu³. Manualele școlare românești, ca una din principalele surse de cunoștințe pentru elevi, contribuiau, prin valorile gândirii umane și naționale pe care le conțineau, la formarea conștiinței naționale. Prin intermediul acestora, generațiile de elevi au primit informații despre unitatea de origine, limbă, cultură și aspirații a românilor.

Manualele elaborate de Ioan Tuducescu din Lipova, în special cele de istorie și limba română, au contribuit la menținerea nestinsă a făcliei dragostei de neam în rândurile elevilor de pe meleagurile bănățene și nu numai. Manualul de „Istoria românilor”, tipărit la Arad în anul 1876, și-a câștigat notorietatea prin conținutul generos în resurse pentru educația în spirit național a elevilor. Adresându-se învățăcelilor, Ioan Tuducescu preciza în prefață: „Fiilor! Am scris pentru voi această carte ca să învățați și să cunoașteți vița cea mare și strălucită din care se trag românii!”. Prima lecție începea cu o expresie semnificativă pentru educația națională a elevilor: „Noi suntem români!”. În continuare se menționa: „Astăzi Dacia e desfăcută în mai multe provincii anume: România și Moldova, Basarabia, Bucovina și Transilvania, Maramureș, Crișana și Țișania”⁴. Continuitatea românilor, pe teritoriul în care s-au format ca popor, este prezentată cu accente lirice: „Venit-au peste ei hunii și nu s-au făcut huni, venit-au peste ei avarii și nu s-au făcut avari, nici goți, nici vandali, nici slovaci, nici nemți, nici maghiari, ci au rămas români, curați ca aurul lămurit prin foc”⁵. Momentele cele mai importante ale istoriei românilor sunt prezentate într-un limbaj accesibil și cu același sentiment de mândrie față de trecutul nostru istoric. Lupta antiotomană este ilustrată

2 F. Zamfir, *Școala și societatea românească din comitatul Timiș, între anii 1867-1900*, Editura Marineasa, Timișoara, 2009, p. 443-444.

3 G. Sima, *Școala românească din Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală*, București, 1915, p. 21-22.

4 I. Tuducescu, *Istoria românilor, manual didactic pentru școalele populare române*, Arad, 1876, p. 8.

5 *Ibidem*, p. 11.

1 *Regulamentul pentru organizarea provisorie a învățământului în Mitropolia ortodoxă română din Ungaria și Transilvania*, Editura Mitropoliei, Sibiu, 1879; *Dreptatea*, Timișoara, II, 1895, nr. 16, din 19/31 ianuarie, p. 6.

prin prezentarea figurilor mărețe ale lui Ioan Corvin, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul. I. Tuducescu prezintă evenimentele istorice dintr-o perspectivă optimistă: după răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan, în viața românilor a început o epocă de trezire a conștiinței naționale. În ultimele lecții, autorul oferă o perspectivă unitară asupra întregii națiuni române, prezentând numărul populației românești din fiecare provincie istorică. Conținutul științific al manualului este îmbrăcat într-un limbaj care se adresează deopotrivă minții și sufletului, iar poeziile de la sfârșitul lui: „Patria română”, „Răsunet”, „Deșteaptă-te române”, „Hora unirii”, „Limba românească” încununează prin accentele lirice, eforturile autorului de a exalta sentimentele de mândrie națională ale elevilor. Aceste poezii se recitau la serbările școlare, înflăcărând inimile părinților și întărindu-i în credința realizării unității naționale⁶.

Pe cât a fost de valoros pentru educația națională a elevilor români, pe atât a fost de periculos pentru „ideea de stat maghiar” manualul de istorie a lui Tuducescu. El nu a scăpat vigilenței autorităților, dăinuind mai puțin de un an de la apariția sa, după care a fost definitiv interzis.

În prefața primei ediții a manualului de limba română⁷, editat în anul 1878, Ioan Tuducescu sensibiliza elevii asupra importanței studierii limbii materne: „Fiilor! Limba este visteria cea mai scumpă a omului. Această visterie trebuie prețuită, trebuie cultivată. Cunoșcând eu adevărurile zise, v-am scris cartea aceasta, care dacă o veți învăța cu diligență, veți fi în stare a vorbi și a scrie bine românește, limba ce ați supt-o din pieptul mamei voastre iubitoare”⁸. În manual se întâlnește conceptul de literatură națională. Partea cea mai valoroasă a ediției a III-a, din 1886, o constituie adaosul final în care se prezintă regulile ortografice stabilite de Academia Română în anii 1880 și 1881, fapt care atestă preocuparea autorului de a respecta hotărârile celui mai înalt for științific al românilor⁹.

După adoptarea Legii XVIII din 1879, care stabilea obligativitatea predării limbii maghiare în toate școlile confesionale, urmarea cea mai firească a

ei, a fost amplificarea în școlile românești a literaturii didactice maghiare. Apar cărți de limba maghiară la Sibiu (de N. Putnoky), la Caransebeș (de I. Nemoian), dar adevăratul centru de tipărire a unor astfel de cărți se afla la Budapesta, unde autorul preferat era inspectorul școlar Vilhelm Groo. În ce privește cărțile românești, ministrul instrucției, ori de câte ori considera că vreun manual școlar periclitează ordinea de stat, îl interzicea, trecând peste dreptul, garantat de lege, pe care-l aveau susținătorii de școli, de a-și stabili singuri manualele. Consecința a fost decăderea literaturii didactice românești, atât de bine reprezentată în perioada 1860-1880. Cărțile de istorie scrise în spirit românesc, ale lui Z. Boiu, dr. G. Popa, I. M. Moldovan, I. Tuducescu, au fost pe rând interzise. În locul lor a apărut în 1885, la Buda, „Istoria Ungariei” de A. Kiss, tradusă în românește de Artemie Feneșan, și tot atunci o „Manducere pentru instrucțiunea istoriei” de A. Kiss și M. Mayer, tradusă tot de Feneșan. În ambele cărți era tratată exclusiv istoria maghiarilor, fără nicio referire la poporul român. Istoria era denaturată în beneficiul poporului maghiar, iar manualele care aminteau totuși de români susțineau ideea imigrației acestora în spațiul locuit deja de unguri¹⁰.

Conținuturile manualelor românești a trebuit an de an să fie modificate, în așa fel încât să nu mai răspundă principiilor unei educații naționale. De pildă, „Abecedarul” lui Zaharia Boiu, din 1862, conținea în textele de citire și cuvintele: „Roma” și „romanii eroi”. Pentru că aceste expresii, care făceau aluzie la originea românilor, deranjau, după 1879 au trebuit înlocuite cu altele: în locul Romei, a fost introdus „râma” și în locul romanilor eroi, „râmă mereu”. În geografia sa, editată în anul 1869, Boiu avea capitole speciale, frumos scrise, despre Viena, București, Iași, Roma, Paris, Londra, iar pe lângă textul geografic în proză dădea și poezii menite să dezvolte atașamentul elevilor față de frumusețile pământului românesc: „Limba românească”, „La Basarabia”, „Adio Moldovei”, „Dulce Bucovină” și „Macedoneanul”. Această carte a fost interzisă și nu a mai apărut în alte ediții. Au fost interzise și istoria lui Boiu, apoi a lui A. Marienescu sau cea a lui I. Tuducescu, deja amintită. În locul lor a fost introdusă o istorie a lui M. Drăghici, tradusă din ungurește și apărută la Timișoara în anul 1875, precum și cea a lui A. Kiss, deja menționată¹¹.

Prin astfel de manuale se încerca introducerea în școlile confesionale a unui spirit opus aspirațiilor comunităților românești. Manualele au fost sărăcite,

6 V. Popeangă, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1974, p. 81; N. Roșuț, *Ioan Tuducescu (1841-1923) în „Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul școlar 1972-1973”*, Arad, 1973, p. 156.

7 I. Tuducescu, *Limba românească. Manual pentru școalele primare*, Arad, 1878.

8 Apud V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad, 1976, p. 78.

9 *Ibidem*.

10 G. Sima, *op. cit.*, p. 24-25.

11 *Ibidem*, p. 54-55.

treptat, de valorile culturii naționale, introducându-se terminologia maghiară la mai multe discipline: istorie, geografie, constituție. Obiectul cel mai vitregit a fost istoria națională. Din istoria românilor au început să pătrundă elemente din ce în ce mai puține în manualele școlare și, din această cauză, autorii au integrat fenomenele istorice românești în contextul istoriei universale, așa cum a făcut Georgiu Popa în manualul „Istoria universală alesu istoria națiunii românești și a regatului Ungariei”, tipărit la Arad în anul 1879. Deși autorul a elaborat un manual de istoria universală, în cuprinsul lui a introdus și evenimente din trecutul națiunii române. În paginile periodicului „Luminătorul”, ediției a doua a manualului i se face o bună prezentare: „În puține pagini, descrie întreaga istorie universală, într-un limbaj și stil într-adevăr poporal. Punctul de vedere religios e observat și susținut. Tot cu atâta scumpete e conservată și ideea ori spiritul național român, precum și cel adevărat patriotic, fără a se ciocni cu șovinismul patriotismului modern. Opu în chestiune e demn de poporul nostru, merită a fi studiat și lătit, iar autorul e demn de toată lauda”¹². Integrarea istoriei românilor într-un manual de istorie universală se pare că n-a fost agreată de autorități, din moment ce, în anul 1886, manualul lui G. Popa se afla pe o listă de cărți interzise¹³.

Campania de interzicere a manualelor școlare românești a generat insuficiența cărților necesare acoperirii tuturor obiectelor de învățământ. Pentru a nu-i pune pe învățători în situația de a preda după un manual interzis, episcopul Aradului, Ioan Mețianu, a publicat, prin circulara din 6 august 1877, toate cărțile interzise și i-a îndrumat pe învățători să suplinească lipsa manualelor prin cunoștințele câștigate de aceștia în preparandie¹⁴. Cu timpul au apărut manuale noi, dar conținuturile acestora nu mai răspundeau necesităților unui învățământ național.

La 21 noiembrie 1889, ministerul de resort constata că, în școlile românești, în locul cărților și a hărților aprobate de autorități, învățătorii dictează școlarilor notițe și folosesc în școală hărți geografice desenate de ei înșiși. Pentru a-i proteja de consecințele negative ale acestui fapt, Consistoriul din Caransebeș le cerea învățătorilor să respecte listele difuzate cu manualele

admise în școlile confesionale, să nu întrebuințeze alte cărți sau mijloace de învățământ ori manuscrise și hărți desenate de ei înșiși¹⁵.

Dincolo de cortegiul măsurilor restrictive care caracterizau politica școlară statală, în intimitatea actului educațional, al clasei de elevi, funcția națională a școlii a dăinuit datorită muncii de apostolat a învățătorilor confesionali care, în ciuda tuturor vicisitudinilor, au reușit să-i formeze pe elevi în spiritul valorilor perene românești.

Evoluția manualelor din școlile românești bănățene, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Rezumat)

În condițiile amplificării politicii de maghiarizare prin intermediul școlii, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Ministerul Instrucțiunii de la Budapesta a impus, treptat, în școlile românești, manuale traduse și adaptate după cele ungurești. Scrise într-o limbă română aproximativă, aceste cărți apăreau într-o epocă de înflorire fără precedent a literaturii didactice naționale. Bănățenii din părțile timișene își aveau atunci autori valoroși de manuale școlare: Pavel Vasici, Ioan Tuducescu, Meletie Drăghici, Emeric Andreescu. Prin valorile gândirii umane și naționale pe care le conțineau, manualele autorilor bănățeni contribuiau la formarea conștiinței naționale.

După adoptarea Legii XVIII din 1879, care stabilea obligativitatea predării limbii maghiare în toate școlile confesionale, urmarea cea mai firească a ei, a fost amplificarea în școlile românești a literaturii didactice maghiare. Conținuturile manualelor românești a trebuit an de an să fie modificate, în așa fel încât să nu mai răspundă principiilor unei educații naționale. Obiectul cel mai vitregit a fost istoria națională. Campania de interzicere a manualelor școlare românești a generat insuficiența cărților necesare acoperirii tuturor obiectelor de învățământ. În aceste condiții, învățătorii dictau elevilor notițe și foloseau în școală hărți geografice desenate de ei înșiși. Astfel că, în intimitatea actului educațional, al clasei de elevi, funcția națională a școlii a dăinuit datorită muncii de apostolat a învățătorilor confesionali.

Cuvinte cheie: manuale școlare, literatura didactică națională, educație națională, conștiință națională, politica de maghiarizare, interzicerea manualelor școlare.

¹² *Luminătorul*, Timișoara, II, 1881, nr. 3, din 10/22 ianuarie, p. 3.

¹³ N. Bocșan, V. Leu, *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea. Circulare școlare bănățene*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 415-416.

¹⁴ Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia Ortodoxă Română a Aradului*, IV, act 106/1877, nepag.

¹⁵ N. Bocșan, V. Leu, *op. cit.*, p. 433-434.

Dr. Alexandru Kósa

(Timișoara)

Organizarea militară în Banatul Medieval, secolele XIV-XVI*

Introducere

Lucrarea noastră, *Organizarea militară în Banatul medieval, secolele XIV-XVI*, urmărește să realizeze o imagine monografică a uneia dintre cele mai importante instituții medievale ale regatului Ungariei, armata, în perioada 1387-1552.

Limitele cronologice ale cercetării, relativ convenționale, sunt legate de alegerea lui Sigismund de Luxemburg ca rege al Ungariei în 1387 și cucerirea Timișoarei și a 2/3 din teritoriul Banatului de către otomani în anul 1552.

Intervalul ales pentru cercetare este unul extrem de dens în evenimente și transformări majore de natură politică, militară, economică și confesională.

Încoronarea lui Sigismund ca rege al Ungariei și Croației la 31 martie 1387 vine pe fondul accentuării pericolului otoman la granița regatului. Chiar acest pericol iminent, precum și unele insuccese militare antiotomane de la finele secolului al XIV-lea, au dus la reorganizarea armatei regale prin emiterea unor decrete cu efecte directe asupra Banatului.

Dorim ca prin această teză să evidențiem importanța Banatului în organizarea militară a regatului și totodată valoarea sa strategică din punct de vedere defensiv. Este bine știut faptul că regele Ungariei a acordat o atenție sporită fortificațiilor de pe linia Dunării, direcționând bani, materiale de construcții, dar cel mai important, oameni de valoare, în această parte a regatului. Pentru a putea susține efortul antiotoman, Sigismund a dus o politică de expansiune în centrul Europei, astfel el fiind încoronat rege al Romanilor în 1410. Extinzându-și aria de dominație, avea acces la noi resurse, atât financiare cât și materiale și umane, pentru a putea continua lupta antiotomană la sudul regatului.

Monarhul a fost conștient de importanța Banatului, astfel că sub conducerea sa aici au ajuns Filippo Scolari și apoi cavalerii teutoni. După moartea regelui, Ungaria intră într-o perioadă de conflicte interne, din care iese victorios Iancu de Hunedoara. Acesta este un alt moment

important în ceea ce privește instituția armatei. Și guvernatorul Ungariei reformează armata regală, un factor important jucându-l Banatul, atât prin oameni cât și prin sistemul de fortificații. Bun cunoscător al locului, comitele de Timiș se bazează pe sistemul de fortificații pentru salvarea regatului. Aceeași politică de susținere financiară a sistemului defensiv o vom regăsi și la regele Matia, fiul lui Iancu. Prin deciziile sale și prin reformele militare, rolul Banatului este și de această dată scos în evidență.

Limita superioară a cercetării noastre, cucerirea Timișoarei din 1552, a marcat un final dramatic al acestei evoluții a armatei bănățene în cadrul armatei regale. Evenimentul a avut implicații majore militare, politice, sociale și economice timp de 164 de ani. Pe parcurs ce avansam cu cercetarea, am decis să alocăm câteva pagini situației Banatului după ce a fost cucerit de otomani, astfel că realizăm și o scurtă prezentare a proaspătului înființat vilayet de Timișoara, până la finalul secolului al XVI-lea, când au loc trei încercări eșuate ale creștinilor de a recuceri Timișoara și teritoriul Banatului.

Lucrarea noastră nu își propune în mod prioritar să aducă la lumină informații inedite, ci reprezintă în primul rând o lucrare de interpretare, în intenția de a clarifica, pe cât posibil, problema organizării armatei bănățene și rolul fortificațiilor te pe teritoriul său în cadrul sistemului defensiv al regatului Ungariei. Dorim astfel ca problema organizării militare în Banat să fie impusă în dimensiunile și conotațiile sale reale ca subiect legitim și distinct în istoriografia medievală românească.

Lucrarea se deschide în mod firesc cu o Introducere în cadrul căreia realizăm de asemenea și o incursiune în istoriografia românească și maghiară a temei. După trecerea în revistă a istoriografiei vom realiza o sumară prezentare a celor șapte capitole ale cercetării noastre.

Acest omagiu adus rezistenței antiotomane a bănățenilor în perioada secolelor XIV-XVI este reflectat în operele câtorva generații de istorici români și străini, începând mai ales cu secolul al XIX-lea. În deceniile din urmă, s-au elaborat lucrări de referință pentru acest subiect, întregind istoriografia națională dedicată problemelor medievale românești. Între acestea, se disting studiile istoricului timișorean Ioan Hațegan, care, alături de cele ale colegilor săi din Cluj-Napoca și Ungaria, formează o istoriografie europeană, la nivel de regiune, valoroasă pentru tinerii cercetători care doresc să aprofundeze problemele pe care le ridică perioada medievală în această parte a Europei.

Prin urmare, metoda noastră de lucru s-a rezumat la cercetarea izvoarelor medievale, diplomatice și narative. Desigur, se impune cunoașterea literaturii de specialitate

* Rezumatul tezei de doctorat.

română și străină, dar bariera lingvistică a reprezentat un impediment în acest sens. Bagajul nostru de cunoștințe a fost îmbogățit cu lecturarea și analizarea unei istoriografii din secolul al XIX-lea până în prezent.

Istoriografia a fost influențată de curentele literare, astfel că în secolul al XIX în perioada istoriografiei romantice, Evul Mediu s-a aflat în centrul atenției, lucrările scoțând în evidență tradițiile, folclorul, obiceiurile, dar și legende. A fost urmată de perioada Pozitivistă, în care la bază a stat cercetarea documentului și analizarea Evului Mediu, bazându-se pe lucrurile precise și faptele concrete. La întretăierea secolelor XIX și XX continuă școala critică, fiind perioada marilor istorici, întărindu-se astfel aspectul științific al cercetării. Istoriografia din perioada interbelică este una extrem de diversă, bogată și totodată integrată în ritmul istoriografiei europene. În această perioadă istoriografică au fost abordate aproape toate problemele istoriei românilor pe baza unor documente noi și pornind de la principii metodologice diversificate. Este perioada de maxim apogeu a istoriografiei românești care a dat mari nume precum Nicolae Iorga¹, C. C. Giurescu², Gh. Brătianu³, Victor Motogna⁴ toți aceștia dedicând pagini întregi istoriei Banatului și Transilvaniei.

Perioada comunistă cunoaște trei etape istoriografice. Cea mai importantă a fost cea din deceniul al șaselea care a fost caracterizată de o liberalizare sesizabilă, cât și de o relaxare a controlului politic. Astfel, cu privire la organizarea militară în Banat și Transilvania, semnificative au fost lucrările istoricilor români Mihail P. Dan⁵, Camil Mureșanu⁶ și Ștefan Pascu⁷.

1 Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1915 (Ediție nouă, îngrijită de Georgeta Penelea, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1989).

2 Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II. De la mijlocul secolului al XIV-lea până la începutul secolului al XVII-lea, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

3 Gheorghe Brătianu, *Adunările de stări în Europa și în Țările Române în evul mediu*, Edit. Enciclopedică, București, 1996.

4 A se vedea studiile lui Victor Motogna, *Banatul românesc în prima jumătate a veacului al XV-lea – Epoca lui Sigismund de Luxemburg (1395-1438) și Trecutul românilor în epoca lui Ioan Huniade*, în *Buletin Istoric*, anul XIII, mai-august 1944, al Revistei Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.

5 Mihail P. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane – Iancu de Hunedoara*, Edit. Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918”, București, 1974.

6 Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, Edit. Științifică, 1968, București.

7 Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei, vol. I-IV*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1971-1989.

Tot din această perioadă trebuie amintiți și istoricii maghiari care au scris despre istoria militară a regatului Ungariei, Ervin Liptai⁸, Gyula Kristó⁹, Pál Engel¹⁰, János M. Bak și Béla K. Király¹¹.

Istoricii secolului al XIX-lea sunt cei ce au demarat procesul de editare a surselor privind epoca medievală. În ceea ce privește documentele referitoare la Transilvania și Banat, între 1852-1857, Teleki József¹² a publicat 12 volume de documente atât interne, cât și externe, din epoca Huniazilor. Această colecție este utilă datorită materialului nepublicat în alte colecții.

Documente ce fac referire la același spațiu, transilvănean și bănățean, au fost publicate în colecții generale privind Ungaria medievală, de către: Fejér György¹³ și Wenzel Gusztáv¹⁴.

Documente referitoare la unele orașe și comitate bănățene se regăsesc în publicațiile lui Pesty Frigyes¹⁵.

În secolul XX, după ce de-al Doilea Război Mondial, la inițiativa Academiei Române, s-a trecut la realizarea unei colecții exhaustive de documente interne de pe întreg teritoriul țării. Colecția *Documente privind istoria României* a fost concepută în trei serii, iar documentele referitoare la Transilvania și Banat au fost cuprinse în seria C (Transilvania). Ulterior s-a trecut la o nouă ediție a volumelor tipărite, cuprinzând de această dată și documentele scrise în limba originală (slavă, latină, română, greacă, germană, maghiară), noua colecție fiind numită *Documenta Romaniae Historica*. Acestei colecții i se mai adaugă seria D. *Relații între Țările Române*.

8 Ervin Liptai (red.), *Magyarország hadtörténete*, I-II, Budapest: Zrínyi, 1984-1985.

9 Gyula Kristó, *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984.

10 Pál Engel, *The Realm of Saint Stephen, 895–1526: A History of Medieval Hungary*, London: Tauris, 2001, (*Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale 895-1526*, Ediție îngrijită de Adrian Andrei Rusu și Ioan Drăgan, Edit. Mega, Cluj-Napoca, 2006).

11 János M. Bak, Béla K. Király (coord.), *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*. Boulder, CO: Social Science Monographs, 1982.

12 József, Teleki, *A Hunyadiak kora Magyarországon*, I-XII, Pest, 1853-1857.

13 Fejér György, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I-XI, Budae, 1829-1844.

14 Gusztáv, Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, I-XII, Pesta, 1860-1874.

15 Pesty Frigyes, *Krasso vármegye története*, I-IV, Budapest, 1883-1885; Idem, *Temes vármegye és Temesvár város története*, IV/1896, Budapest; Idem, *A Szörényi Bánság és Szörény Vármegye Története*, I-III, 1877-1878, Budapest.

Dintre diplomatarele teritoriale, sunt de amintit cele întocmite de Costin Feneșan¹⁶, cu privire la Banat, precum și cel realizat de Adrian Andrei Rusu, Ioan-Aurel Pop și Ioan Drăgan¹⁷.

Informații referitoare la Banat și Transilvania se regăsesc și în documente externe, cum ar fi tratatele încheiate între regii Ungariei cu Imperiul Otoman. Relațiile româno-otomane au dat naștere unei categorii speciale de izvoare – *documentele osmane* – care cuprind diferitele porunci ale Porții adresate domnilor români sau acte în legătură cu livrările de produse, sau cu relațiile comerciale stabilite în cadrul regimului de preemțiune a Porții asupra unor produse ale economiei românești. Documentele osmane, foarte numeroase pentru secolele XVII-XVIII, aduc știri de primă importanță și pentru epoci anterioare. Din seria de *Documente turcești privind istoria României*, apărută sub egida Academiei Române, Mustafa A. Mehmed a publicat 3 volume pentru perioada 1455-1812, apărute la București între 1976-1986.

Eudoxiu Hurmuzaki¹⁸ a obținut un număr însemnat de documente externe pe care le-a grupat într-o culegere de documente.

În ceea ce privește izvoarele narrative transilvănene din secolul al XVI-lea, acestea sunt mai numeroase și manifestă de multe ori interes pentru problemele social-economice. Sub influența culturii umaniste, ele sunt scrise de cele mai multe ori în limba latină, cum este și cazul operei lui Nicolaus Olahus¹⁹.

Din cadrul izvoarelor narrative externe care fac referire la Banat și Transilvania, amintim *Cronicile turcești* și *Cronicile maghiare*.

Cronicile osmane au fost grupate în colecția *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, în cadrul căreia s-au publicat trei volume, din care amintim volumul I – *secolul al XV-lea – mijlocul secolului al XVII-lea* – întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa A. Mehmed, publicat la București în 1966. Știrile din izvoarele osmane sunt de cea mai mare importanță pentru istoria politică și militară a Țărilor Române în secolele XIV-XVI.

16 Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene*, 1981, Timișoara; Idem, *Cavalerii teutoni în Banatul Severinului și la Dunărea de Jos în prima jumătate a secolului al XV-lea – Documente și extrase*, 2015, Timișoara; Idem, *Diplomatarium Banaticum, vol. I*, 2016, Cluj-Napoca.

17 Adrian Andrei Rusu, Ioan-Aurel Pop și Ioan Drăgan, *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea*, 1989, Cluj-Napoca.

18 Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, (Culese, adnotate și publicate de Densușianu Nicolae), București, 1888-1911.

19 Umanistul Nicolaus Olahus (*Nicolae Românul*, 1493-1568), *Texte Alese*, Studiu introductiv și note I.S. Firu, Cornelii Albu, Edit. Științifică, București, 1968.

Cronicile maghiare sunt esențiale pentru istoria României și îndeosebi pentru Transilvania și Banat. Pentru secolul al XIV-lea trebuie menționată *Chronicum pictum Vindobonense*²⁰; informații prețioase referitoare la secolul al XV-lea se regăsesc în compilația lui Thuróczi²¹ și opera istoriografului italian al lui Matia Corvin, Antonio Bonfini²². Dintre izvoarele narrative maghiare ale secolului al XVI-lea este de menționat lucrarea lui Anton Verancsics²³. Opera sa este o largă relatare a evenimentelor care au urmat bătăliei de la Mohács până pe la mijlocul secolului.

Relațiile de călătorie constituie o categorie specială de izvoare narrative, derulate încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Acestea oferă informații foarte variate, privind unele aspecte geografice, schimburile comerciale, înfățișarea satelor și a orașelor, viața de curte, monumente etc. Cu secolul al XV-lea și, mai ales, cu cel de-al XVI-lea, relațiile călătorilor străini devin un izvor prețios de informație, care completează și luminează izvoarele propriu-zis documentare. Importanța mărturiilor străine ca izvor istoric a făcut ca în cadrul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” să se inițieze, în 1954, o vastă colecție de *Călători străini despre Țările Române*, în mai multe volume.

În ultimele două decenii ale secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea, academicianul Ioan-Aurel Pop reușește să sintetizeze problemele esențiale ale luptei antiotomane ale românilor transilvăneni, maramureșeni, bihoreni și bănățeni, ridicând astfel cercetarea acestei perioade la un nivel superior predecesorilor.

Cercetătorul timișorean Ioan Hațegan a publicat mai multe studii și volume dedicate acestei probleme, devenită astfel cunoscută istoriografiei românești.

Lucrarea noastră este concepută să conțină un număr de șapte capitole care să acopere întreaga problematică bănățeană, de la cadrul geografic, organizare administrativ-teritorială, organizarea și înzestrarea armatei medievale bănățene, conducătorii militari și politici, sistemul de apărare și campaniile antiotomane din secolele XV și XVI, până la organizarea vilayetului de Timișoara.

După prezentarea istoriografiei temei noastre, lucrarea continuă cu capitolul I, unde ne-am propus să

20 *Chronicum pictum Vindobonense* în *Românii în izvoarele medievale*, redactat de G. Popa-Lisseanu, București, 1939.

21 Janos Thuróczy, *Chronica Hungarorum*, Brno, 1488.

22 Antonio Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Basel, 1568, ed. uzuală, Buda, 1774.

23 Anton Verancsics, *De rebus gestis Hungarorum ab inclinatione regni historia în Monumenta Hungariae Historica Scriptores*, II, 1857, Pesta.

realizăm o evoluție a toponimiei Banatului, iar mai apoi prezentarea fundalului istoric și arealul geografic în care se desfășoară evenimentele secolelor XIV-XVI.

În capitolul al II-lea am dorit să realizăm o scurtă prezentare a formei de organizare administrativ-teritorială a Banatului. Tot aici am dorit să evidențiem rolul avut de cnezii bănățeni în angrenajul armatei bănățene și regale, totodată și nemulțumirile acestora legate de obligații și nedreptățile pricinuite de anumiți mari nobili. Pentru a observa aceste probleme, am coborât limita inferioară a cercetării până la începutul secolului al XIV-lea. Am considerat oportun să prezentăm comitatele Banatului medieval, districtele cât și orașele aflate aici.

Cercetarea noastră continuă cu următorul capitol unde intrăm în detaliu în ceea ce privește organizarea militară în Banat. Am supus analizei armata din vremea lui Iancu de Hunedoara. Tot aici, în cadrul primului subcapitol am dorit să prezentăm legile și decretele militare de la finalul secolului al XIV-lea și până la începutul secolului al XVI-lea, care au reușit să reformeze armata regatului în vederea susținerii continue a efortului antiotoman.

În cadrul capitolului IV al cercetării noastre, am dorit să evidențiem geniul militar și politic al conducătorilor Banatului în secolul al XV-lea. Am realizat un portret al fiecărui mare conducător, de unde au reieșit și calitățile lor care i-au făcut persoane de prim rang în cadrul regatului medieval al Ungariei.

Un amplu capitol a fost dedicat sistemului defensiv gândit pe teritoriul Banatului, inițiat de florentinul Filippo Scolari și finalizat de Pavel Chinezu. Ne-am propus realizarea unei recensământ al fortificațiilor de pe teritoriul Banatului, din antichitate și până în secolul XX, rezultând un număr de 175 fortificații. S-a realizat o enumerare a tuturor tipurilor de fortificații, materialele de construcții, iar mai apoi am procedat la analiza fortificațiilor, pe care noi le-am considerat cele mai reprezentative pentru perioada secolelor XIV-XVI. Astfel am reușit să surprindem sistemul defensiv gândit pe trei centuri: centura Dunării, cea de interior și cea de pe valea Mureșului, toate fiind conduse din cetatea Timișoarei. Din numărul mare de documente se va observa importanța pe care le-au acordat-o monarhii Ungariei acestui sistem defensiv bănățean.

Următorul capitol, al VI-lea, își propune să realizeze o prezentare cronologică a evenimentelor militare care au marcat Banatul în întreg secolul al XV-lea. Pentru înțelegerea acțiunilor conducătorilor militari, am considerat necesar să realizăm și o prezentare a contextului internațional în care se afla regatul Ungariei. Campaniile antiotomane le-am grupat în trei perioade:

prima perioadă la finalul secolului al XIV-lea, când oficial Sigismund de Luxemburg reușește să inițieze, împreună cu domnul muntean, Mircea cel Bătrân, un bloc comun român antiotoman. A doua perioadă reprezintă acțiunile antiotomane întreprinse de comiții de Timiș, Filippo Scolari și Iancu de Hunedoara. Această perioadă se încheie în anul 1456, o dată cu respingerea otomanilor la Belgrad. Ultima perioadă prezintă cronologic acțiunile întreprinse de Pavel Chinezu. La finalul acestui capitol putem observa elementul comun al tuturor comiților de Timiș în lupta antiotomană, și anume adoptarea tacticii ofensive, atacarea inamicului în afara teritoriului regatului.

Capitolul final al cercetării noastre își propune să prezinte Banatul în secolul al XVI-lea măcinat de conflicte interne, care vor avea urmări directe, catastrofale pentru regatul medieval al Ungariei. Și de această dată am opinat că este necesar să realizăm o contextualizare internațională a Banatului. Pe fondul neînțelegerilor între marii nobili (magnați) și micii nobili care trebuiau să îndeplinească toate sarcinile militare, tensiunile au crescut, iar cruciada antiotomană din anul 1514 a degenerat într-un război țărănesc. Consecințele războiului au fost catastrofale pentru soarta regatului medieval al Ungariei. O altă mișcare antinobiliară din prima jumătate a secolului al XVI-lea a tulburat și mai mult situația Banatului și a Ungariei.

După prezentarea situației Banatului în prima jumătate a secolului al XVI-lea, am considerat necesar să prezentăm și situația internațională de la mijlocul secolului. Aceasta este de o maximă importanță pentru Banat, pentru că evenimentele anilor 1551 și 1552 vor schimba soarta Timișoarei și a 2/3 din Banat pentru 164 de ani.

Cei doi ani de la mijlocul secolului al XVI-lea au reprezentat o bornă în istoria acestui teritoriu. După cucerirea cetății Timișoara, noua administrație și conducere militară impune valorile musulmane, transformând teritoriul într-un vilayet ce-și avea centrul administrativ și militar la Timișoara.

În finalul acestor considerații introductive, dorim să menționăm că pentru realizarea acestei lucrări am primit sprijinul și ajutorul mai multor oameni de știință, cercetători, prieteni și instituții.

În primul rând îi vom mulțumi magistrului nostru, domnului profesor Ioan-Aurel Pop, fără sprijinul căruia suntem foarte conștienți că nu am fi reușit să realizăm această lucrare. Acceptarea temei de cercetare, susținerea și îndrumarea domniei sale sunt lucruri pe care nu avem cum să le răsplătim.

Recunoștința noastră se îndreaptă spre distinșii istorici medievaliști, precum Ioan Hațegan, regretatul

Dumitru Țicu, soții Costin și Cristina Feneșan, Ligia Boldea, soții Magina Adrian și Livia, Adinel Dincă, Sorin Bulboacă și alții, care ne-au ajutat să înțelegem mai bine situația militară a Banatului și astfel să finalizăm cercetarea propusă.

Totodată se aduc mulțumiri colegului Ferenc-Pall Szabó, pentru ajutorul neconținut acordat.

Nu în ultimul rând aducem mulțumiri Institutului de Studii Banatice „Titu Maiorescu” din cadrul Academiei Române filiala Timișoara, Bibliotecii Academiei Române din Timișoara, Bibliotecii Central Universitară „Eugen Todoran” din Timișoara, Bibliotecii Central Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Muzeului Național al Banatului din Timișoara, Muzeului Banatului Montan din Reșița și tuturor celor care au făcut posibilă realizarea cercetării noastre.

Concluzii

La finalul cercetării noastre asupra problematicei organizării militare din Banat, în special, și din regatul medieval al Ungariei în general, în intervalul propus 1387-1552, se impune să reluăm sintetic și, poate mai nuanțat și apăsător, câteva constatări și judecăți care au reieșit, de altfel, cu destulă pregnanță din expunerea capitolelor de până aici.

Titlul însuși al lucrării noastre ține să afirme explicit importanța militară deținută de Banat în perioada cercetată. Pe baza celor spuse în decursul lucrării noastre, rezultă situarea Banatului ca teritoriu strategic bine definit în cadrul regatului Ungariei.

Instituția armatei în decursul perioadei medievale a cunoscut o continuă îmbunătățire și dezvoltare. Desfășurarea evenimentelor de la finele secolului al XIV-lea, avansarea otomană până la granițele regatului Sfântului Ștefan, au avut drept consecință elaborarea de noi legi și decrete militare. Acestea au fost luate ca răspuns la continua provocare otomană. Banatul, parte integrantă a regatului Ungariei, a fost direct vizat de deciziile adoptate în urma dietelor regale.

Iminentul pericol otoman la adresa creștinătății, a făcut ca monarhii unguri să-și îndrepte privirea spre teritoriul Banatului și să încerce să construiască aici un sistem de fortificații care să oprească sau să încetinească expansiunea otomană. Chiar acest fapt a evidențiat importanța Banatului în cadrul sistemului defensiv al regatului.

Cercetarea noastră a reușit, prin capitolele prezentate, să reliefeze importanța acestei zone de graniță a regatului în cadrul organizării militare, dar și a sistemului defensiv. Monarhii Ungariei, începând cu Sigismund de Luxemburg și terminând cu regii dinastiei

de Jagello, au fost conștienți că fără sistemul de fortificații de pe teritoriul Banatului, Ungaria și Europa creștină ar fi fost în pericol de a fi invadate de otomani. Astfel, așa cum am putut observa din seria de documente, regii au fost interesați să trimită bani, materiale de construcții, și resurse umane pentru a asigura o zonă tampon bine fortificată și militarizată.

Totodată din cercetarea noastră reiese și importanța factorului uman. Astfel, ajunge să conducă comitatul Timiș și tot Banatul, la începutul anului 1405, un florentin, om de încredere a regelui Sigismund. Acesta este cel ce gândește sistemul de fortificații din Banat, considerând că, pentru o bună protecție a regatului, acesta trebuia desfășurat pe trei inele. Prima centură de apărare este formată din fortificațiile de pe linia Dunării, continuată apoi cu centura de interior și terminând cu a treia centură, cea de pe râul Mureș.

Tot aici, în Banat, la Timișoara își va avea sediul și Iancu de Hunedoara. Analiza armatei lui Iancu de Hunedoara a evidențiat rolul jucat de cnezii bănățeni în angrenajul militar general. Mulți dintre ei vor fi înnoștrați, drept răsplată pentru efortul și sacrificiul adus în lupta antiotomană. Iancu de Hunedoara a reușit, prin reformele militare, să creeze o armată capabilă să se lupte, probabil cu cea mai puternică armată a lumii, cea otomană.

Am reușit totodată, prin expunerea realizată, să evidențiem geniul militar al acestor conducători de oști. Un alt mare comite de Timiș, care a definitivat sistemul defensiv al regatului Ungariei, este Pavel Chinezu. Prezentarea cronologică a evenimentelor în care a fost implicat ne-a evidențiat faptul că nu a suferit nicio înfrângere în luptele sale antiotomane. În urma morții sale, conducerea Banatului este luată de ultimul mare comite de Timiș, Iosa de Som.

Ceea ce ne-am propus a fost ca prin analiza documentelor vremii să reliefeze importanța funcției de comite de Timiș, acesta ocupând a treia funcție în regat după voievodul Transilvaniei și palatinul regal.

Așa cum am putut observa, în secolul al XVI-lea, mișcările țărănești care se desfășoară și pe teritoriul Banatului influențează negativ efortul de luptă antiotoman. Acest fapt se va desăvârși în august 1526, când turcii înving oastea regală ungară. Consecința acestei înfrângeri a fost dezintegrarea regatului și începerea luptei pentru coroană. Chiar această luptă va pecetlui soarta Banatului, care 2/3 va fi cucerit în vara anului 1552 și timp de 164 de ani va fi sub stăpânire otomană.

Conchidem prin a afirma că cercetarea rămâne deschisă, problematica organizării militare în Banatul medieval lăsând loc de noi interpretări și abordări.

Muzeograf Ion Traia

(Timișoara)

Ioan Jivi Bănățeanu și propaganda proromânească în S.U.A.

În lucrarea *Istoria războiului pentru întregirea României (1916-1919)*, Constantin Kirițescu afirmă că războaiele nu se câștigă numai prin biruința armelor, ci și prin lupta diplomatică și prin opera de propagandă desfășurată în rândul opiniei publice din afara țării, iar această luptă nu este cu nimic mai prejos celei care s-a dat pe fronturile militare. „Îndeosebi statele mici care au revendicări de susținut trebuie să reușească să se facă simpatice opiniei publice pentru a căpăta sprijinul acesteia”, concluzionează istoricul amintit. Intrarea României în război în anul 1916, de partea Puterilor Aliate, și succesele militare s-au stins repede, în iarna anului 1916-1917 ofensiva Puterilor Centrale a obligat armata, guvernul și regalitatea română să se retragă din București în Moldova, starea forțelor armate și a populației civile fiind precară. Previzunile asupra viitorului statului român erau sumbre. În acest context, singura șansă pentru supraviețuirea României părea să fie popularizarea în străinătate a situației dificile a acesteia și a dorinței care a motivat-o să intre în război, respectiv unirea tuturor românilor într-un singur stat național. Era mare nevoie de câștigarea sprijinului oamenilor politici și a opiniei publice din statele aliate. În acest context, în cursul anului 1917, guvernul refugiat la Iași a decis ca, pe lângă activitatea diplomatică desfășurată de către legațiile României, să inițieze și o intensă propagandă proromânească în capitalele țărilor aliate și în S.U.A., cu ajutorul celor mai reprezentative personalități ale vieții culturale, universitare și politice românești.

În această activitate susținută de propagandă în favoarea intereselor românești în cadrul emigranților români din S.U.A. se înscrie și publicistul Ioan Jivi Bănățeanu, personalitate pe nedrept prea puțin cunoscută în România.

Ioan Jivi Bănățeanu și-a îndeplinit pe deplin datoria de român. A luptat prin presă, conferințe și propagandă prin toate mijloacele publice, îndeosebi prin organizarea românilor emigranți în America, mobilizând în același timp și opinia publică a milioane de oameni din Statele Unite în favoarea intereselor poporului român. A susținut cu argumente evidente cauza dreptății neamului nostru pentru libertate națională și socială. A pus un deosebit accent pe realizarea idealului secular de întregire a României, arătând temeinicia soluției juste de a se constitui un stat unitar al tuturor românilor pe pământul lor strămoșesc.

Ioan Jivi s-a născut în comuna Chișoda în ziua de 15 septembrie 1891 stil vechi (27 septembrie stil nou) și a fost botezat în ziua de 22 septembrie 1891 stil vechi, după cum rezultă din registrul parohial (4 octombrie 1891 stil nou) de către preotul Emilian Micu, având naș pe Aureliu Moise¹. Ioan Jivi a fost cel mai mic și ultimul copil la părinți, mai avea încă șapte frați sau surori născuți înaintea lui, din aceiași părinți Nicolae și Maria Jivi, cununați la începutul anului 1875. Tatăl său era Nicolae Jivi, un vrednic țăran, cu mulți copii și fără avere. Mama sa era Maria născută Brânda din satul vecin, Sânmihaiul Român, dintr-o familie de vrednici plugari.

După ce a terminat școala elementară din Chișoda, Ioan Jivi a vrut să meargă înainte pe drumul învățaturii, dar părinții săi nu aveau posibilitate materială să-l dea la școli mai departe, la oraș. Până la urmă părinții săi s-au gândit să-l dea ca ucenic într-o meserie rentabilă la Timișoara și, astfel, l-au dat ca ucenic la un lăcătuș din Timișoara, ca să învețe meseria de lăcătușerie și de mecanică. După multă stăruință și îndelungate chibzuiri, precum și sprijinit în dorința sa de fruntașii comunei, a reușit să-și convingă părinții săi ca să-l dea la noul liceu maghiar de stat din Timișoara și astfel ajunge Ioan Jivi să facă primele clase de liceu, unde a învățat și limba maghiară, iar germana, pe care și-o însușise ca ucenic de lăcătuș, să și-o perfecționeze.

În mai 1911 l-a însoțit tatăl său pe Ioan Jivi la centrul de recrutare din Timișoara, unde avea să se prezinte pentru incorporare. S-a dus împreună cu un alt coleg român de vârstă și de seama sa care urma să fie înrolat în armata austro-ungară. S-au înfățișat cu geamantanele pline de merinde și de haine, cum ora obiceiul pe atunci la orice recrutare. Tatăl său Nicolae Jivi îl aștepta la poartă până ce tinerii se duceau la biroul de mobilizare ca să-și primească actele cu care să se prezinte la regimentele unde fuseseră repartizați. Ioan Jivi și prietenul său se înțeleseră dinainte cum să scape de armată, cum să evadeze și cum să plece împreună în America, interesându-se în prealabil de posibilitățile de călătorie, pe tren și pe vapor și ruta pe unde urmau să se îndrepte pentru a reuși să traverseze oceanul. Bani aveau economisiți mai demult, de când premeditaseră această escapadă aventuroasă.

Tinerii au luat-o prin ușa de ieșire din dos și nu i-a mai văzut nimeni când și pe unde au plecat. Tatăl lui Ioan Jivi zadarnic a așteptat toată ziua în fața porții principale, unde se despărțise de fiul său, căci acesta nu-și mai făcu apariția. S-a întors acasă la Chișoda deznădăjduit, căci nu știa nimic de fiul său, nici nu aflase vreo veste despre el sau de la el. Numai după câteva săptămâni a primit din America o scrisoare de la Ioan Jivi, prin care îi comunicase toată povestea aventurii sale îndrăznețe și că se află bine și sănătos.

1 Registrul protocol-nașteri al Parohiei Ortodoxe Române, poziția nr. 58 din anul 1891 din comuna Chișoda.

Prima etapă, primul popas în America l-a făcut Ioan Jivi în orașul Scranton, cu multe uzine, nu departe de New-York, unde debarcase și de unde plecase să-și caute rosturi de existență prin locuri populate de români. În scurtă vreme a învățat și englezește. Nu s-a dat îndărăt de la niciun fel de muncă, fiind favorizat de meseria de lăcătuș. Viața din Scranton îi putea oferi o mare diversitate de posibilități pentru a-și acoperi prin muncă nevoile de trai. Abia împlinise 20 de ani și tinerețea sa îl ajuta cu inepuizabilul ei elan să lucreze și să învețe lucruri noi și utile. Scranton era un centru industrial al Statului Pennsylvania, un oraș cu vreo 150 mii de locuitori, deci mai mare decât fusese Timișoara înainte de Primul Război Mondial. Printre numeroasele fabrici din Scranton erau îndeosebi țesătoriile de lână și de mătase, sticlăriile, iar producția de antracit de aici atingea vreo 20 milioane de tone anual. În Scranton, cu o frumoasă așezare geografică, la peste 500 metri altitudine, și-a găsit Ioan Jivi cele dintâi rosturi de viață în America. I-au plăcut mult climatul și mediul muncitoresc din acest oraș, unde a făcut cunoștință și cu câțiva români.

După ce s-a familiarizat cu viața din America și învățase destul de bine limba engleză, îndemnat și de românii din oraș, s-a dus în marele oraș Cleveland din statul Ohio, unde trăia un imens număr de români și unde avea posibilitatea să se cultive și să-și continue studiile liceale, începute la Timișoara. La început a lucrat și aici în meseria sa, ca să-și poată câștiga existența, apoi s-a infiltrat în toate ramurile de activitate și de viață a românilor din Cleveland. A ajuns în cercurile de ziariști, mânat de o dorință care îl stăpânea mai demult, și-a făcut relații cu oameni de cultură. A fost mult ajutat de preotul ortodox Pavel Crăciun, al cărui ginere va deveni Ion Jivi mai târziu. Aici își face studiile liceale și facultatea de chimie din Scranton, unde urmase științele chimice ca să-și poată asigura o profesiune practică și utilă într-un domeniu de activitate bine retribuit, în special la firma „Standard Oil Comp.” din Cleveland.

El simțea însă o vădită atracție pentru cultură și literatură, pentru creații poetice, dovedindu-și talentul în proză și în versurile pe care la publica ani de-a rândul în periodicele românești din America. A continuat studiile universitare și în direcție literară. De aceea s-a înscris, după absolvirea științelor chimice, și la facultatea de litere, a urmat cursurile de la „College Cleveland”, la renumitul institut american „St. Ignățiu”, unde și-a lărgit cunoștințele în domeniul literaturii universale. Căsătorindu-se în Cleveland, s-a statornicit cu familia sa în acest mare oraș american, cu multiple posibilități de afirmare și de manifestare. Banii ce îi câștiga din chimie, îi cheltuia pentru cultura și literatura română. Soția sa, Eugenia, era unica fiică a parohului Pavel Crăciun. Ea avea același

nume de Eugenia ca și mama ei, preoteasa. Prin această căsătorie, Ioan Jivi Bănățeanu a avut cu Eugenia o singură fiică, pe nume Dorothea.

În perioada studiilor sale a continuat să se ocupe efectiv și neîntrerupt de redactarea gazetei „Românul” din Youngtown, activând în redacția acestei foi până la anul 1918, adică aproape timp de șapte ani, începând din prima perioadă după venirea și stabilirea sa în America.

Începând cu anul 1913, Ioan Jivi Bănățeanu a fost redactor la importantul ziar românesc „America” din Cleveland. În redacție l-a avut coleg pe reputatul ziarist din Ardeal, pe Iuliu S.V. Ioanovici, fostul redactor al gazetei „Libertatea” din Orăștie, care evadase din temnița maghiară, după ce fusese condamnat în anul 1908 pentru agitație politică în activitatea sa ziaristică. Ioan Jivi Bănățeanu a publicat în anii 1919 și la „America literară”, ce apărea tot în Cleveland, pe lângă ziarul politic, fiind unica revistă de literatură română de dincolo de ocean.

În perioada aceasta din ultimii ani ai Primului Război Mondial și în cei următori după sfârșitul ostilităților, Ioan Jivi Bănățeanu a fost și secretarul executiv al „Ligii naționale a românilor din America”, cutreierând în această calitate și în scop de organizare diversele colonii românești de pe tot cuprinsul federal al Statelor Unite ale Americii.

La Chicago și-a publicat în anul 1918 Ioan Jivi Bănățeanu volumul său de poezii cu titlul „Clike”. La finalul Primului Război Mondial, în scop de propagandă românească și în calitate de secretar general al „Ligii naționale a românilor din America”, a publicat Ioan Jivi Bănățeanu numeroase broșuri de propagandă românească în limba engleză pentru a lămuri opinia publică și anume: „Real Facts About Hungary”, în care a expus nedreptățile suferite de românii din Transilvania în timpul dominației imperialiste maghiare, apoi „The Transylvania Problem”, dovedind prin acest studiu dreptul istoric și etnic al poporului român asupra Transilvaniei, și, în sfârșit, „The Banat Problem”, o lucrare documentară și politică despre drepturile românilor asupra Banatului,

După încoronarea acestei izbânde românești, dorul de patrie l-a rechemat acasă, în Banatul său drag, devenit liber, sub stăpânire și administrație românească. Așa a ajuns Ioan Jivi Bănățeanu să se întoarcă în anul 1920 la Chișoda, iar în anul următor să lucreze la ziarul „Nădejdea” din Timișoara.

Aici lucrează câțiva ani, dar dezamăgit de atmosfera existentă în țară, într-o bună zi s-a sfătuit cu soția sa hotărând să se întorcă în America, unde părinții ei îi așteptau în casa parohială din Cleveland cu toată dragostea, ca pe niște copii dezolați, care își făcuseră idealuri frumoase despre lumea visată de ei, dar năpădită de oameni care-și călcau fără scrupul jurămintele proclamate la Unirea de la Alba-Iulia.

Reîntorcându-se în America, Ioan Jivi Bănățeanu a scos la Cleveland, în anii 1924 și 1925, o revistă umoristică cu titlul „Vagabondaj”, un fel de autocritică intimă în ton de zeflema. În anul 1925 și-a reluat funcția de director al ziarului „America”, marele cotidian român din Cleveland, unde își stabilise domiciliul în casa părinților soției sale, Eugenia. A stat în fruntea acestui ziar vreo trei ani de zile. Concomitent a activat și ca președinte al „Asociației româno-americane pentru propaganda românească în America”, pe care a fondat-o el în anul 1925 și a condus-o mulți ani cu rezultate optime, având sprijinul amicilor săi din coloniile române ale statului Ohio și celor învecinate. A solicitat și a primit fonduri pentru promovarea intereselor național-culturale ale acestei asociații din multe părți, bazându-se în mod special pe subvențiile periodice pe care i le acorda ministerul de finanțe al României prin generozitatea lui Vintilă Brătianu în anii 1927 și 1928. În anul 1931 a trecut în statul Michigan, stabilindu-se în marele oraș industrial Detroit, unde trăia o foarte numeroasă colonie de români, care se cifra la vreo 40 de mii de locuitori de limbă și de origine română. La Detroit a redactat în anii 1931 și 1932 ziarul „Tribuna Română”. În anul 1932 a înființat în Detroit, împreună cu Gheorghe Zamfir, originar din Brașov, și cu preotul Ștefan Oprean marele cotidian „Viața Nouă”.

În anul 1934, după ce îi moare soția, Ioan Jivi revine în România, aici fiind chimist cu diplomă universitară din Statele Unite și cu practică făcută tot acolo, a reușit să se angajeze la fabrica de sticlă din Tomești (jud. Timiș), unde a lucrat din anul 1934 toamna până în anul următor. Firea lui neastâmpărată l-a ademenit într-o nouă aventură ziaristică. Era prea îndrăgostit de munca din domeniul gazetăriei. Având odată treabă în București, s-a întâlnit în capitală cu mai mulți colegi de presă, unde din vorbă în vorbă le-a destăinuit cât de practic și dezvoltat era în America spiritul comercial și inventiv al ziariștilor, pentru care orice știre sau informație constituia o marfă de vânzare, iar oamenii erau dornici să cumpere astfel de *știri*, mai ales cele ce priveau propria lor activitate. Prin aceste sugestii s-a născut atunci ideea înființării în București a „unei agenții în acest sens”. S-a găsit un tânăr ziarist mai îndrăzneț și întreprinzător, care s-a lăsat sedus de această idee și, cu ajutorul lui Ioan Jivi Bănățeanu, au organizat împreună serviciul presei proiectat după modelul american. Tânărul ziarist bucureștean era Emil Samoilă. Jivi Bănățeanu a părăsit angajamentul de muncă ce-l avea la fabrica de sticlă din Tomești și era bucuros că se putea întoarce în branșa sa preferată, de ziarist. Și așa s-a născut prima și ultima agenție de informații apărute în periodice, care a încercat zadarnic să viețuiască la noi, unde lumea nu era aclimatizată cu astfel de obiceiuri și metode americane. Astfel a luat ființă „Serviciul Gazetelor” din București.

Emil Samuilă și Ioan Jivi Bănățeanu, care organizaseră acest „Serviciu al Gazetelor” pe cont propriu, credeau că vor putea să realizeze venituri apreciabile din această afacere. Dar, s-au înșelat., nu-și cunoșteau clienții. În scurtă vreme agenția aceasta a falimentat, nu putea rezista cu atâtea cheltuieli și cu neînsemnate încasări.

Pentru a-și câștiga existența, Ioan Jivi Bănățeanu a plecat să lucreze la fabrica din Zărnești și, sporadic, colabora la revista „Luceafărul” din Timișoara.

Mai târziu, Ioan Jivi Bănățeanu a reușit să-și găsească un loc de muncă în redacția cotidianului „Dacia”. A scris la ziar ca profesionist, dar fără semnătură, ocupându-se în special de problemele administrative și de colportaj. Avuse misiunea să asigure o bună și largă difuzare a „Daciei” prin cunoștințele sale locale sau regionale, îndeosebi prin priceperea și experiența sa. Directorul Constantin Miu-Lerca a găsit în el un iscusit organizator și o ponderată minte de redactor mai ales în anii grei de război. La „Făclia” din Timișoara, după aceea la gazeta germană „Tireiheit”, tot din localitate și de nuanță politică social-democrată.

Plecă din Timișoara în anul 1948 și se duce la București unde s-a stabilit cu locuința în Splaiul Independenței nr. 50 etaj I, la a doua sa soție Cristina, cu care se recăsătorise și care era și ea văduvă. Aici se pensionează, moare în septembrie 1963 și este înmormântat la cimitirul Belu².

Începând cu nr. 68 din iulie 1921, a publicat ziarul „Nădejdea” o suită de articole scrise de Ioan Jivi Bănățeanu despre „*Propaganda noastră în America*”. În același număr de ziar apare și informația: „*Cu numărul de azi începem publicarea unei serii de articole foarte interesante datorită colaboratorului nostru Ioan Jivi Bănățeanu, fostul secretar al Ligii naționale române în America și autorul numeroaselor broșuri și articole de propagandă, care au contribuit mult să se atragă asupra noastră atenția străinătății și în special a Americii*”.

Propaganda noastră în America de I. Jivi Bănățeanu „*Într-un articol recent am amintit că în America există o organizație politică a românilor de acolo, numită „Liga Națională; președintele acestei organizații a fost chemat la Paris de șeful delegației române dela Conferința de pace. Acest gest frumos al d-lui Brătianu, recunoașterea unei munci cinstite a românilor din America, a contribuit foarte mult la strângerea rândurilor slăbite printr-o contra-propagandă dusă de multe elemente puse în slujba consulatelor ungurești, care, acum au devenit aderenți ai principiilor bolșeviste.*”

2 Aurel Cosma Jr. *Ioan Jivi Bănățeanu, scriitor*, Fond „Aurel Cosma jr.” dosar nr 44, Arhivele naționale, filiala Timiș.

Între aceea e și un protopop român, I. Podea șeful bisericii gr. ort. și un bulgar care acum e directorul ziarului ce pătrunde și în țară la noi sub numele de „România”. Acest protopop român a dus o luptă înverșunată contra „Ligei” printr-un ziar ce apare la Youngstown, și care a fost dovedit în nenumărate rânduri însuși de acest protopop — că e pus în slujba ungarilor; această destăinuire o făcuse înainte de a se înhăma și el însuși la organul de propagandă ungurească printre români.

Dificultățile create de aceste elemente antinaționaliste, au fost enorme. Înainte de intrarea Statelor Unite în război, din cauza lor, nu se putea face nimic. Comitetul Național — altă organizație patriotică — a fost sdrobotită de stânca intrigilor țesute de aceștia, cari s-au strecurat în lagărul celor buni. Intrarea Americii în război a pus capăt, în parte, acestei activități dăunătoare. Cezar Caroviei, un vechi confederat al lui Racowsky, director al ziarului mai sus numit, a fost forțat să părăsească Statele Unite, iar dl. protopop a fost oprit de a cutreera orașele unde se aflau români. Aceste măsuri luate de guvernul american au ajutat foarte mult la organizarea „Ligei Naționale”.

Comitetul Național, la care mă refer mai sus, s-a mărginit numai la colectarea de ajutoare pentru răniții din războiul desrobirei noastre; de fapt, până la înființarea Ligei Naționale nu s-a făcut nici o propagandă românească în America în adevăratul sens al cuvântului.

Și era atât de necesar a face cunoscută, poporului american, cauza românească, fiindcă, în America, mai mult ca în oricare altă țară, opinia publică trage mult la cântar, pot spune, ea este factorul care determină cursul politicii americane. Fostul președinte Wilson a sfidat această opinie publică când s-a opus la realizarea aspirațiilor noastre, la Conferința de Pace, și aceasta în oarecare măsură a contribuit la alungarea dela putere a partidului din care face parte.

Această opinie publică trebuia luminată; era la început, era ostilă nouă. Ungurii care-și aveau organizații de propagandă și mijloace bănești suficiente, ne descriau în culori negre. Ungurii au reușit să câștige prietenia poporului american încă de pe timpul vizitei făcută de Kossuth în 1851. Meșteri în ale prefăcătoriei și îndrăzneți, ei și-au câștigat un loc sigur în inima americanilor.

Această țesătură de intrigi și minciuni trebuia ruptă, însă, cum? Singurul mijloc era tiparul, dar lipseau paralele! S-a făcut apel la românii aflați în America. S-au strâns bani pentru tipărirea de broșuri, ținerea de conferințe a început.

Rezultatele au fost îmbucurătoare, în scurt timp ziare cu mare greutate au început să se intereseze de noi, așa că pe timpul când s-a început Conferința de pace aveam de partea noastră ziare ca: „The New-York Times”,

„Washinton Post”, „Buffalo Express”, „Cleveland Plain Dealer”, „Detroit News” etc. ca să menționez numai pe cele mai răspândite.

Între scriitori mai de seamă care au contribuit la apărarea noastră prin scris menționez: d. H. Ralph Burton, care pe lângă că a pus la dispoziția „Ligei Naționale” biroul său din Washington, a scris și o excelentă broșură „România” pe care a publicat-o pe cheltuiiala sa Prof. Charles Upson Clark, care a ținut o serie de conferințe despre arta și literatura românească și a luat apărarea armatei române care pătrusese până-n la Budapesta, care era acuzată de acte grave; W. N. Wilner, dela ziarul „Buffalo Express”; dr. Wiliam M. Tugman și Robertson dela „Cleveland Plain Dealer”, excelentele articole scrise de acești doi apărători ai cauzei românești au atras asupra ziarului atenția Maiestăței Sale Reginei Maria, care, prin o duioasă scrisoare, mulțumește celor dela „Plain Dealer” pentru serviciul adus cauzei noastre; dr. Herbert Adam Gibbons, care a scris excelentul articol, „The Création of Greater Roumania” prin care biciuia pe plenipotențiarii americani, pentru că s-au pus în serviciul finanței internaționale care urmărea acapărarea bogățiilor din țara românească; Samuel Hoply, un jurnalist de forță, care, în ultimul timp lucra și la o carte, „History of Roumania” (Istoria României). Nu știu dacă a isprăvit această lucrare, pe care am avut onoarea a o ceti și „îndrepta” dacă să cerea îndreptări, în orice caz n-ar strica ca acest început să fie încurajat, interese vitale de stat cer aceasta.

O astfel de inițiativă nu va fi luată de guvernul actual. Sunt pozitiv informat că s-a cerut Ministrului de Externe niște informații spre a servi la scrierea unor broșuri de propagandă. La care d. Take Ionescu nici n-a crezut de cuvință să răspundă. Așa se încurajează propagandă românească din străinătate”³.

Propaganda noastră în America de I. Jivi Bănățeanu
„Foarte mult a stricat cauzei noastre amestecul biserici române din America (protopop Ioan Podea) în mișcarea revoluționară și participarea lui, ca înverșunat propagandist, la greva din industria de oțel și fier din anul 1919, caracterizată ca încercare de răsturnare a guvernului american. Câteva păreri despre această grevă: Sindicaliști îmbruiți de ideile lui Lenin încearcă să introducă sistemul sovietic (W. Taft fost președinte la Americi) radicalii teroriști străini vor să răstoarne formă de guvernământ, înlocuind-o cu regimul sovietic și anarhic” (John Cornwell guvernatorul statului W. Virginia). Un om cu numele Wiliam Zebulon Forster merge printre străini învățându-i o doctrina teribilă a anarhiei

3 „Nădejdea”, an I, nr. 68, 8 iulie 1921.

(Joseph Buffington un renumit jurist și judecător al Curții de Apel al Statelor Unite) Și acest apostol al anarhiei (Forster) are cuvinte de laudă pentru episcopul român în cartea lui „The Great Steel Strike and its lessons (pag. 177) nu uită să immortalizeze numele agitatorului preot. Dar să dăm cuvântul acestui agitator în Calendarul Național bisericesc pe anul 1921 întocmit de Ioan Podea protopop: Par. Ioan Podea protopopul bisericii ortodoxe române a avut cel mai însemnat rol în districtul Youngstown-ului. Din cei 365.000 de greviști, 70 de mii aparțineau acestui district. Preotul Podea a lucrat un an de zile pentru organizarea în Federație îndemnând în biserici și adunări pe români, pe unguri, pe slavi să stea umăr la umăr cot la cot în fața tuturor amenințărilor, acest preot a rămas rece și nepăsător în întreg cursul luptelor. Ori când și ori unde s-a cerut prezența lui a mers. Numai în orașele unde poliția i-a ținut drumul n-a intrat. În sale și adunări ținute sub cerul liber, adeseori în ploaie și ninsoare, când părintele Podea apărea în față greviștilor căpătau nou curaj și nouă putere de luptă. În fața acestei mărturisiri e de prisos a aduce alte dovezi, am însă la îndemână mai multe scrisori de la diferite instituții americane prin care pot arăta ce cred acestea despre omul căruia i s-a încredințat supravegherea bisericii românești din America. Am sacrificat acest spațiu unui denunț, care, după mine, e foarte grav nu numai din punct de vedere moral, ci și din considerente superioare de stat. O explicație: de acest amestec al bisericii române în conflictul de muncă și capital n-am aflat până în vara anului trecut, când am încercat să obțin și pentru orfanii de război din România, partea de 50.000 dolari ce se cuveneau dintr-un fond strâns de orașul Cleveland. Yugoslaviei, Poloniei, Cehoslovaciei etc. s-a dat din acest fond. României nu. Am apelat la comitetul însărcinat cu distribuirea acestui fond, la primarul orașului Cleveland, la Camera Comercială, la guvernul statului Ohio, un bun prieten al României care m-a ajutat foarte mult în campania ce am întreprins-o de am strâns îmbrăcăminte pentru suferinzi din România (în valoare de două milioane lei trimis la Crucea roșie Română), am apelat la câțiva deputați dar în zadar. Intrigat de acest refuz categoric m-am rugat de prietenul meu D. William Tugman redactor la ziarul „Cleveland Plain Dealer” despre care am scris și în altă parte, ca să aflu cauza acestui refuz. La câteva zile vine la redacție și-mi spune Biserica română ca instituție de stat, după legile din țară dumneavoastră, rău face că agită pe lucrători să iese în grevă și să se asocieze cu elementele radicale din această țară. Un episcop (protopop) merge din oraș în oraș și ține cuvântări înfocate muncitorilor îndemnându-i să vină sub steagul lui Forster. Asta este cauza refuzului și să nu mai încerci, că nu căpătați nimic. E curios că guvernul nu ia nici o măsură ca să pună capăt activității preotului rătăcit. Consulul din Cleveland Ohio știe despre acest caz, la fel se

știe la Legația Român din Washington, care are în posesiune câteva copii de pe scrisorile ce le am primit de la instituții americane în care se spune că: Părintele Podea este asociat cu elemente detrimentală păcii comunității”⁴.

Propaganda noastră în America de I. Jivi Bănățeanu
„Dacă la noi se trece cu așa ușurință peste lucruri în aparență neînsemnate nu e așa în America. În special străinii sunt supravegheați îndeaproape. Această supraveghere nu se face ca la noi, cu fanfare, ci pe cât se poate de discret. În timp de zece ani cât am stat pe pământ american nimeni nu mi-a cerut carte de identitate și nici nu am fost obligat a avea una. Și nu numai eu, ci toți străinii. Cu toate aceste dacă doreai să știi purtarea unui străin, tendințele lui sociale, puteai afla din izvoare oficiale „Immigration Bureau” și în alte părți, despre acestea voi scrie în altă parte. Aceast birou al imigranților ține de resortul Ministerul Muncii, care, fie în treacăt zis, cu toate că reprezintă o națiune de o sută și șaptesprezece milioane populație, nu are un buget atât de umflat ca al d. Trancu Iași. Informațiile de care are lipsă le culege de prin alte instituții sociale, culturale, religioase etc.

Și mai e o instituție care strânge astfel de informații. Ea aparține Camerelor Comerciale din America și se numește „National Information Bureau”, aceste instituții cântăresc sentimentele de care sunt animați străinii care vin din Lumea Nouă și natural și sentimentele românilor. Aceste sentimente în general au fost interpretate după aspectul pe care-l dă biserica noastră. E de mirare deci că multe publicații americane, între care și „Pictorial Review”, precizau că România în scurt timp va cădea în mâna bolșevicilor români. Contrastul între activitatea bisericii noastre și a bisericilor ungurești e îngrijorător pentru noi. Dar nu e numai atât, pe când bisericile ungurești răspândeau neadevăruri despre țara noastră, capul bisericii române prin ziarul „Românul” din Youngstown scria în fiecare număr că nu e nici o rațiune ca Liga națională să-și mai continue activitatea. Pe când se ducea această campanie de slăbire a Ligi Naționale, ungurii din toate părțile Americi se pregăteau să meargă la Washington ca să insiste pe lângă președintele Wilson și membri Congresului american ca să nu ratifice Tratatul de la Trianon. La 4 aprilie câteva mii de unguri s-au întrunit în capitala Statelor Unite, însă, am avut de grijă, ca cu câteva zile înainte de acest eveniment, fiecare reprezentant al poporului american să primească broșura „The Transylvanian problem” pe care am scris-o la iuieală, în acest scop. Și am trimis această broșură la toate ziarele. Efectul a fost satisfăcător, cu mici excepții adunarea de protestare contra Tratatului de la Trianon a fost ignorată. În schimb am primit scrisori de la mai mulți deputați prin

4 „Nădejdea”, an I, nr. 71, 12 iulie 1921.

care se obligau a lua apărare cauzei noastre. Am trimis un exemplar din această broșură și prim ministrului României alăturând și o scrisoare prin care arătam necesitatea de a continua propaganda în America, între altele i-am amintit că: „Noi ne-am mărginit activitatea noastră la Paris, pe când alți au trecut la Londra și Washington Dar cercul acestor activități n-a fost lărgit, România a fost lăsată și pe mai departe fără apărare, în Statele Unite. Ei bine, puteam noi spera prietenia Americii când anumite persoane oficioase românești din punct de vedere juridic lucrau contra siguranței statului american iar de altă parte guvernul român nu da nici cea mai mică atenție calomniilor răspândite despre noi în aceea țară?”⁵.

Mai adăugăm un articol scris de un alt ziarist român din S.U.A. pe același subiect și care confirmă generoasa activitate a publicistului Ion Jivi în America.

În apostolie de Iulius E.V. Ioannovici

„Guvernul american făcuse deja gestul Marele bolșevic, simburile tuturor certelor din America românească, fu silit să plece în Canada în exil. Timpul nu era prielnic pentru săcuiul de la „America” cu care partidul național român din Transilvania ține azi să aibe legături de prietenie, fu deci înlăturat. Alte elemente mai pacinice ajunseră la conducerea destinului unei majorități covârșitoare a românilor americani. Guvernul american privea cu ochi buni orice propagandă pentru cauza aliaților îndeosebi pe cea care se făcea printre naționalitățile asuprite și emigrate din monarhia Austro-Ungară în America. O descompunere a monarhiei clădită pe ura de rasă, minciuni era iminentă. Tot ce ne lipsea la cel timp în primăvara anului 1918 era o organizație politică a tuturor românilor americani fără deosebire de confesiune ori partid. Bătrânul Masaryk, președintele de azi al Cehoslovaciei între aplauzele tuturor slavilor săi, cutreera America chemându-și conaționalii la lupta politică încurajându-i, însuflețindu-i turnând viață națională în ei.

Yugoslavii se organizau și ei. Sârbii în particular erau deja organizați, iar alături de noi românii, se pregăteau Rutenii și Polonezii. După niște consfătuiri între fruntașii vieții românești, consfătuiri al căror aranjator și suflet fu Dl Vasile Stoica, s-a convenit ca să se agite prin ziarele românești din America ideea unei grupări politice și să se convoace un congres național politic pe ziua de 5 iulie 1918. Pentru înfăptuirea ideii au sărit toți cei buni. Ziarele „America” și „Românul” au publicat o serie de articole arătând însemnătatea și scopurile viitoare ale organizării tuturor românilor americani. S-a convocat apoi pe ziua de 5 iulie 1918 congresul. La acesta au luat parte delegații ai tuturor organizațiilor românești existente în America, în

raport cu numărul membrilor activi ai fiecărei organizații. Interesul față de noua organizație era tot mai mare și însuflețirea tot mai multă. Pentru prima dată în istoria românilor pribegi în America s-a convenit la o muncă comună a tuturor partidelor, tuturor organizațiilor. Fuseseră prin America mulți fruntași ai vieții noastre publice. Din regat ca și din vechea Transilvanie. Amintesc în treacăt: misiunea guvernului român cu colonelul Miculescu și inginer Ohidan, apoi frații P.P. și Gogu Negulescu, care pretindeau a fi însărcinați ai guvernului român, pe misiunea patriotică română par. Dr. V. Lucaci, I. Moța și Vasile Stoica. Alături de alți buni români din diferite centre americane, toți acești domni au încercat o unire într-o singură tabără a tuturor românilor americani. Însă, fie din lipsa de tactică, fie din cauza bolșevicului săcui ocrotit la „America” toți au dat greș. Și toți au abandonat ideea. Vă puteți închipui finețea cu care trebuia tratată cauza, vă puteți închipui curiozitatea românilor americani care vedeau cu alți ochi cum e pe cale a se pune baza la ceva mare, la ceva ce nu a mai fost prin ei și pentru ei. Dar cu greu cred eu își poate închipui cineva necazurile, greutățile, patimile, urele, micile ambiții pe care ziaristii de pe acel timp din America, trebuiau să le urmărească, să le niveleze, să facă să dispară. Deci: aceea ce nu a putut face fruntașii de acasă veniți în America, de dragul cauzei, făcuseră ei înșiși români americani însuflețiți pentru cauza neamului, după ce dispărea bolșevicul, omul care numai prin discordie înțelegea să se mențină la suprafață. S-a vorbit atât de mult și s-a scris iarăși mult aici acasă despre românii din America. Toți ne credeau certăreți, toți ne credeau de ori ce numai de buni români – nu. Dovadă serioasă nu s-a adus. Fiecare a scris și a vorbit ca particular, după sentimentele de care era condus. Iată deci în cele de mai sus o pildă care grăiește mai mult că tot ce să zis și scris până aici, românii din America au știut și știu și azi să facă lucruri mari, să se adune în o singură tabără dacă e cineva care să-i îndemne și dacă se îndepărtează o singură persoană dintre ei. În ziua de 5 iulie 1918 se deschide deci la Youngstown Ohio primul congres al românilor americani. Acest congres fu compus din delegații societăților membre ale Uniunii societăților Române de ajutor, delegații celeilalte organizații mari : Liga și Ajutorul, delegații parohiilor gr. Otr și gr. Cath, delegații cluburilor, ai ziarelor și altor organizații. Toate aceste organizații după multe frământări au convenit în acest congres ca în comun să înființeze și ajute Liga Națională Română din America. Scopul acestei Ligi? Afirmarea românilor din America ca aderenți ai cauzei mari a umanității și sprijinitori ai aliaților. Propagandă politică pentru cauza neamului românesc care trebuia să iasă din războiul mondial ca un neam și o țară. Formarea unei eventuale legiuni române care să opereze alături de aliatu pe frontul de vest. Câte necazuri, neajunsuri au trebuit aplanate las să spună cei ce au fost

5 „Nădejdea”, an I, nr. 72, 14 iulie 1921.

de față la congres. Cum ne-a părăsit însuși Dr. V. Lucaci în clipa când a fost vorba de controlul mulțimii asupra fondurilor ce erau să se adune să spună istoria imparțială. E, însă fapt, în zorii zilei de 6 iulie 1918 – era 4 ore a.m. ne aflam laolaltă adunați. Vedeai dușmani de moarte din trecut strângându-și mâinile ca prieteni, vedeai suflete hrănite cu ură reciprocă cedând unul altuia și vedeai învrăjbiți care se îmbrățișau frățește surâzând fericiți printre lacrimi... Toate pentru că, împreună laolaltă, să muncim pentru cauza mare și dreptatea sfântă a neamului nostru. N-a fost țiipenie de om la această adunare măreață, care să nu fi plecat acasă fericit, voios, mângâiat cu conștiința liniștită că a muncit mult și bine. Scriitorul acestor șire, când a plecat de la acea adunare măreață, singur se simțea împovărat, primise a fi secretarul noi organizații și aceasta însemna muncă și iar muncă propagandă și recunoștință. Cu toate acestea mă cugetam la Dl Jivi Bănățeanu care urmă să mă ajute în toate și care îmi fu succesorul la acel secretariat. S-au adunat bani și făcut propagandă susținută, dar legiune nu s-a putut forma. Nu ne-o îngădui-o guvernul american care înțelegea ca numai soldații lui să câștige războiul. S-au spesat bani până și în Franța din banii acestei ligi. S-a făcut propagandă românească în America ca niciodată, s-au tipărit broșuri, mape etc.

Ce a urmat după o activitate de abia o jumătate de an a ligii, s-a spus de D-nii Dr. N. Lupu și prof Vasile Stoica care erau pe acel timp în America, eu spun numai atât că Dr D. Moldovan șeful ziarului „Românul” a declarat că nu înțelege de ce să lupte pentru „Ligă” atunci când nu are câștiguri de la dânsa. Mai spun și aceea că celălalt redactor de la „Românul” Dl. Barbu Geo mi-a spus: – „Frate dragă „Ligă” e în mâinile noastre, putem să alegem ce facem cu ea!”

– Eu aleg să-i dăm viață mi-a fost răspunsul. M-a slăbit de braț și a plecat întristat. Dânsul alesese altceva.

Cât de mult s-au schimbat împrejurările, cât nu poate un suflet meschin cauzei și neamului, dovedească ziarul „America” de la 15 august 1919 încoace, după ce bolșevicul săcui după părerea scriitorului acestor rânduri, sigur ocrotit de ziarul „America” unde se pare a lucra mai mult pentru Casa de Bancă Blank decât pentru interesele românilor. Țin însă să constat că propagandă s-a făcut după retragerea subsemnatului de la Ligă, o făcu dl Jivi pentru ajutorul românilor și să trimită bani în Siberia la refugiați și veșminte în patrie. Dar de atunci încoace de la retragerea dl Jivi nu se mai făcu nimica.

Liga Națională a Românilor americani vegetează azi cu un președinte în frunte și un casier ce nu are a încasa, iar ce se va fi încasat, probabil va fi trecut în buzunare private”⁶.

Bibliolog Gabriela Șerban

(Bocșa)

Oameni de ieri și de azi (2)

Preotul Lazăr Benone Magheți, un destin al Rezistenței anticomuniste din Banat

Printr-o întâmplare fericită și datorită cumnaților mei, profesorii Gabriela și Petrică Magheț, în 1999 am avut șansa și bucuria să-l cunosc pe pr. Lazăr Magheți și să-i organizez o lansare de carte acestui preot deosebit, acestui om modest și foarte înțelept, care prin scriitură se încadrează elegant în sfera tradițională a scriitorilor preoți și a scrisului cu nuanță religioasă.¹

Evenimentul a fost unul restrâns. Neavând la acea vreme o publicație serioasă, cu apariție certă, din păcate lansarea n-a fost consemnată nicăieri. Îmi amintesc că au participat membrii ai cenaclului „Paul Târbățu” (devenit, mai târziu „Aurel Novac”) în frunte cu condeierul plugar Iosif Cireșan-Loga, au participat primarul de la acea vreme, Victor Creangă, și alți câțiva prieteni și colaboratori ai bibliotecii „Tata Oancea” din Bocșa. Repet, un cadru restrâns, intim, dar care autorului i-a făcut plăcere.

Lazăr Magheți nu era doar unul dintre cei mai distinși preoți ai Banatului, drept pentru care în ultima perioadă a slujirii sale i se și acordase funcția de vicar al Episcopiei Caransebeșului, cea mai înaltă însărcinare ce o poate deține un cleric în domeniul administrativ, dar era și unul dintre luptătorii anticomuniști, unul dintre cei care au îndurat regimul condamnaților politici.

Traseul vieții părintelui Lazăr Magheți a fost unul presărat cu durere și suferință, a trebuit să schimbe în permanență parohiile, însă pretutindeni unde a slujit a dovedit un minunat comportament, demn și, cu aleasă credință și, cu toate greutățile la care a fost supus, a păstorit ca un exemplar slujitor al altarului. Despre acest parcurs al părintelui Lazăr Magheți scrie Ileana Silveanu în primul volum al cărții „Destine ale rezistenței anticomuniste din

6 „Nădejdea”, an. I, nr. 163, 30 oct., 1921.

¹ Magheți, Lazăr. *Căile tainice*, roman. Caransebeș: Editura Ionescu, 1999, 150 p.

Banat” (Timișoara: Marineasa, 1998, p. 101-108), volum care are pe coperta I chipul Mariei Magheți, mama preotului Lazăr, așa cum apărea în fișa personală a acesteia alcătuită de Securitate. Pentru că, da, prigoanei comunismului i-au căzut victime nu doar bărbații, ci și femeile și copiii, iar Maria Magheți a fost una dintre femeile care i-a ajutat pe cei din Rezistența anticomunistă. Și ea va fi privată de libertate, va fi târâtă prin penitenciare în perioada 1953-1957.²

DOSARUL INTOCMIT DE:		Categoria penală: C.R.	Nr. matricol 263/59
(Unitatea)			
Penitenciarul: ARAD		FIȘA MATRICOLĂ PENALĂ	
LOCUL ȘI DATA TRANSFERĂRII		Numele: MAGHET prenumele: LAZAR	
13.5.960		porecla:	
17.08.960		Născut în anul: 1924 lun.: nov. ziua 23	
5.8.960		Com. Zorlențu Mare Reg. Tsoara	
10.03.961		Fiul lui: Nicolae și al: Maria	
01.06.961		Domiciliat în com.: Văliug	
03.XII.961		Strada: 34 nr.	
		Satul	
		Răsunul: Resita reg.: Tsoara	
		Ocupația la data arestării: preot	
		Ocupația în trecut: idem	
		Ultimul loc de muncă:	
		Localitatea:	
		Averea la data arestării: fără	
		Averea în trecut: idem	
		Ocupația părinților în prezent: agricult.	
		Ocupația părinților în trecut: idem	
		Orig. socială: t.s. categ. socială: funcț.	
		Studii: Teologie specialitatea:	
		Cetățenia: rom. naționalitatea: idem	
		Starea civilă: căsăt. numele soț: MARIA	
		Copii: băieți: 2 fete: 1	
		Apart. politică la data arest.: apolitic	
		Apart. politică în trecut: Legea 1944	
		Serviciul militar: cîg. 1944 gradul: solist	
		Unitatea cărui aparține:	
		ANTECEDENTE PENALE:	
		Nu are	
Semnătura deținutului		Fișa întocmită de: a.o. Fekete E.	
Arestat de: U.M. 0232		Comandant:	
La data de: 16.9.59		(stampa)	
Deputat pe Progv. la data:		Sef. Gr. Evidență.	
16.09.1959			

Lazăr Magheți s-a născut în 23 noiembrie 1924 la Zorlențu Mare, Caraș-Severin, și s-a stins în 28 noiembrie 2001, fiind înmormântat la Glimboca.

A urmat școala primară în comuna natală, apoi liceul la Caransebeș. „Era în ultima clasă a liceului când l-a cunoscut pe profesorul Afilon Verca.³ Datorită acestuia se va apropia de Ion Chirilă, de Nicu Blănescu și-l va cunoaște chiar și pe Spiru Blănar, anticomuniști convinși.”⁴

2 Despre celulele comuniste vorbește și Aspazia Oțel-Petrescu în volumul *Lacrima prigoanei. Din lupta legionarelor române*. Editura Gordian, 1994.

3 Verca, Filon. *Parașutați în România vândută*. Timișoara: Gordian, 1993.

4 Silveanu, Ileana. *Destine ale Rezistenței anticomuniste*

Și-a continuat studiile la Academia de Teologie, mai întâi la Caransebeș, apoi la Sibiu unde își va lua și licența. De asemenea, pr. Lazăr Magheți a îndeplinit funcția de bibliotecar I în cadrul Societății de Lectură „Ioan Popasu” din Caransebeș, potrivit numirii în urma ședinței de constituire a Comitetului Societății de Lectură „Ioan Popasu” din ziua de 22 oct. 1947.⁵

În 1949 este hirotonisit, fiind numit preot la Zorlențu Mare; în anul următor este mutat, ca al doilea preot, în comuna Glimboca, iar în 1953 este obligat să se transfere în localitatea Văliug.

Este perioada când mama sa, Maria Magheți, va fi arestată și condamnată la șase ani de închisoare corecțională, condamnare însoțită și de confiscarea averii.

Tot în această perioadă, părintelui Lazăr i se propune colaborarea cu Securitatea, ca informator, propunere obișnuită la acea vreme, dar pe care preotul Lazăr Magheți nu o acceptă. Menținându-se ferm pe poziție, în 1959 este transferat fără cerere la Timișoara, dar nu la vreo biserică, ci în subsolurile Securității.⁶ Este condamnat la 15 ani de închisoare corecțională, trecând prin închisori precum Popa Șapcă din Timișoara, Gherla și Aiud. În 1960 este trimis la Balta Brăilei și, de aici, la Strâmba, Salcia, Stoenesti și Luciu-Giurgeni. Eliberat în 1964 de la Luciu-Giurgeni, i se atrage atenția să nu vorbească. La întoarcere va fi acceptat ca preot în satul Dezești până în 1970. De aici este mutat în comuna Cuptoarele, iar, după doi ani, în 1972 este numit paroh în comuna Zorlențu Mare. „Cred că am bătut recordul transferărilor prin atâtea parohii. Am primit cu frică să revin în satul meu și de ce mi-a fost frică n-am scăpat. În intervalul celor doi ani ce s-au scurs (1972-1974) am fost chemat de multe ori la Reșița, la instituția al cărei nume se rostea cu groază. Ultima întâlnire a avut loc în săptămâna Patimilor din 1974. Mi s-au pus înainte câteva vorbe pe care le-aș fi spus și care ar fi putut fi încadrate într-un articol de cod penal. În consecință, m-au anunțat că pot scăpa de arestare doar dacă primesc să le fac anumite servicii. Le-am răspuns că eu, ca preot, nu pot face un asemenea lucru. Fără menajamente, m-au informat că nu le rămâne decât să mă aresteze, dar că mi se lasă timp de gândire.”⁷

Trecut prin astfel de teroare de-a lungul timpului, organismul preotului Lazăr Magheți a cedat și, evident, s-a îmbolnăvit. În acest timp, i s-a cerut, din nou, să predea parohia. Din 1975 și până în 1978 va fi preot la Iablași, apoi va fi transferat la Borlova. În 1986 se pensionează, dar

din Banat. Timișoara: Marineasa, 1998. Vol. I.

5 Foaia Diecezană anul LXII, Caransebeș, 7 decembrie 1947, nr. 46-47, p. 6.

6 Ileana Silveanu, *op. cit.*

7 Ileana Silveanu, *op. cit.*

evenimentele din 1989 îl revigorează și, deși pensionar, va fi reîncadrat ca preot.

Pasionat de scris ori, poate, ca un refugiu, scrisul fiind cel care l-a ajutat să depășească greutățile la care a fost supus, părintele Lazăr Magheți a publicat articole, povestiri și poezii de factură religioasă în reviste bisericești din Timișoara și Caransebeș: „Mitropolia Banatului”, „Foaia diecezană”, „Învierea” și „Altarul Banatului”⁸, iar în 1999 îi iese de sub tipar la Caransebeș, volumul *Căile tainice*, un roman de evocare a Caransebeșului de altădată, cu locuri și oameni ce aparțin acestui spațiu și cu pregnante influente religioase.⁹

Om cald, deosebit de inteligent și binevoitor, părintele Lazăr Magheti avea tangentă cu oameni alesi.

Din interviurile acordate de părintele Teofil Părăian putem desluși că preotul Lazăr Magheți nu doar l-a cunoscut pe acest teolog – duhovnic ales, ci au avut și o relație de prietenie extraordinară. Într-un articol, cineva povestește cum l-a cunoscut pe părintele Teofil în anul 1993, când a fost invitat pentru trei zile de un vechi prieten, părintele Lazăr Magheți, în comuna Glimboca.¹⁰

Într-unul dintre interviurile intitulate „Lumina din suflet”, întrebând cum ar trebui să fie un călugăr, părintele Teofil răspunde: „Mai întâi de toate, un călugăr trebuie să fie călugăr. Adică, înainte de a fi călugăr, el este om, pe fondul uman se face călugărul, de aceea cred că sunt atâtea feluri de călugări câte feluri de oameni se fac călugări. Adică nu poți nega antecedentele vieții tale de om, nu poți să fii creștin; întâi de toate ești om, după aceea ești creștin și după aceea călugăr. Trebuie să ai convingeri religioase și, dacă ai convingeri religioase, știi ce ai de făcut. Eu, când m-am făcut călugăr, am primit o scrisoare de la un prieten – Dumnezeu să-l odihnească! –, era pe atunci preot, am fost colegi la Teologie, un băiat foarte cumsecade și care m-a ajutat mult, părintele Lazăr Magheț. Mi-a scris așa: „Îți doresc să nu ajungi nici prea mult, nici prea curând un călugăr tip“. Adică să nu mă tipizez, să nu mă gândesc că, uite, călugărul trebuie să facă așa și, dacă nu face așa, nu e călugăr. Călugăr trebuie să fii pe baza convingerilor religioase.”¹¹

8 Dobrei, Florin. *Revista teologică „Altarul (Mitropolia) Banatului” (1944-1974; 1951-2011) – repere monografice*. Editura Academia Română. Centrul de Studii Transilvane. Timișoara: editura Învierea a Mitropoliei Banatului, 2013.

9 Maria Frentiu. *Caransebeșul începutului de secol XX în literatură: Lazăr Magheți, Căile tainice în: Nedeia*, anul III, nr. 1(5)/iunie 2015, p. 51-64.

10 <https://www.crestinortodox.ro/religie/in-scoala-parintelui-teofil-paraianu-118977.html>

11 <https://doxologia.ro/viata-bisericii/interviu/parintele-teofil-paraian-lumina-din-suflet-3>

Preotul Lazăr Magheț este semnalat între martirii și mărturisitorii Bisericii Române de către scriitorul Cicerone Ionițoiu, deținut politic în închisorile comuniste din România, cel care în 1979, la intervenția președintelui Franței de la acea vreme, va fi lăsat să plece din România și să se stabilească în Franța. După 1989 a început alcătuirea

[illegible]

unei enciclopedii cu numele celor care au murit sau au trecut prin închisorile comuniste.¹²

Cum părintele Lazăr Magheți, cu amară ironie mărturisirea că „a bătut recordul transferărilor prin parohii”, bineînțeles că îl găsim ca preot în toate monografiile Eparhiei Caransebeșului. Nu putem să nu amintim volumul *Parohiile Eparhiei Caransebeșului* realizat de P.S. Lucian, Episcopul Caransebeșului, și Petru Bona și apărut la Editura Episcopiei Caransebeșului în anul 2012, un volum frumos, meticolos elaborat, menit „să întregască o viziune despre viața bisericească din Banatul Montan”,

12 https://archive.org/stream/CiceroneIonitoiu-martiriSiMarturisitoriAiBisericiiOrtodoxeDinRomania/ciceroneIonitoiuMartiriSiMarturisitoriAiBisericiiOrtodoxeDinRomania1948-1989_djvu.txt

după cum mărturisește P.S. Lucian în deschiderea cărții – *Cuvânt înainte* –, precum și un alt volum bine construit și detaliat, semnat de pr. prof. dr. Daniel Alic, intitulat *Protopopiatele și parohiile Episcopiei Caransebeșului. Micromonografii*, volum apărut la Presa Universitară Clujeană în 2017 în care, de asemenea, este amintit pr. Lazăr la parohiile în care cu smerenie a slujit. De altfel, părintele Daniel Alic acordă atenție deosebită temei „Anul comemorativ Justinian Patriarhul și apărătorii Ortodoxiei în timpul comunismului”¹³ și, în cadrul conferinței preotești susținută la Timișoara (Parohia Iozefin), lucrările au debutat cu referatul științific susținut de către părintele Daniel Alic de la Parohia „Sfântul Ilie” – Fabric din cadrul Protopopiatului Timișoara II. „Conferențiarul a prezentat câteva repere istorice privind apariția comunismului în Europa și România. El a arătat că în anul 1948 s-a declanșat teroarea politică împotriva clerului Bisericii Ortodoxe Române, când 21 de ierarhi ai Bisericii au avut de suferit din cauza credinței și a valorilor creștine, pe care aceasta le propovăduiește de la amvonul său, cum a fost vrednicul de pomenire Mitropolitul Vasile Lăzărescu al Banatului. De asemenea, au fost evocate portrete de preoți bănațeni care au fost prizonieri și au făcut ani grei de temniță, precum: Andrei Adam, Pavel Ciucur, Marcu Cusmanovici, Traian Dobromirescu, Lazăr Magheț, Alexandru Nicolici, Aurel Mihailovici ș.a.” consemnează pr. Marius Mircia (6 noiembrie 2017).

„Cazul preotului Lazăr Magheți este tipic pentru modul în care regimul comunist a urmărit frânarea și distrugerea unui caracter integru și a unei cariere ce se anunța a fi dintre cele mai relevante pentru Biserică.” precizează autorii Gheorghe Jurma și Vasile Petrica în volumul *Istorie și artă bisericească*. (Reșița: Timpul, 2000, p. 184-185) Tot aici se vorbește despre faptul că pr. Lazăr Magheți s-a înscris la cursurile doctorale în teologie la Facultatea de Teologie din București, doctorat pe care n-a reușit să-l obțină, deoarece n-a fost lăsat să-și susțină examenele.

Într-un articol al părintelui vicar eparhial, pr. dr. Ionel Popescu, cu privire la activitatea Mitropolitului Nicolae Corneanu, vorbește despre „unul dintre aspectele mai puțin cunoscute ale arhipăstoririi sale, acela de a-i ajuta pe slujitorii altarelor care au suferit persecuții din partea autorităților comuniste atee și au îndurat ani mulți de temniță și prigoană.” Bineînțeles că face referire și la preotul Lazăr Magheți. „Un aspect mai puțin cunoscut al acestei activități, foarte interesant și foarte important, care va trebui de asemenea să fie cercetat cu atenție, este acela al purtării de grijă arătate de înaltul ierarh de la Timișoara față de numeroși preoți, foști deținuți politic, pe care i-a încadrat la parohie în vremurile grele de dinainte de

1989. Ieșiți din lagăre și închisori comuniste, acești preoți, majoritatea căsătoriți și având copii, erau ai nimănui. Marginalizați de autoritățile comuniste, hărțuiți și urmăriți permanent de fosta Securitate comunistă, fără mijloace de subzistență, cu copiii respinși de la facultăți, au găsit în Mitropolitul Corneanu un salvator, un părinte iubitor care, făcând dovada unui curaj demn de toată lauda, le-a oferit o casă parohială, o bucată de prescură și un salariu pentru întreținerea familiei. Amintim aici doar pe câțiva: Traian Dobromirescu, fost preot la Catedrala „Sfântul Gheorghe” din Caransebeș, încadrat după detenție la Parohia Cornuțel (lângă Caransebeș); Alexandru Onoriu Nicolici din Vălișoara (CS), fost preot la Teregova, încadrat la Parohia Timișoara Iosefin; Romulus Pop, din Banloc, încadrat paroh la Delinești, Protopopiatul Caransebeș; Lazăr Magheț din Glimboca (CS), încadrat după eliberare (1964) la parohiile Dezești, Cuptoare-Secu, Zorlențu Mare și Iablanița; Ioan Simu din Ticvanu Mare, încadrat la Moniom (CS), în anul 1965; Isaia Suru din Duboz (TM), fost preot în Caransebeș, reîncadrat la Parohia Turnu Ruieni (CS), în anul 1964, și Constantin Târziu din Lugoj, grațiat în 1964, a slujit ca paroh la Hezeriș (TM). Aceștia sunt doar câțiva din zecile de slujitori ai Altarelor bănațene condamnați la ani mulți de temniță și lagăr, ori deportați în Bărăgan, la Canal, în Delta și în alte locuri de distrugere a elitei românești, care au beneficiat de dragostea creștinească, purtarea de grijă, atenția și prețuirea Mitropolitului academician Nicolae Corneanu...”¹³

De altfel, volumul *Căile tainice* beneficiază de o prefață *Mărturisire* din partea Mitropolitului Nicolae Corneanu, clasificând romanul părintelui Lazăr Margheți „un adevărat eveniment literar”.

Cu siguranță despre fenomenul Rezistenței anticomuniste din Banat¹⁴ s-au scris tomuri întregi și se vor mai scrie, va mai curge multă cerneală pentru a scoate la lumină curajul unor oameni care s-au împotrivit unui sistem dictatorial și fără Dumnezeu. Cu siguranță, preotul Lazăr Magheți și mama sa, Maria Magheți, vor mai fi „personaje” în pagini de cărți care vor rememora momente de eroism și jertfă din trecutul Banatului nostru. Ceea ce este extrem de important! Sunt importante mărturiile și e important ca cei de astăzi să cunoască toate aceste evenimente, să cunoască acești oameni care au existat. Este important să nu uităm și să nu-i uităm! Și, mai ales, să nu uităm că oameni precum Lazăr Benone Magheți au avut nădejde și credință în Dumnezeu și asta i-a ajutat să rabde și să treacă cu fruntea sus peste toate. Și, probabil, să ierte.

13 <http://ziarullumina.ro/un-ierarh-carturar-si-un-parinte-iubitor-95689.html>

14 Berzescu, Atanasie. *Lacrimi și sânge*. Timișoara: Marineasa, 1999.

Dr. Ionel Bota

(Oravița)

Cacova sau Grădinari de Caraș. Însemnări monografice despre un habitat rural din Banatul Montan. Din preistorie până în veacul al XV-lea (I)

Oameni, peisaj și melancolie în Valea Cărașului

Situată între șaua Munților Aninei și domolirile de relief până la melancoliile orizontului de dincolo de fruntarii, unde continuă habitatul românesc în multe așezări umane, localitatea Grădinari se află astăzi la încrucișarea unor importante trasee bănațene, pe drumul care vine sau aduce zgomotul civilizației dinspre Oravița, Vârșeț, Timișoara ori Reșița. Dar chiar și odinioară, satul reședință de comună beneficia de o situație geografică favorabilă, într-un colț de basm al ținutului cărășan. În a doua parte a veacului al XIX-lea, pana înzestratului scriitor, editor și om de cultură Iosif Vulcan, acela care a prilejuit debutul marelui nostru Eminescu în revista sa, „Familia”, nota entuziasmat¹ în legătură cu peisajul Țării Cărașului pe care-l deschidea privirii și sufletului nostru tocmai ambientul pitorescului din vechiul târg Cacova și împrejurimi: „Situată pe coasta unui deal, vârful acestuia ne oferă vederea cea mai pitorească. Jos se-ntinde o vale frumoasă în care se resfăță râul Caraș,² mănând o mulțime de mori; față de noi se-nalță munții, în fruntea lor cu Semenicul, muntele cel mai nalt în Banat, despre care poporul povestește o mulțime de tradițiuni; la picioarele dealurilor, ne surdă satele înflorinde Ticvaniul Mic, Rachitova,³ mai încolo zărim gara Oraviței p’o dălmă ce ne-ascunde orașul, în dreapta Broșteni, mai încoace Greovaț⁴ și cu totul în dreapta vederea se perde în dealurile ce se-ntind până la Biserica Albă și spre Dunăre.”

O publicație din 1889 vorbea de „o comună însemnată.”⁵ Apoi, un călător din România Vechiului Regat nota acestea în 1909: „Cacova e sat mare, cu străzi largi și regulate și cu gospodării puternice. Din dealul de la cruce, satul pare ca un orașel (...).”⁶ Dar cea mai fascinantă descriere a pitorescului locului o avem de la Virgil Birou, în faimoasa carte a sa, *Oameni și locuri din Căraș*.⁷ Fiu al zonei, născut la Ticvaniul Mare, inconfundabilul scriitor român generaliza metafora unui pitoresc unic unde pe plaiuri se află „vii dulci”, „grădini cu pomi și flori de fând”, pusta oferă „aurul holdelor”⁸ iar locuitorul manifestă „o ciudată împerechiere de spirit critic și de sentimentalism”.⁹

În Valea Cărașului, continuă Virgil Birou, „plaiul și florile nasc cele mai duioase cântece și hore.”¹⁰

Note:

1. I. VULCAN, *O săptămână în Banat*, în „Familia”, Oradea, XXI, nr. 42, 20 octombrie/1 noiembrie 1885, p. 500.
2. În general, când vorbim de geografia habitatului spunem Valea Cărașului iar istoricii, mai nou, denumesc o Țara Cărașului. Ambele toponime sunt, însă, corecte.
3. Desigur, Răchitova.
4. Greovaț și Petrovaț, adică Greoni, astăzi.
5. Cf. „Gazeta Poporului”, V, nr. 23, 1889, p. 3
6. Vezi la N. M. POPESCU, *Prin Banatul Timișoarei*, p. 40; citat și la P. OALLDE, *Corul*, p. 11
7. V. BIROU, *Oameni și locuri din Căraș*, cu 48 fotografii originale făcute de autor, Timișoara, Editura Astrei Bănățene, 1940, 208 p.
8. *Ibidem*, p. 5
9. *Ibidem*, p. 6
10. *Ibidem*, p. 7

Despre vechimea unui habitat rural cărășan

Situarea într-un peisaj idilic-pastoral, precum o favoare a naturii, și-a avut efectele ei. Coriolan Suciu, amintind satul Cacova pentru intervalul 1723-1725¹ insista, între altele, pe latura economică în ce privește evoluțiile așezării. Venerabilul preot Ilie Hergan împingea vechimea aceasta cu zece ani înainte, citând anul 1713, când pe un octoih utilizat în biserica satului, imprimat în 1706 la Râmnic, avem următoarea însemnare despre Cacova: „Să se știe cum eu Martin Opra, dimpreună cu soțul meu, Stana, am cumpărat această carte, anume Octoih, di la popa Vasilie, drept bani, talere 4 și o am dat să fie la besereca noastră Cacovei, iar fiind niscarva întâmplări să ne răsipim iar, sămânția noastră să fie volnică a o duce unde vor vrea și la cine va ajunge ne rugăm să facă bine să ne pomenească pră Martin și Stana și Opra. Vasiliă, 7221.”²

Sigur că astfel de realități sunt anterioare, localitatea fiind un habitat cu mult mai vechi decât ceea ce îndeobște se spune în privința mențiunilor documentare. Chiar și în legătură cu satul aparținător Greoni, la anul 1597, cu mențiunea *Gyerőc*, din documentele editate de Pesty Frigyes,³ desfășurările istoriei vin din vremuri mai de demult. De aceea bine este să abordăm problematici ale perioadei străvechi și vechi într-un context mai larg, cărășan în care se încadrează, firește, istoria Cacovei și a satului Greoni.

Arheologul clujean Carol (Karolyi) Torma organiza în 1872, săpăturile de pe Dealul Vodari, din imediata apropiere de Oravița⁴ după ce, în același an, era semnalat, într-o colecție bucureșteană, toporul de piatră găurit, găsit

în „cetatea latinilor” de lângă „satul Oravița”.⁵ Între 1936-1939, un pasionat speolog clujean, Ernő Balogh, cerceta peșterile de pe Valea Cărașului, Popovăț (Megiureca sau Popovaci), în raza satului Iabalcea, în Dealul Naveșu Mare, pe versantul drept al Cărașului, descoperită în 1890, cu o lungime de 1121 m și Cerbului (Szárvásbarlang), aceasta în raza satului Iabalcea, săpată drept în Dealul Naveșu Mare, pe versantul drept al râului Căraș, cu o lungime de 233 m. Aici s-au descoperit unelte ale omului paleolitic din oase de urs de peșteră.⁶

În *paleolitic* zona e locuită, așadar, de purtătorii culturii Starcevo-Criș⁷ dar și de elemente de populație ale culturii bandliniare din Europa Centrală.⁸ Pentru *neolitic* mărturii avem la Milcoveni, într-o vreme când piemontul orăvițean era marcat de prezența comunităților culturilor Tiszápolgár și Bodrogkeresztúr dar și fazele II b și IV ale culturii Sălcuta.

Tranziția spre *epoca bronzului*, prin *eneoliticul* în care habitatul orăvițean, căruia-i putem integra și istoria Cacovei și a Greoniului, era marcat cel puțin printr-o așezare importantă, e specifică altui grup cultural, cultura Vinča (Vinča-Turdaș)⁹ cu descoperiri în zona noastră la Vârșeț¹⁰ și în alte localități cuprinse în *Repertoriul principalelor localități cu descoperiri arheologice de pe teritoriul Banatului*, unde întâlnim mențiuni despre așezările de la Măidan (poziția 19)¹¹ Ilidia (60), Milcoveni (73), Oravița (89), Răcășdia (104), Vraniuț. Tabelul bibliografic mai adaugă și Socolari (poziția 117).¹²

Interferențele culturale sunt mai numeroase acum, întâlnindu-se în aceste părți de Banat elemente ale culturilor Baden-Pecel, Kostolac, Vučedol, Coțofeni, Periam-Pecica, Wittenberg, Vatina. Această din urmă cultură e reprezentată de descoperirile de la Tirol¹³ dar și de cele 122 de localități prezente pe lista specialiștilor, menționându-se așezări fortificate identificate la Greoni, Broșteni, Oravița, Măidan, Iam și Giurgiova (peste 200 piese de bronz și fier, podoabe, obiecte de uz personal, arme).¹⁴

Încă de la finele veacului XIX, o lucrare menționa „vase și mai multe table mari de aramă” descoperite lângă Oravița,¹⁵ iar săpăturile din campania anilor 1872 și 1877, efectuate la Oravița de echipa aceluiași Carol Torma, pe Dealul Prisaca și în Dumbrava, identificau un depozit de bronzuri și un atelier metalurgic la care cercetările din anii '80 ai secolului XX ale Muzeului Județean Reșița și Muzeului de Istorie Națională din Cluj-Napoca alăturau descoperirile de la Ticvaniul Mare, Potoc, Vărădia, Greoni (la punctul „Obroace”).¹⁶

Pentru *prima epocă a fierului* avem semnalate ateliere metalurgice la Ciclova Montană și Oravița, alături de așezarea de la Broșteni (în punctul „Micleni”)¹⁷ cu interesante fragmente ceramice, precum și alte urme hallstattiene pe râul Vicinic, la Ilidia în punctul „Funii”, la Greoni pe „Dealul Albului” și „Obroace”, la Vărădia

pe „Dealul Chilii” și la Vraniuț în punctul „Iagodărie”.¹⁸ Așadar, pe Dealul Albului, la Oboroace dar și pe Valea Budovița, în zona Haltei C. F. R., în hotarul satului aparținător azi de Grădinari, Greoni, au fost dezvelite urmele unei așezări din Hallstatt, încadrabilă Culturii Basarabi și ceramică.¹⁹ În fine, pentru Latène, amintitul *Repertoriu* semnaleză urme la Oravița (poziția 16) și Vărădia (poziția 26) iar *Bibliografia* mai adaugă Giurgiova (poziția 23).²⁰

Recapitulând, încă din preistorie Banatul cărașan și ținutul denominat de Cacova-Grădinari și Greoni au fost un spațiu de circulație intensă a elementelor de civilizație materială și umană, foarte multe argumente datorându-se descoperirilor arheologice, mai vechi ori mai noi, făcute în Oravița și în aceste localități de pe Valea Cărașului.²¹

Note:

1. VEZI C. SUCIU, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania, I*, București, 1967, p. 270.

2. Citat la P. OALLDE, *Coru în Grădinari*, Reșița, 1973, p. 10.

3. FR. PESTY, *Krassó vármegye története, II, I*, Budapest, 1884-1885, p. 191-192.

4. C. TORMA, *Repertorium Daciai regiség és filiratan irodalmódhaz*, Kolozsvár, 1879, p. 13-31.

5. VEZI studiul lui C. BOLLIAC, în „Trompeta Carpaților”, nr. 1010, 1872, amintind de săpăturile lui Torma la Oravița.

6. E. BALOGH, *Réstes de l'homme dans deux grottes de la contrée montagneuse de Bánság*, în „Közlemények az Erdélyi Múzeum Erém és Régiségtárából”, I, 1942, p. 13-14; N. HILLINGER, G. DUMITRESCU, *Retrospectivă. Simpozionul „Noi aspecte privind ocrotirea mediului ambiant în județul Caraș-Severin”*, ediția 1976, pliant, p. 3-18.

7. FL. MOGOȘANU, *Date cu privire la paleoliticul din județul Caraș-Severin*, în „Banatica”, II, 1973, p. 13-23; Idem, *Rezultatele ultimelor săpături arheologice privind paleoliticul din Munții Banatului*, în „Revista Muzeelor”, I, 1964, p. 90; C. S. NICOLAESCU-PLOPȘOR, *La paléolithique en Roumanie*, în Dacia, V-VI, 1935-1936, p. 41-104; D. BERCIU, *Repertoriu arheologic de stațiuni și descoperiri preistorice în România. Paleoliticul și mezoliticul*, București, 1941, p. 2-16; Idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1960, p. 79-82; F. BORDES, *La Paléolithique dans le monde*, Paris, 1968, p. 16-39; F. BORDES, D. de SONNEVILLE, *L'âge de la pierre*, Paris, 1965, p. 75-78.

8. G. CHILDE, *The Danubian in Prehistory*, Oxford, 1929, p. 26-27; J. HAMPEL, *Altherthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, 2, Braunschweig, 1905, p. 17.

9. GH. LAZAROVICI, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 35-49; Idem, *Tipologia și cronologia*

culturii Vinča în Banat, în „Banatica”, II, 1973, p. 25-55; FL. DRAȘOVEANU, GH. LAZAROVICI, *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991, *passim*.

10. B. BRUKNER, *Neolitiku u Vojvodini*, Beograd-Novi Sad, 1968, p. 66-73; P. ROMAN, *Modificări structurale ale culturilor eneolitice din regiunea carpato-dunăreană*, în „Banatica”, II, 1973, p. 57-77; D. BERCIU, *Contribuții la problemele eneolitice în România*, București, 1961, p. 14.

11. N. GUDEA, I. MOȚU, *Repertoriul principalelor localități cu descoperiri arheologice de pe teritoriul Banatului*, în „Banatica”, 1983, p. 191.

12. Idem, *Bibliografia principalelor localități cu descoperiri arheologice de pe teritoriul Banatului*, în *Ibidem*, p. 196.

13. Idem, *Repertoriul*, *loc. cit.*

14. J. HAMPEL, *A bronzkőr*, Budapest, 1896, p. 16-18; S. FOLTINY, *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, Bonn, 1955, p. 73-92; N. GUDEA, I. MOȚU, *Repertoriul*, p. 197; I. BANNER, *Die Peceler kultur*, în „Archaeologia Hungarica”, 35, 1956, p. 19-28; D. POPESCU, *Asupra începuturilor epocii bronzului în România*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, XVI, 1969, 1, p. 129-148, 2, p. 323-340; B. HÄNSEL, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpaten becken*, 1968, p. 16-21; A. D. ALEXANDRESCU, *Die Bronzenschwerter aus Rumänien*, în „Dacia”, X, 1966, p. 117-189; R. HACHMANN, *Die frühe Bronzezeit im westlichen Östseegebiet und ihre mittel-und südösteuropäischen Beziehungen*, Hamburg, 1997, p. 29-46.

15. N. DENSUȘIANU, *Dacia preistorică*, text stabilit de V. Neagoe, studiu introductiv și note de M. Neagoe, București, Editura Meridiane, 1986, p. 54; S. LIUBA, *Comuna Măidan din județul Caraș*, în „Natura”, XVI, nr. 4, p. 6.

16. J. SZENTKLARAY, *Krássó vármegye őshajdani*, Budapest, Az Athenaeum irodalom és nyomdai R. T. Könyvnyomdájá, 1900, p. 1, vorbind despre unelte de bronz și arme; C. SĂCĂRIN, *Depozitul de bronzuri de la Ticvaniu Mare, județul Caraș-Severin*, în „Banatica”, VI, 1981, p. 97-106; N. GUDEA, I. MOȚU, *Repertoriul*, p. 193; Idem, *Bibliografia*, p. 198; ȘT. CĂDARIU, *Așezări ale culturii Coțofeni în județul Caraș-Severin*, în „Banatica”, V, 1979, p. 35-69.

17. M. GUMĂ, *Contribuții la cunoașterea culturii Basarabi în Banat*, în „Banatica”, VII, 1983, p. 68.

18. *Ibidem*, p. 72.

19. R. PETROVSZKY, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din paleolitic până în secolul al V-lea î. e. n. (partea III)*, în „Banatica”, 3, 1975, p. 365-378; M. GUMĂ, *Contribuții la cunoașterea culturii Basarabi în Banat*, în „Banatica”, 7, 1983, p. 65-138; Idem, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, în „Biblioteca Thracologica”,

București, 4, 1993, p. 213 și p. 290; D. BENEĂ, *Dacia sud-vestică*, p. 261-262; FL. MEDELEȚ, I. BUGILAN, *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*, în „Banatica”, 9, 1987, p. 87-198.

20. N. GUDEA, I. MOȚU, *Repertoriul*, p. 193.

21. Idem, *Bibliografia*, p. 198; P. ROGOZEA, *Câteva descoperiri recente hallstattiene din Banat*, în „Banatica”, VII, 1983, p. 139; L. MĂRGHITAN, *Banatul în lumina arheologiei*, I, Timișoara, 1979, p. 117-125; I. GLODARIU, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1978, p. 18-26.

Locuitori, habitat și istorie în antichitate

a. Din preistorie la geto-daci

Istoriografia sfârșitului de secol XIX, împingând mult înapoi începuturile vieții comunitare, vorbea de *abii* și *agavii* menționați în *Iliada* ca locuind în aceste ținuturi banatice. Teoria, desigur, era construită pe tradiția arhaică-mitizantă a acelor locuitori *pelasgi* hiperboreeni (hiperboreici) din „istoria” lui Densușianu.¹ Dar, din anul 513 î.Hr., avem atestată prima prezență a *agatârșilor* în ținutul dintre Timiș, Mureș și Dunăre, pe urmele mențiunilor lui Herodot socotiți „neam trac”. Agatârșii ținutului transilvano-banat au fost, adesea, înglobați în seria cercetărilor ulterioare dedicate civilizațiilor ariene.² O căpetenie, *Aniapeithes*, e plasată în fruntea unei comunități din actualul ținut cărășan.³ O altă opinie așează ca locuitori ai Văii Cărașului ramura *idanthysus*⁴ iar alte concluzii asimilează pe *thraus*, *travs* cu *agamates* și *agathysus*, pe linia aceluiași cercetări ale popoarelor ariene.⁵ Un istoric din veacul XIX îndrăznește mai mult, plasând o localitate *Arva*, în micul defileu depresionar unde se află astăzi orașul Oravița.⁶ Desigur că, fiind puține urme lăsate în Banat de acest neam iraniano-scit, agatârșii⁷, mai des menționați în spațiul transilvănean, concluzia istoriografică trebuie să mai aștepte.

Celtii, însă, unul din neamurile mari ale antichității,⁸ au lăsat destule urme ale trecerii lor pe aici, penetrând într-o zonă aparținând deja interferențelor traco-illire, situație mai clară în Banat și chiar în perimetrul Grădinari-Greoni, prin cultura de tip Basarabi. Așadar, în perioada Latène, se realizează un important contact cu triburile celtice, orientând civilizația comunităților autohtone și mai mult spre centrul și vestul Europei, de la urmele celui mai vechi grup, descoperite în nordul provinciei, la Arad, și până în ținutul cărășan unde, la Maidan, s-au descoperit la finele secolului al XIX-lea, într-o necropolă, săbii și lăncii îndoite ritualic.⁹ Destui istorici sunt de acord că toponime din jurul Oraviței – Marila, Maidan – sau hidronime precum Caraș (în popor, Căraș), au origine celtică,¹⁰ deși rădăcina e mult mai veche, după cum am demonstrat în monografia dedicată Oraviței. Toponimul *Ilidia* (*Iladia*), viitoarea reședință a districtului medieval românesc din zona cărășană, e pus în legătură cu celticul *Eliud*¹¹, prin compozitul „il” înalt și

„ad” deal.¹² De asemenea, în legătură cu monografia de-acum, a Cacovei, și cu Bârcaciul, Bercașul, Pesty îi citează pe Hunfalvi și J. Pergasz care aminteau valea respectivă și râulețul, „a Berkas völgy és patak”, între pădurile Cârnecei și malul Cărașului, „a patak a kernyecsai erdős hegyekben ered és Kakova melbet a Korasba ömlik.”¹³

Banatul, în cazul nostru Banatul de Munte, incluzând și ținutul cărașan, Valea Cărașului, e o zonă de confluență a eponimelor, etnonimelor. Dar baza etnică, aici, sunt dacii.

Note:

1. N. DENSUȘIANU, *Dacia preistorică*, text stabilit de V. Neagoe, studiu introductiv și note de M. Neagoe, București, Editura Meridiane, 1986, p. 54.

2. J. SZENTKLARAY, *Krasso vármegye őshajdana*, Budapest, Az Athenaeum irodalom és nyomday, R. T. Könyvnyomdájá, 1900, p. 2; R. FRÖHLICH, *Az agathyrsöek*, în „Archaeologia Ertesítője”, I, 1884; vezi și la T. ANTONESCU, *Dacia, patria primitivă a arienilor*, în volumul *Lumi uitate*, Iași, 1901, 214 p.

3. J. SZENTKLARAY, *op. cit.*, p. 4.

4. *Ibidem*, p. 5, reluând opinia lui I. BIZANTI; vezi și Teatrul Vechi Mihai Eminescu, Oravița, Colecțiile Documentare, Fondul Documentar „Sim. Sam. Moldovan”, Mapa Tematică „Însemnări istorice”, manuscris cu titlul „Mituri ale ținutului nostru”, cerneală verde, p. 1, 21 x 34 cm; *Ibidem*, Documentul nr. 855, cerneală albastră, 4 p., 21 x 29,5 cm.

5. J. SZENTKLARAY, *op. cit.*, p. 5; vezi și T. ANTONESCU, *op. cit.*, *passim*.

6. *Ibidem*; citând pe P. HUNFALVY, *Magyarország ethnographia*, Budapest, p. 11.

7. V. VASILIEV, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980, *passim*; H. C. MATEI, *Mic dicționar al lumii antice*, București, Editura Albatros, 1986, p. 9; N. DENSUȘIANU, *op. cit.*, *loc. cit.*; J. SZENTKLARAY, *op. cit.*, p. 5; HUNFALVI, *op. cit.*, *loc. cit.*

8. D. BERCIU, *Lumea celților*, București, Editura Științifică, 1970, p. 106-107; H. HUBERT, *Les Céltes et l'expansion celtique jusqu'à l'époque de La Tène*, I, Paris, 1932, p. 116-142; II, Paris, 1932, p. 56-57; V. PÂRVAN, *La Dacie à l'époque celtique*, în „Compte rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres”, Paris, 1926 (aprilie-mai), p. 86-97.

9. AT. M. MARIENESCU, *Studiu despre celți și numele de localități*, în volumul S. LIUBA, A. IANA, *Topografia satului și hotarului Maidan*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecesane, 1895, p. 133-324.

10. Cf. I. STĂNILĂ, *Valea Cărașului. Districtul Ilidia, secolele XIV-XVII. Pagini din trecutul unui colț de țară*, Reșița, 1986, p. 19; S. LIUBA, A. IANA, *Topografia satului Maidan*, în „Foaia Diecesană”, X, nr. 2, 8/20 ianuarie 1895.

11. I. STĂNILĂ, *op. cit.*, p. 19-22.

12. *Ibidem*.

13. FR. PESTY, *Krassó*, II, 1, p. 244.

b. Descrieri antice ale ținutului

Valea Cărașului e încadrabilă unui teritoriu mai extins al Banatului de Munte, unde s-au păstrat numeroase mărturii ale civilizației dacice. Dacii (*dakoi*, *davi*, *daoii*)¹ sunt locuitorii ținutului, viața comunităților ilustrând ceea ce mai târziu istoriografia veacului XX avea să conchidă în legătură cu realitatea unei „națiuni puternice, expansive”.² Orice descriere antică a teritoriului locuirilor dacice (geto-dacice, fiind vorba de același popor, vorbind aceeași limbă, cum spune *Strabon*³, ramura de nord a tracilor, „cei mai viteji și mai drepți”, cum îi elogiază *Herodot*⁴), are ca reper Dunărea, de la izvoare și până la vărsarea fluviului în mare.

În astfel de descrieri se identifică, geografic, și ținutul bănățean. *Claudius Ptolemaios*, de pildă, prezintă astfel frontiera zonei: „Dacia se mărginește la miazănoapte cu acea parte a Sarmației europene (...) la apus cu iazygii metanaști, de lângă râul Tibiscos, iar la miazănoapte cu acea parte a fluviului Danubios care merge de la vărsarea râului Tibiscos până la Axiopolis”.⁵ Mai sus amintitul *Strabon din Amaseea Pontului* începe descrierea habitatului dac pornind aproximativ tot dinspre părțile care includ geografia bănățeană: „Apoi urmează teritoriul geților, la început îngust, mărginit la sud cu Istros, în partea opusă cu munții pădurii Hercynice și cuprinzând și o parte din munți...”.⁶ *Iulius Caesar* aproximează, la rândul-i: „Pădurea începe de la hotarele helveților și nementilor și rauracilor și mergând paralel cu fluviul Danubius ajunge până la hotarele dacilor (ad fines Dacorum) și ale anarților...”.⁷ Și din nou *Strabon*: „Prin țara lor curge râul Marisos, care se varsă în Danubios. Pe acesta își făceau romanii aprovizionările pentru război. Ei numeau Danubius (Danoubion) partea superioară a fluviului și cea dinspre izvoare până la cataracte... Ținuturile de aici se află, în cea mai mare parte, în stăpânirea dacilor”.⁸

Note:

1. STRABON, *Geographia*, în volumul *Izvoare privind istoria României. De la Hesiod la Itinerarul lui Antoninus*, București, Editura Academiei, 1964, p. 238 (în limba greacă) și p. 239-241 (în limba română).

2. Vezi la N. HANNESSTAD, *Monumentele publice ale artei romane, II*, traducere și prefață de M. Gramatopol, București, Editura Meridiane, 1989, capitolul V, **Împărații adoptivi. Războaiele dacice**, p. 14; C. DAICOVICIU, *Neue Mitteilungen aus Dazien*, București, 1941, p. 38; Z. SZILAGYI, *A daciai erődrendszér helyorségei és alkatonai teglabelyegek*, Budapest, 1946, p. 17-21; I. H. CRIȘAN, *Civilizația geto-dacilor*, București, 1993,

passim; I. ANDRIEȘESCU, *Contribuții la Dacia înainte de romani*, Iași, 1917, p. 48-56; A. HUSZTI, *Ő és Úy Dacia*, Budapest, s.a., p. 135; V. LASCHIDE, *Histoire de la conquête romaine de la Dacie*, Paris, 1903, p. 15-16; G. TEGLAS, *A dák király kincse*, în „*Hunyádmegyei története és regeszeti tarsulát evkönyve*”, Deva, VI, 1889, p. 3-11.

3. HERODOT (din Halicarnas), *Istoriei, II*, București, Editura Științifică, 1964, p. 29-30.

4. STRABON, *op. cit.*, p. 238 și p. 239-241; POMPEII TROGI (TROGUS POMPEIUS), *Istoria lui Filip*, în volumul *Izvoare*, p. 358 (în limba latină) și p. 359 (în limba română).

5. PTOLOMEU (CLAUDIUS PTOLEMAIOS), **Îndreptar geografic**, în volumul *Izvoare*, p. 54 (în limba greacă) și p. 541 (în limba română).

6. STRABON, *op. cit.*, p. 224 (în limba greacă) și p. 225 (în limba română).

7. C. IULIUS CAESAR, *Războiul gallic. Războiul civil*, București, Editura Științifică, 1964, p. 224.

8. STRABON, *op. cit.*, p. 239-241 (limba greacă și traduceri).

c. Sub semnul continuităților. Daci, daco-romani, protoromâni

Așadar, Valea Cărașului e un colț al Banatului de Munte, unde dacii¹ sunt locuitorii ținutului, viața comunităților ilustrând, cum am văzut în pasajul anterior, calitățile unei „națiuni puternice, expansive”. Ținutul dac e o entitate geografică în conștiința contemporanilor, percepția nu doar a popoarelor vecine designându-l ca habitat al unei etnii a cărei istorie a stat dintotdeauna sub semnul continuității și al apartenenței la continentul european.² În nordul zonei noastre, mențiunile includ ca limite geografice râul *Tibiscos*, Timișul, cu izvoarele în munții de la estul Banatului cărașan, apoi Bârzava, *Tigas*,³ mult mai la nord *Marisos*, Mureșul, în sud Dunărea, Istrul, *Donarisul* dacic, celticul *Danuvius*, deși alte opinii coboară la sanscrită, unde „sru” se traduce prin *a curge*. Pe urmele spuselor lui Herodot că tracii au multe nume, fiecare după ținutul locuit, izvoarele antice au păstrat și mențiuni în legătură cu triburile de *albocensi* (*albocensios* în greacă),⁴ *saldensi*, *biefi*,⁵ *biessi* (aramaicul „vaisya” se traduce prin *membrii familiei, clanului*),⁶ ramură a tracilor care își întind locuirea până la izvoarele Marișei, la sud de Dunăre.⁷ Tot în sudul fluviului, același Strabon spune că dacii, celții, tracii și illyrii conviețuiau⁸ iar Dion Cassios (Dio Cassius) afirmă că „dacii locuiau pe ambele maluri ale Istrosului, dar cei de dincoace de fluviu, lângă țara triballilor, țin cu plata tributului de *Mysia* și se numesc *mysi* afară de cei așezați foarte aproape (...). Eu îi numesc daci pe oamenii pomeniți mai sus...”⁹

d. Puțină etimologie: Caraș, Braț, Cacova

Între așezările apropiate geografic sau incluse ținutului cărașan, identificate azi ori încă sub semnul întrebării, amintim Denta spre vest, *Canonis* sub romani,¹⁰ Foeni – *Potula*,¹¹ Fizeș, Ramna, apoi *Aizis*, Ezeriș – Fârliug,¹² *Bersobis*,¹³ *Acidava* – Slatina, *Sacidava* – Secaș, *Argidava*, *Arcidava* – Vărădia, *Centum* – Putea – Surduc (Forotic), unde a campat Legio IV Flavia Felix.¹⁴ Desigur, legate de cele mai îndepărtate de Valea Cărașului, înspre nord, nord-est *Tibiscum* – Jupa,¹⁵ *Dierna*, *Tierna*, *Zerna* – Orșova,¹⁶ *Ad Mediam* – Mehadia, o așezare tip *mansio* la extremitatea sud-estică Pojejena, Gornea pe fluviu.¹⁷

Încă neidentificate trebuie să pomenim și noi *Zeugma*¹⁸ și *Carsidava*, *Carasidava*. La aceasta din urmă, amintită și la Ptolemeu și dezvoltată în studiul lui Pârvan, am putea situa demersul asupra etimologiei părții de sud-vest a Banatului, ținutul care ne interesează în lucrarea de față, Carașul, Cărașul, Valea Cărașului. În sanscrită, „csi” e *arătură* iar în iraniana veche „harsi”, „kars” se traduce prin *a trage brazde*. Și azi, în localitatea Secășeni, din preajma Oraviței, rostul pânzei se numește „crașche”.¹⁹ Cum teritoriul acesta e dominat de relieful montan, să ne mai amintim că în sanscrită „Carpata” e un compozit din „kar”, *a tăia* și „pa”, *lanț de munți tăioși*²⁰. Dar și *defileu*, desigur, *dava* traducându-se prin *cetate*.

Altă opinie pleacă de la o rădăcină iliră (traco-iliră mai degrabă), ajunsă în croata de azi „krs”, *stâncă*, baza fiind „kar”, „cara” *piatră, stâncă*.²¹ În documentele turcești „kurusu” înseamnă *munte împădurit* iar „kara” se traduce *negru*. Astfel că alte interpretări au în vedere apa, râul care străbate ținutul și-i dă numele său. N. Drăganu încerca o opinie despre originea antroponimică (așadar, un hipocoristic)²² iar alți cercetători vorbesc de originea pecenegă a cuvântului „cara-su”, *apa cea neagră*.²³

Mai aproape de revelația unei interpretări corecte sunt opiniile privind sorgintea celtică a cuvântului, intrând în latina vulgară, daco-romană și protoromână „cârșie”, *Căraș, stânca, muntele* dar și *râul stâncii* care străbate relieful înalt.²⁴ *Kak* indică și el, în traducere, locul înalt, Cacova fiind situată, mult înainte de primele sale mențiuni documentare, în zorii evului mediu, pe dealul unde se mai păstrează turnul, azi. O remanență, identificând o realitate istorică de-atunci, ar fi locul cacovean *Braț*, venit din sanscrită în geto-dacă și păstrat și la protoromâni. Pesty menționează acestea, nu fără a se lăsa fascinat de vechimea toponimului: „Kakova hoz ejszakra a Bracza megaslat”.²⁵ Ungurii au, prin asimilare, cu „orom” – coamă, creastă (de munte) și „cakk” (*țac*) colț de stâncă iar „ov” – *a feri*, „Orovcakk”, *loc ferit între munți, defileu*, ulterior *Orawicza, Oravitza, Oravița*, orașul impotant din preajma Cacovei și Greoniului. În Dobrogea, unde există un râu, Carasu, vechiul *Carsium* din epoca romană a dat mai târziu denumirea Hârșovei, la turci *Korsova, Corsova*.²⁶

În Banat, graiul local înregistrează cuvântul *cârșovan*, *carașovan*, devenit *crașovean* la mijlocul evului mediu și designând, în percepția autohtonilor români, comunitatea catolică a croaților din Căraș „misterioși rătăcitori ai istoriei”, cum îi numea Virgil Birou.

Și noi credem că ținutul e numit după râul său. Dar la daci și în epoca romană râul Căraș se numea *Apo* (*Appion*) în *Tabula Peutingeriană* și la *Geograful ravenat*.²⁷ Rădăcina e dublă, aramaică și sanscrită, designând „ap” – apă.²⁸ Dar amintita geografie îl înregistrează „apo – cars” iar în sanscrită există adjectivul „keres” *slab*, ceea ce într-o opinie mai recentă ar însemna „râul liniștit”,²⁹ așa cum a fost și este și azi râul Căraș. Când vechea denumire *Apo* ajunge să se confunde, în perioada romană și post-romană, în limba autohtonilor cu apă, treptat intră în limbajul local denumirea de *Căraș* dată râului-emblemă în acest ținut.

Istoria politică e bogată în evenimente legate de realitățile Banatului cărășan din vremea dacilor. Un capitol aparte îl reprezintă prezența în zonă a scordiscilor, grup celt, în nordul și în sudul Dunării, despre care informațiile cele mai multe cuprind intervalul până la Burebista și Decebal. În 280-278 î. Hr. ei sunt amintiți în alianță cu scordiscii, într-o incursiune la sudul Dunării, împotriva romanilor. O altă incursiune peste fluviu, la 112-109 î. Hr., e oprită de trupele proconsulului M. Minucius Rufus.³⁰ Același rezultat îl avem între 109-106. După 81, o altă înfrângere o suportă „aliații” din partea trupelor comandate de L. C. Scipio Asiagenus, dar triburile eraviscilor, boilor și tauriscilor sunt mai cunoscute prin conflictul perdant cu dacii lui Burebista, cel pomenit de Strabon.

La anul 74 î. Hr., guvernatorul Macedoniei, Caius Scribonius Curio, ajunge să depășească frontiera bănățeană a Daciei dar se oprește impresionat de „munții păduroși”³¹. Cum se știe, *Burebista* se luptă în zonă cu boii, tauriscii și eraviscii.³² „În câțiva ani – scrie Strabon – a făurit o stăpânire puternică și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine: încă a ajuns să fie temut și de romani, căci trecând plin de îndrăzneală Istrosul și prădând Thracia, până în Macedonia și Illyria, a pustiit pe celti care erau amestecați cu thracii și cu illyrii și a nimicit pe de-a întregul pe boii aflați sub conducerea lui Kritasiroi și pe teurisci”....³³

Din 15 î. Hr., teritoriul sud-dunărean al scordiscilor ajunge sub dominație romană în vremea lui Tiberius deși, în aceleași timpuri, ei se vor alia cu romanii împotriva unor triburi panonice. Important este că prin scordisci legăturile Daciei și ale ținutului cărășan, locuit de daci, cu Roma au fost mult mai concrete, până la Burebista, decât în alte provincii ale noastre. Și în Banatul istoric, scordiscii au lăsat destule urme în limba traco-geto-dacilor, în vremea lui Caracalla ținutul Sirmium având chiar o „civitas scordiscorum”.

În 31 d. Hr., munții bănățeni și dacii conduși de *Cotiso* (*Cotison*) revin în mențiunile izvoarelor vechi. Iată un pasaj din Florus: „Dacii trăiesc nedeslipiți de munți. De acolo, sub conducerea regelui Cotison, ori de câte ori Danubius

înghețat de ger își unea malurile, obișnuiesc să coboare și să pustiască ținuturile vecine”.³⁴ În vremea luptelor cu romanii conduși de împărații Domițian (războiul din 87-89) și Traian (cele două războaie din 101-102, 105-106), Valea Cărașului e un traseu strategic pentru viitorii cuceritori ai Daciei. Itinerarul lui Traian, în primul său război cu Dacia lui *Decebal*, începe de la vărsarea râului Căraș și continuă de-a lungul său. Scenele XIII și XIV au cunoscut noi reinterpretări, cetatea cucerită pe o înălțime fiind *Arcidava* iar râul, Cărașul.³⁵ În vremea stăpânirii romane, ținutul cărășan e, firesc, inclus în organizările administrative ale provinciei din vremea lui Hadrian (119), când Transilvania și Banatul intră în componența Daciei Superior, păstrată și la o nouă împărțire (123-124). Berzovia și Surduc sunt, cu intermitențe, sedii de garnizoană ale Legio IV Flavia Felix. O listă mai recentă, pe baza descoperirilor arheologice și informațiilor din izvoare, atestă locuri de continuitate dacică apoi daco-romană în așezările de mineri din ținutul cărășan, la Ciclova-Montană, Sasca-Montană, Slatina-Nera dar și la Surduc, Berzovia, Ramna, Broșteni, Oravița, Cacova (Grădinari), Greoni, Iam, Ilidia, Măidan, Milcoveni, Potoc, Răcășdia, Comorâște, Socolari, Vărădia³⁶. La Oravița, Carașova și Greoni s-au descoperit din perioada dacică tezaure monetare (tetradrahme de imitație macedoneană)³⁷, tot la Greoni o monedă de bronz datată 335-336 î. Hr.³⁸, la Potoc monede din vremea lui Alexandru cel Mare și Filip II³⁹, alte descoperiri fiind rezultatul săpăturilor arheologice din veacul XIX de la Mercina și Slatina-Nera⁴⁰. Pentru perioada romană și post-romană, *Repertoriul arheologic* (1983) menționează așezări și descoperiri la Ilidia (poziția 15), Oravița (20), Potoc (22), Cacova (27), Ciclova (36), Comorâște (38), Iam (68), Măidan (87), din nou Oravița (99) și Vărădia (152)⁴¹, alături de Greoni și Berzovia, rod al conviețuirilor, simbiozei și continuităților dacice, apoi daco-romane, din epoca romană, post-romană și proto-română.

În procesul etnogenezei a fost reiterat și în ținutul cărășan noul destin în istorie pentru comunitatea locală, majoritar românească.

Note:

1. STRABON, *Geografia*, în volumul *Izvoare privind istoria României I, De la Hesiod la Itinerarul lui Antoninus*, București, Editura Academiei, 1964, p. 238 (limba greacă), traducere la p. 239-241; POMPEII TROGI (TROGUS POMPEIUS), *Istoria lui Filip*, în volumul *Izvoare*, p. 358 (limba latină), traducere la p. 359.

2. N. HANNESTAD, *Monumentele publice ale artei romane, II*, traducere și prefață de M. Gramatopol, București, Editura Meridiane, 1989, capitolul V, **Împărații adoptivi. Războaiele dacice**, p. 14; pentru completări vezi și C. DAICOVICIU, *Neue Mitteilungen aus Dazien*, București, 1941, p. 38; I. ANDRIȘESCU, *Contribuții la*

Dacia înainte de romani, Iași, 1912, p. 39; Z. SZILAGYI, *A daciai erődrendszer helyőrségei és alkatonai teglabeledegek*, Budapest, 1946, p. 17-21; I. H. CRIȘAN, *Civilizația geto-dacilor*, București, 1993, *passim*; I. ANDRIEȘESCU, *Contribuții la Dacia înainte de romani*, Iași, 1917, p. 48-56; A. HUSZTI, *Ö és Uy Dacia*, Budapest, s.a., p. 135; V. LASCHIDE, *Histoire de la conquête romaine de la Dacie*, Paris, 1903, p. 15-16; G. TEGLAS, *A dák király kincse*, în „Hunyádmegyei története és regeszeti tarsulat evkönyve”, Deva, VI, 1889, p. 3-11.

3. J. SZENTKLARAY, *Krásso vármegye őshajdana*, Budapest, Az Athenaeum irod. és nyomdai R. T. Könyvnyomdaja, 1900, p. 2; R. FRÖHLICH, *Az agathyrsöök*, în „Archaeologia Ertesítője”, I, 1884.

4. PTOLEMEU, *Geographia*, III, 8, 3.

5. *Ibidem*.

6. *Ibidem*.

7. *Ibidem*; vezi și STRABON, *op. cit.*, în *vol. cit.*, p. 236 și p. 238 (limba greacă), traduceri la p. 237 și p. 239

8. DION CASSIOS (DIO CASSIUS), *Istoria romană*, în volumul *Izvoare*, p. 670, p. 672, p. 682 (limba greacă), traduceri la p. 671, p. 673 și p. 683.

9. J. SZENTKLARAY, *op. cit.*, p. 26.

10. *Ibidem*.

11. *Ibidem*.

12. D. PROTASE, L. PETCULESCU, *Coiful roman de la Berzovia*, în „Banatica”, III, 1975, p. 85-89.

13. J. SZENTKLARAY, *op. cit.*, p. 26; PTOLEMEU, *Geographia*, III, 8, 4; GEOGRAFUL din RAVENNA, *Cosmographia (Descrierea lumii)*, IV, 14; *Tabula Peutingeriana*; B. MILLEKER, *Delmagyarország regiségletéi*, II, 1899, p. 257-262; V. PÂRVAN, *Getica*, 1926, p. 262; *Teatrul Vechi Mihai Eminescu, Oravița, Colecțiile Documentare, Fondul Documentar „Sim. Sam. Moldovan”, Mapa Tematică „Însemnări istorice”, Document nr. 855, cerneală albastră, 4 p., 21 x 29,5 cm, datat 18 iunie 1957.*

14. D. BENEĂ, P. BONA, *Tibiscum*, București, 1994, *passim*; D. BENEĂ, *Cercetări arheologice în așezarea civilă de la Tibiscum – edificiul VII*, în „Banatica”, 1983, p. 203; P. BONA, C. POP, *Un vas antropomorf descoperit la Jupa – Tibiscum*, în *Ibidem*, p. 231; R. PETROVSZKY, *O diplomă militară din Tibiscum*, în „Banatica”, III, 1975, p. 61-63; PTOLEMEU, *Geographia*, III, 8, 4; N. GUDEA, O. BOZU, *Cronica arheologică. Pojejena*, în „Banatica”, IV, 1977, p. 435-436; N. GUDEA, *Gornea. Așezări din epoca romană și romană târzie*, Reșița, 1974, p. 67-74; I. I. RUSSU, *Inscripții romane din castrul Praetorium – Mehadia*, în „Banatica”, II, 1973, p. 103-115.

15. J. SZENTKLARAY, *op. cit.*, p. 28.

16. A. M. COMAN, *Dacia în conștiința lumii moderne*, în „Anale de Istorie”, XXVIII, nr. 3, 1981, p. 162-206; V. PÂRVAN, *Getica*, p. 257 după PTOLEMEU, *Geographia*, III, 8, 4.

17. V. PÂRVAN, *Getica*, p. 257.

18. O. RĂUȚ, V. IONIȚĂ, *Studii și cercetări de toponimie*, Reșița, 1976, p. 5; R. VULPE, *Les cités de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*, în „Dacia”, IV, 1960, p. 309-332; J. M. ACKNER, *Römisch-dakische Alterthümer*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, IV, 1859, p. 104-134.

19. O. RĂUȚ, V. IONIȚĂ, *Studii și cercetări de toponimie*, p. 5; pentru etimologie, vezi V. IONIȚĂ, *Metafore ale graiurilor din Banat*, Timișoara, Editura Facla, 1985, p. 40.

20. N. DRĂGANU, în „Dacoromanica”, VI, 1934, p. 234-235.

21. *Ibidem*.

22. D. M. PIPPIDI (coordonator), *Dicționar de istorie veche a României (paleolitic – sec. X)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 37.

23. NAIMA TARIHI (sau RAVZAT – UL – HUSEYIN FI HULASAT – UL – AHBAR VE-L HAFIKAYN), *Vestea răscăleii lui Mihai, voievodul Țării Românești*, în volumul *Cronici turcești privind Țările Române*, extrase, volumul III, sfârșitul sec. XVI – începutul sec. XIX, întocmit de Mustafa A. Mehmet, București, Editura Academiei, 1980, p. 8; cf., și E. ANTALFFY, *Cronici turcești ca izvoare pentru istoria românilor*, în „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii Istorice, seria III, tom IX, 1928-1929, p. 1-22.

24. Vezi *supra*, nota 22; *Tabula Imperii Romani*, Budapest, 1968, L 34, 29.

25. FR. PESTY, *Krassó, II, 1*, p. 244.

26. GEOGRAFUL din RAVENNA, *Cosmographia (Descrierea lumii)*, IV, 11.

27. A. M. COMAN, *op. cit.*, *loc. cit.*; A. BERINDE, S. LUGOJAN, *Contribuții la cunoașterea limbii dacilor*, Timișoara, Editura Facla, 1984, p. 124.

28. FRONTINUS (SEXTI IULI FRONTINI), *Stratagemele*, în volumul *Izvoare*, p. 430 (limba latină), traducere la p. 431; vezi și I. MONORAI, *Brevis notitia rerum dacicarum*, 1820, p. XVII; A. SCHÖBER, *Die römischen Gräbsteine von Norricum und Pannonien*, Wien, 1923, p. 39-40.

29. FLORUS (L. ANNAEI FLORI), *Rezumat în două cărți al tuturor războaielor din Titus Livius, vreme de 700 de ani. Războiul cu dacii*, în volumul *Izvoare*, p. 525 (limba latină), traducere la p. 525.

30. STRABON, *Geografia*, în volumul *Izvoare*, p. 236 și p. 238, în limba greacă, p. 237 și p. 239, traduceri; FRONTINUS (SEXTI IULI FRONTINI), *Stratagemele*, în volumul *Izvoare. Privind istoria României*, București, Editura Academiei, p. 430 (în limba latină) și p. 431 (în traducere); vezi și I. MONORAI, *Brevis notitia rerum dacicarum*, 1820, p. XVII; A. SCHÖBER, *Die römischen Gräbsteine von Norricum und Pannonien*, Wien, 1923, p. 39-40.

31. STRABON, *Geografia*, în volumul *Izvoare*, p.

236 și p. 238 (în limba greacă), p. 237 și 239 (în limba română); FLORUS (L. ANNAEI FLORI), *Rezumat în două cărți al tuturor războaielor din Titus Livius, vreme de 700 de ani. Războiul cu dacii*, în volumul *Izvoare*, p. 525 (în limba latină) și p. 526 (în limba română).

32. FLORUS, *lucr. cit.*, în *vol. cit.*, *loc. cit.*; J. CARCOPINO, *Points de vue sur l'imperialisme romain*, Paris, 1934, p. 86-91; P. KIRALY, *A márkomán haboruk*, în „Szazadok”, 3, 1891.

33. STRABON, *op. cit.*, *loc. cit.*; C. PATSCH, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, în „Sitzungsberichte der Akademie”, Wien, 217/1, 1937, p. 111; J. DIERAUER, *Beiträge zur einer critische Geschichte Trajans*, Leipzig, 1866, p. 92-104; G. A. T. DAVIES, *Trajan's First Dacian War*, în „The Journal of Roman Studies”, VII, 1917, p. 2-18; H. FRACKE, *Zur Geschichte Trajan's und seiner Zeitgenossen*, Leipzig, 1840, *passim* (tradusă de reșiteanul P. Broșteanu, *Istoria împăratului Traian și a contimporanilor sei*, Timișoara, 1897); ST. G. SELL, *Essai sur le régime de l'empereur Domitien*, Paris, 1894, p. 137-139; GR. FLORESCU, *Le campagne romain d'Arcidava (Vărădia). Feuilles de 1934*, în „Istros”, 1934, p. 60-72; E. POLGAR, *A fost Arcidava capitală a lui Burebista?*, în „Foaia Oraviței”, nr.5, 1994, p. 3; E. STAN, *Misterele cetăților dacice și romane din Banatul antic, descifrate pe Columna lui Traian, II*, în „Renașterea Bănățeană. Magazin”, nr. 10, 1994, p. 88-89; C. CREȚU, *Și împăratul Traian a fost la Arcidava*, în „Foaia Oraviței”, XIII, nr. 59, 60, 61, 2002, p. 8; B. MILLEKER, *Delmagyarország regisegleletel*, Temeswar, 1889, p. 257-262; T. ANTONESCU, *Columna lui Traian. Studiu sintetic din punct de vedere arheologic, geografic și artistic*, vol. I, Iași, 1910, p. 271; C. CICHORIUS, *Die Reliefs der Trajanssäule*, vol. I-II, Berlin, 1896-1900; H. DAICOVICIU, *Osservazioni intorno alla Colonna Traiana*, în „Dacia”, III, 1959, p. 311-323; E. PETERSEN, *Trajan's dakische Kriege nach den Säulenrelief erzählt*, I, Leipzig, 1899, p. 16-32; C. și H. DAICOVICIU, *Columna lui Traian*, București, 1966, *passim*; R. PARIBENI, *Optimus Princeps. Saggi sulla storia e sui tempi dell'Imperatore Traiano*, vol. II, Messina, 1927, p. 119-146; K. LEHMANN – HARTLEBEN, *Die Trajanssäule*, vol. I, 1926, p. 49-56; tot despre războaiele dacilor cu romanii, la P. COISSIN, *Les triomphes de Domitien*, în „Revue Archéologique”, XVIII, 1988, p. 65-94; B. W. HENDERSON, *Five roman Emperors : Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan*, Cambridge, *Trajan, a.d. 69-117*, 1927, *passim*.

34. N. GUDEA, I. MOȚU, *Observații în legătură cu istoria Banatului în epoca romană*, în „Banatica”, VII, 1983, p. 171; V. CHRISTESCU, *Viața economică a Daciei romane. Contribuții la o reconstituire istorică*, Pitești, 1929, p. 11-30; A. BORZA, *Banatul în timpul romanilor*, 1943, p. 61-63; *Banyaszobrak a Dáciai aranyvidekről*, în „Archaeologiai Ertesítő”, V, 1885, p. 16-20; U.

TÄCKHOLM, *Studien über den Bergbaud der römischen Kaiserzeit*, Uppsala, 1937; O. RĂUȚ, V. IONIȚĂ, *Studii și cercetări de toponimie*, p. 5 și p. 12; R. VULPE, *Les cités de la rive gauche de Bas-Danube et les Romains*, în „Dacia”, IV, 1960, p. 309-330; J. M. ACKNER, *Römisch-dakische Alterthümer*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, IV, 1859, p. 104-134; T. ORTVAY, *Dácia és Moesia területén*, în „Archaeologia Ertesítő”, 8, 1875, p. 2-16; J. WIESNER, *Die Thräker*, Stuttgart, 1963, p. 76-78; FLORUS, *op. cit.*, *loc. cit.*; J. CARCOPINO, *Points de vue sur l'imperialisme romain*, p. 86-91; P. KIRALY, *A márkomán haboruk*, 3, 1891.

35. I. STĂNILĂ, *op. cit.*, p. 11, p. 138; J. WINKLER, *Tipurile monetare ale daco-geților și aria lor de răspândire*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 35-51; K. REGLING, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, II, Berlin, 1910, p. 623-625; E. CONDURACHI, *Tezaurile monetare din regiunea carpato-dunăreană și însemnătatea lor pentru trecutul românesc*, București, 1943; tot J. WINKLER, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în „Studii și Cercetări Științifice”, Științe Sociale, seria III, 1-2, VI, 1955; N. GUDEA, *Tezaurul monetar de la Răcășdia*, în „Acta Musei Napocensis”, 12, 1975, p. 183-190; I. BERKESZI, *Delmagyarország eremleletei*, Temesvár, 1907, *passim*; E. STAN, *Misterele cetăților dacice și romane din Banatul antic, descifrate pe Columna lui Traian, II*, în „Renașterea Bănățeană. Magazin”, nr. 10, 1994, p. 88-89; C. CREȚU, *Și împăratul Traian a fost la Arcidava*, în „Foaia Oraviței”, XIII, nr. 59-60-61, 2002, p. 8; E. POLGAR, *A fost Arcidava capitală a lui Burebista?*, în „Foaia Oraviței”, nr. 5, 1994, p. 3; C. PATSCH, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, în „Sitzungsberichte der Akademie”, Wien, 217/1, 1937, p. 111; J. DIERAUER, *Beiträge zur einer critische Geschichte Trajans*, Leipzig, 1866, p. 92-104; G. A. T. DAVIES, *Trajan's First Dacian War*, în „The Journal of Roman Studies”, VII, 1917, p. 2-18; H. FRACKE, *Zur Geschichte Trajan's und seiner Zeitgenossen*, Leipzig, 1840, *passim* (tradusă de reșiteanul P. BROȘTEANU, *Istoria împăratului Traian și a contimporanilor sei*, Timișoara, 1897); ST. G. SELL, *Essai sur le régime de l'empereur Domitien*, Paris, 1894, p. 137-139; GR. FLORESCU, *Le campagne romain d'Arcidava (Vărădia)*, în „Istros”, 1934, p. 60-72; B. MILLEKER, *Delmagyarország regisegleletel*, Temeswar, 1889, p. 257-262; T. ANTONESCU, *Columna lui Traian. Studiu sintetic din punct de vedere arheologic, geografic și artistic*, I, Iași, 1910, p. 89-117; C. CICHORIUS, *Die Reliefs der Trajanssäule, I-II*, Berlin, 1896-1900, *passim*; H. DAICOVICIU, *Osservazioni intorno alla Colonna Traiana*, în „Dacia”, III, 1959, p. 311-323; E. E. PETERSEN, *Trajan's dakische Kriege nach den Säulenrelief erzählt*, I, Leipzig, 1899, p. 16-32; C. și H. DAICOVICIU, *Columna lui Traian*, București, 1966, *passim*; E. PARIBENI, *Optimus Princeps. Saggi sulla storia e sui tempi dell'Imperatore*

Traiano, II, Messina, 1927, p. 119-146; K. LEHMANN-HARTLEBEN, *Die Trajanssäule*, I, 1926, p. 49-56; tot despre războaiele dacilor cu romanii, la P. COISSIN, *Les triomphes de Domitien*, în „Revista Arcaeologica”, XVIII, 1968, p. 65-94; B. W. HENDERSON, *Five roman Emperors: Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan, a.d. 69-117*, Cambridge, 1927, *passim*.

36. E. CHIRILĂ, N. GUDEA, *Monede romane de bronz din secolul al IV-lea descoperite la Moldova-Veche, județul Caraș-Severin*, în „Apulum”, 10, 1972, p. 714; I. STĂNILĂ, *op. cit.*, p. 10-11; N. GUDEA, *Tezaurul monetar de la Dalboșeș, sec. IV*, în „Tibiscum”, 2, 1973, p. 53-60; Idem, *Monede din castrul roman de la Mehadia*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, 26, 1975, 1, p. 147-151; Idem, *Descoperiri antice și bizantine în Banat*, în „Banatica”, I, 1974, p. 139-143; Vezi și F. SCHROTTER, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin-Leipzig, 1930, p. 175; O. FLOCA, *Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice*, București, 1956, *passim*; C. PREDA, *Probleme de numismatică geto-dacică*, în „Studii și Cercetări de Numismatică”, III, 1960, (extras); D. O. POPESCU, *Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană*, în „Materiale de Arheologie”, II, 1956, p. 196-250; J. M. ACKNER, *Dacien in den antiken Münzen*, în „Mitteilungen der k. – k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmaller”, VII, 1862, p. 135-141, p. 164-173, p. 195-199, p. 221-228, p. 247-252; L. MĂRGHITAN, *Banatul în lumina arheologiei*, II, Timișoara, 1980, p. 115; I. I. RUSSU, *Comorile regelui Decebal*, în „Sargetia”, IV, 1966, p. 99-107.

37. I. STĂNILĂ, *op. cit.*, p. 10; J. SZENTKLARAY, *op. cit.*, p. 7.

38. J. SZENTKLARAY, *op. cit.*, p. 7; J. CARCOPINO, *Les richesses des Daces et le rédrèssement de l'empire romain*, în „Dacia”, I, 1924, p. 28-34; C. MOISIL, *Monede și tezaure din România Mare*, în „Buletinul Societății Numismatice Române”, VIII, nr. 42-43-44, ianuarie-iunie 1922, p. 60-61; O. ILIESCU, **Însemnări privitoare la descoperiri monetare**, II, în „Studii și Cercetări de Numismatică”, 1958 (extras); R. SYME, *The imperial finances under Domitian, Nerva and Traian*, în „Journal of Roman Imperial Studies”, XX, Londra, 1930, p. 57-70; J. GUEY, „De l'or des Daces” au livre de Sture Bolin. 1958, în „Mélanges J. Carcopino”, Paris, 1966, p. 445-475; V. STANCIU, *Aurul Daciei și imperiul roman*, Timișoara, 1942, p. 95; S. LAMBRINO, *Râul Sargetia și tezaurele lui Decebal*, în „Închinare lui N. Iorga”, 1931, p. 223-228.

39. N. GUDEA, I. MOȚU, *Repertoriul principalelor localități cu descoperiri arheologice de pe teritoriul Banatului*, în „Banatica”, VII, 1983, p. 193-194. Bibliografia problemei e mai vastă: M. MACREA, *Viața în Dacia Romană*, București, 1969, p. 523; F. HOROVITZ, *Despre organizația administrativă a Daciei Traiane până la Marcu Aureliu*, în „Cultura Istorică”, V-VII, 1929-1931, p. 87-180; I. I. RUSSU, *Daco-geții în*

Dacia Romană, în volumul *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, 1956; E. CHIRILĂ, N. GUDEA, I. STRATAN, *Drei Münzhorte des 4. Jhs. aus dem Banat*, Timișoara, 1974, p. 41-64, p. 85-92; A. CUCU, *Valurile romane*, în „Natura”, XVI, nr. 3, p. 1; Idem, *Drumurile romane în Banat*, în „Natura”, XVI, nr. 7, p. 21 și nr. 8, p. 29; TR. SIMU, *Drumurile romane în Banat*, Lugoj, 1924, *passim*; D. BENEĂ, *Observații cu privire la tipografia Diernei în epoca romană*, în „Banatica”, III, 1975, p. 91-98; N. GUDEA, I. DRAGOMIR, *Cărmidă romană cu text cursiv din secolul al IV-lea descoperită la Gornea*, în „Banatica”, III, 1975, p. 99-121; D. ISAC, *Monumente votive romane din Banat*, în „Banatica”, I, 1971, p. 111-121; C. POPA, ȘT. DĂNILĂ, *Statuete romane reprezentând luptătorii*, în „Banatica”, I, 1971, p. 127-137; O. RĂUȚ, O. BOZU, R. PETROVSZKY, *Drumurile romane din Banat*, în „Banatica”, IV, 1977, p. 135-159; *Teatrul Muzeu („Teatrul Vechi”) Mihai Eminescu, Fond cit., Mapa cit., Document 77*, p. 1.

40. I. I. RUSSU, *Etnogeneza românească*, București, 1981, *passim*; I. JUNG, *Fasten der Provinz Dazien mit Beiträge zur römischen Verwaltungsgeschichte*, Innsbruck, 1894, p. 509-571; C. DAICOVICIU, *Problema continuității în Dacia. Câteva observații și precizări de ordin istoric-arheologic*, Cluj, 1940, p. 2-70; D. PROTASE, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1968, p. 39-62; G. L. CHEESMAN, *The Auxilia of the Roman Imperial Army*, Oxford, 1914, *passim*; A. ARMBRÜSTER, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, *passim*; Idem, *Evoluția sensului de „Dacia”*, în „Steaua”, XXII, 3, 1969, p. 423-444; M. OPPERMAN, *Tracii între arcul Carpaților și Marea Egee*, București, 1988, *passim*; C. M. VLĂDESCU, *Armata romană din Dacia Inferior*, București, 1983, *passim*; D. PROTASE, *Legiunea IV Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei la provincia Dacia*, în „Acta Musei Napocensis”, 1967, p. 47 sq; W. TOMASCHEK, *Les restes de la langue dace*, extras din „Museon” Louvain, 1883; R. VULPE, *Considerații istorice în jurul evacuării Daciei de către Aurelian*, în „Studii și Articole de Istorie”, XXIII, 1973, p. 5-15; A. GARZETTI, *L'Impero de Tiberio gli Antonini*, Bologna, 1960, p. 39-46; K. KRAFT, *Zur rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Bern, 1951, *passim*; L. HOMO, *Essai sur le regne de l'empereur Aurelien (270-275)*, Paris, 1904, *passim*; A. CUCU, *Dacia Ripensis*, în „Natura”, XX, nr. 1, p. 29; Idem, *La cadastrul roman din Berzovia*, în „Natura”, XVIII, nr. 10, p. 23; N. IORGA, *Le problème de l'abandonnement de la Dacie par l'empereur Aurélien*, în „Revue Historique Sud-Est”, I, 1924, p. 37-58; I. I. RUSSU, *Onomasticon Daciae*, Sibiu, 1943, p. 185-233; G. POPA-LISSEANU, *Flavius Vopiscus și părăsirea Daciei*, în volumul *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 709-728.

41. N. GUDEA, I. MOȚU, *Repertoriul*, loc. cit.

CUPRINS

Sorin Forțiu – <i>Csanad arx ex pacto Pacis [Carlovitzensis] destructa</i>	1
Costin Feneșan – Cum au fost scoase la licitație în 1781-1782 domeniile și moșiile fiscale din Banat	14
Dumitru Tomoni – Catedrala ortodoxă română din Timișoara, în decembrie 1989, adevăr și mistificare	25
Constantin-Tufan Stan – Un fenomen alarmant: dispariția simbolurilor identității naționale!	31
Mircea Rusnac – Satul tirolezilor din Banat	33
Ioan Rancov – Delegați vinganți la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918	35
Tiberiu Ciobanu – Despre Vasile Maniu la aniversarea a 195 de ani de la nașterea lui	38
Dragoș Curelea – Coordonate succinte privind activitatea mitropolitului Antim Ivireanu în vremea domniei lui Constantin vodă Brâncoveanu	40
Ion Căliman – Îndeletniciri și ocupații ale localnicilor din zona Făgetului	43
Daniela Curelea, Dragoș Curelea – Considerații sumare cu privire la activitatea publicistică a lui Dumitru Cruțiu Delasăliște în paginile periodicelor culturale din Arad și Constanța (1904-1934)	46
Florin Zamfir – Evoluția manualelor din școlile românești bănățene, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea	49
Alexandru Kósa – Organizarea militară în Banatul Medieval, secolele XIV-XVI	52
Ion Traia – Ioan Jivi Bănățeanu și propaganda proromânească în S.U.A.	57
Gabriela Șerban – <i>Oameni de ieri și de azi</i> (2). Preotul Lazăr Benone Magheți, un destin al Rezistenței anticomuniste din Banat	63
Ionel Bota – Căcova sau Grădinari de Caraș. Însemnări monografice despre un habitat rural din Banatul Montan. Din preistorie până în veacul al XV-lea (I)	67

Revista apare sub egida Asociației Culturale
CONCORDIA Cenad, jud. Timiș, ROMÂNIA

Sponsori:

Consiliul Local Cenad și Primăria Cenad

Colegiul de redacție: Dușan Baiski (Timișoara) – editor și redactor-șef, Geo Galetaru (Dudeștii Noi) – redactor-șef adjunct, prof. drd. Iancu C. Berceanu (Sânnicolau Mare) – redactor-șef adjunct, dr. Ionel Bota (Oravița), dr. Valentin Bugariu (Birda), dr. Claudiu Călin (Timișoara), conf. univ. dr. Tiberiu Ciobanu (Timișoara), dr. Ion Cârja (Cluj-Napoca), prof. dr. Dragoș Curelea (Sibiu), prof. Simion Dănilă (Belint), dr. Costin Feneșan (București), Sorin Forțiu (Timișoara), prof. dr. Ioan Hațegan (Timișoara), dr. Alexandru Kósa (Timișoara), Werner Kremm (Reșița), prof. dr. Mircea Măran (Vârșeț), prof. Gheorghe Rancu-Bodrog (Șopotu Vechi), dr. Simona Regep (Timișoara), dr. Mircea Rusnac (Reșița), dr. Constantin-Tufan Stan (Lugoj), prof. dr. Dumitru Tomoni (Făget), bibliolog Gabriela Șerban (Bocșa), muzeograf Ion Traia (Timișoara), dr. Florin Zamfir (Variaș).

Responsabilitatea pentru conținutul și corectitudinea materialelor le revine exclusiv autorilor.

Textele se pot trimite prin e-mail: dušanbaiski@gmail.com, în format .doc sau .docx.

Revista apare trimestrial și se difuzează gratuit, inclusiv prin www.cenad.ro.

Tiraj: 250 de exemplare/apariție.

Tipografia Artpress, str. Cermena 1, Timișoara 300110, tel. 0256-293.809, fax 0256-293.975

ISSN 2501-1359; ISSN-L 2501-1359